

Міністерство культури та інформаційної політики України
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

Каменецька Юлія В'ячеславівна

УДК 766:097](477)«1980/ 2010»

**УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСЛІБРИС КІНЦЯ 1980-х – 2010-х:
ТРАДИЦІЇ, ТРАНСФОРМАЦІЯ, НОВІТНІ ЗДОБУТКИ**

023 "образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація"

Подається на здобуття наукового ступеня «Доктора філософії»

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник
кандидат мистецтвознавства, доцент
Нестеренко Петро Володимирович

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Каменецька Ю.В. Український екслібрис кінця 1980-х – 2010-х: традиції, трансформація, новітні здобутки. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії за фахом 023"образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація" – Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київ, 2021.

Дисертація присвячена вивченню українського екслібриса кінця 1980-х – 2010-х, його традиціям, часовим трансформаціям та новітнім здобуткам у системі вивчення історії сучасної книжкової графіки та графічного мистецтва.

У дисертації розглянуто ряд питань: розвиток екслібриса від 80-х до сучасності, та закладання фундаменту традицій української мініатюрної графіки. Дане питання розглядається на прикладі творчості видатних митців графічного напрямку, які працювали в екслібрисі. Окремої уваги заслуговує питання досягнень вітчизняних митців у світі в області мистецтва книжкового знака. Проаналізовано велику кількість робіт, виконаних в різноманітних техніках та жанрах.

Аналізуються історичні джерела, мистецтвознавча і бібліофільська література, каталоги всеукраїнських та зарубіжних виставок, у яких брали участь українські художники, комплексно охарактеризовано ситуацію з вивченням вітчизняного екслібриса доби незалежної України, починаючи з кінця 1980-х – 2010-х р. Окрім того, проаналізовано еволюцію українського екслібриса 1980-х – 2010-х у контексті становлення форм світового книжкового знаку, про що вже було зазначено вище. Висвітлюється трансформація художньо-технічних і жанрових тенденцій становлення українського екслібриса на зламі XX–XXI століть. Охарактеризовано розмаїття графічних технік виконання українського екслібриса окресленого періоду, а також визначено їхні виражальні особливості.

Завдяки багатій джерельній базі досліджено й обґрунтовано вагоме значення художньо-стильових особливостей українського книжкового знаку в мистецькій культурі сучасної України. Увага приділяється таким знаковим авторам як: Я. Бердичевський, Д. Степовик, Ю. Белічко, П. Нестеренко. Частиною джерельної бази також є і автори, чиї наукові публікації розкривають питання розвитку та тенденцій українського екслібриса з нових сторін: Л. Амеліна, Т. Сафонова, Ю. Романенкова, Н. Белічко, Л. Купчинська, П. Н., Г. Стельмашук, Д. Степовик, Р. Яців та ін.

На підставі наукових методів дослідження, зокрема історико-мистецтвознавчого, розкрито вагомий вплив мистецького періоду 60-х р ХХ століття на подальший розвиток графіки, включно з сьогоденням. Завдяки компаративному методові забезпечено отримання узагальнених результатів порівняльно-історичного аналізу українського та європейського екслібриса, їхніх часових видозмін та жанрових відмінностей. За допомогою соціокультурного методу простежено й окреслено етапи розвитку мистецтва книжкового знаку у суспільстві, його популяризацію та позиції поряд з іншими видами книжкової графіки.

Основна частина роботи, а саме перший та другий розділи - присвячені головним чинникам впливу на розвиток українського екслібриса. Описано ініціативи та діяльність першого колективного утворення, яке піднімало книжковий знак на новий рівень – ДТЛК. Також, розповідається про Український екслібрис-клуб, який уже більше двадцяти років бере участь та організовує різноманітні за тематикою виставки всеукраїнського та світового масштабу. Розкрито історичні засади створення клубу, його активних учасників та знакові події, які розпочали історію екслібриса незалежної України.

Прослідковано урізноманітнення палітри виражальних засобів протягом останніх 30 років, що висвітлено у творах українських художників. Визначено основні тематичні напрямки, які окреслювали численні виставки.

Вибір окремих подій, видатних особистостей чи літературних явищ став полем для творчості сотен і тисяч митців.

Окрім важливості тематичного спрямування екслібриса, охарактеризовано також його стилістичні особливості, що безпосередньо вплинуло на еволюцію графічних концепцій вітчизняної графіки.

Зважаючи на характеристику робіт в рамках окремих тематичних виставок, наводиться також приклад творчості, яка сформувалася під впливом сімейних традицій - таким чином розглянуто ряд художніх династій, в яких екслібрис є ключовим твором. Таким чином стало відомо про сім'ю Малишок, Хворост, Пугачевських, Опанащуків та інших. Це явище є важливим, адже творить в історії екслібриса окремий елемент – спадковості, який виражається у техніці та стилі.

У другому розділі також розкрито питання виставок, які проходили у Києві після 2000 р, адже у них сконцентровано багато яскравих та визначних творів, які є орієнтирами для молодого покоління митців.

У процесі дослідження виведено порівняльні характеристики робіт, на які вплинуло мистецтво шістдесятників і тих, хто формувався під впливом сучасних технологічних прийомів та експериментів із техніками. Завдяки цьому створено інформативну таблицю, в якій наведено назви графічних технік та їх умовні позначення.

Третій розділ в основному присвячено міжнародній діяльності. Окремий підрозділ присвячено питанню численних конгресів екслібрисистів та європейській організації FISAE. Дана організація дала змогу створити ряд правил та систематизувати екслібрисні твори відповідно до жанрів та технік. Завдяки міжнародним зв'язкам потенціал творчості українських митців помітно зріс і перейшов на інший рівень. У додатку D наведено повний перелік конгресів та вказано на окремі роки, в які брали участь українські митці. Сконцентровано увагу саме на виставковій діяльності, адже це основний інструмент інтеграції українського екслібриса у світове мистецтво.

Також у третьому розділі йде мова і про кількість робіт вітчизняних митців в закордонних музеях, що доводить високий рівень українського графічного мистецтва. Конкретно йдеться про найбільші музеї книжкового знака у світі: данський, московський та бельгійський. Данський музей є найповнішим за колекціями та збірками, демонструючи велику кількість робіт наших художників, які і досі активно працюють в цьому жанрі.

Звернено увагу також і на вплив традицій інших країн на художні образи та почерк українських митців. Зокрема у виставці присвяченій 70-ти річчю проголошення КНР (2019) помітно, як тематика впливає на художній почерк та композиційне вирішення.

Подією 2019 року стала знакова виставказнакова виставка українсько-чеського екслібриса «Тандем», яка проходила Києві того ж року – на основі демонстрації робіт митців двох сусідніх країн видно, як технологічно та образно відрізняються твори. Українське мистецтво тяжіє до академічних основ та станковізму, в той час як європейське обирає шлях технологічних експериментів та сюрреалістичних сюжетів.

Результати дослідження базуються на багатому ілюстративному матеріалі, який складає альбом (Додаток Е). Його структура упорядкована відповідно розділів дисертації та розподіляється на частини із заголовками. Окремо варто виділити частину, яка розділила екслібриси за техніками. В ній наведено роботи видатних митців-графіків молодого та старшого покоління. Даний матеріал дозволяє візуально оцінити різницю між технологіями – пластику композиційного вирішення, штрих та виразність і, звичайно, кольорове вирішення.

Результати дослідження дали змогу охарактеризувати стан сучасного українського екслібриса та вектори його розвитку. Окреслено перспективи просування графічного мистецтва у подальших виставкових заходах. Виявлено, що український книжковий знак не поступається європейським мініатюрам рівнем та методами виконання.

Розкрито символічні та смислові засади творення книжкової мініатюри, що свідчить про декорувальні, конструктивні та формотворчі засоби в процесі творення графічних знаків. Особливої уваги надається моменту надання екслібрису національних рис. Завдяки аналізу робіт останніх 30-ти р помітно, що з часом книжковий знак набув все більш очевидних національних та культурних рис, через політичні та соціальні зміни в країні, потужну пропаганду української культури і підняття духу нації.

У висновках дисертаційного дослідження підбито основні підсумки дослідження, зокрема зазначається, що:

- український екслібрис є важливою складовою частиною поняття книжкової графіки та є предметом для наукового вивчення, адже існує як ознака особистості, її власності та актуальних для певної доби рис;
- на підставі аналізу творчості сучасних митців книжкового знаку та їхніх технологічних вподобань сформовану базу матеріалу, який дає змогу оцінити потенціал книжкової мініатюри та скласти враження про рівень майстерності вітчизняних майстрів;
- досліджено, що виставкова діяльність для такого жанру як екслібрис – є основним інструментом задля популяризації та інтеграції у європейський арт-простір, що також дозволяє формувати адекватну ціну на якісний український мистецький продукт;
- виявлено численні архіви українського книжкового знаку у закордонних музеях та приватних колекціях, що підвищує цінність творів та говорить про їх якість та оригінальність.

Визначено зміст дисертаційного дослідження, особливості в постановці питань для кожного розділу та підрозділу, виявлено форми для доступного викладення матеріалу.

Ключові слова: український екслібрис 1980-х – 2010-х, сучасний український екслібрис, український екслібрис-клуб, українське графічне мистецтво, жанри графіки, книжковий знак.

ANNOTATION

Kamenetska Y. Ukrainian ex-libris of the late 1980s - 2010s: traditions, transformation, latest achievements. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation of a scientific degree the doctor of philosophy on a specialty 023 "fine arts, decorative arts, restoration" - National academy of fine arts and architecture, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the study of the Ukrainian ex - libris of the late 1980s - 2010s, its traditions, temporal transformations and the latest achievements in the system of studying the history of modern book graphics and graphic art.

The dissertation considers a number of issues: the development of ex-libris from the 80's to the present, and laying the foundation of the traditions of Ukrainian miniature graphics. This issue is considered on the example of the work of prominent graphic artists who worked in ex-libris. The issue of achievements of domestic artists in the world in the field of book mark art deserves special attention. A large number of works performed in various techniques and genres are analyzed.

Historical sources, art and bibliophile literature, catalogs of all-Ukrainian and foreign exhibitions in which Ukrainian artists took part are analyzed, the situation with the study of domestic ex-libris of the independent Ukraine since the late 1980s - 2010s is comprehensively described. In addition, the evolution of the Ukrainian bookplate of the 1980s - 2010s in the context of the formation of forms of the world book mark is analyzed, as already mentioned above. The transformation of artistic-technical and genre tendencies of formation of the Ukrainian ex-libris at the turn of the XX-XXI centuries is covered. The variety of graphic techniques of Ukrainian ex-libris of the outlined period is characterized, as well as their expressive features are determined.

Thanks to the rich source base, the importance of artistic and stylistic features of the Ukrainian book mark in the artistic culture of modern Ukraine has been studied and substantiated. Attention is paid to such iconic authors as: J.

Berdychevsky, D. Stepovyk, Y. Belichko, P. Nesterenko. Part of the source base are also authors whose scientific publications reveal the development and trends of Ukrainian ex-libris from new sides: L. Amelina, O. Kucheruk, T. Safonova, Y. Romanenkova, N. Belichko and others.

On the basis of scientific research methods, in particular historical and art criticism, the significant influence of the artistic period of the 60s of the XX century on the further development of graphics, including the present, is revealed. Thanks to the comparative method, it is possible to obtain generalized results of comparative-historical analysis of the Ukrainian and European ex-libris, their temporal variations and genre differences. With the help of the socio-cultural method the stages of development of the art of the book sign in the society, its popularization and positions along with other types of book graphics are traced and outlined.

The main part of the work, namely the first and second sections - are devoted to the main factors influencing the development of the Ukrainian bookplate. The initiatives and activities of the first collective formation, which raised the book mark to a new level - DTLK, are described. Also, there is a story about the Ukrainian bookplate club, which has been participating in and organizing various exhibitions of all-Ukrainian and world scale for more than twenty years. The historical principles of the club, its active members and significant events that began the history of the ex-libris of independent Ukraine are revealed.

The diversification of the palette of means of expression over the last 30 years is traced, which is covered in the works of Ukrainian artists. The main thematic areas that outlined numerous exhibitions are identified. The choice of individual events, famous personalities or literary phenomena has become a field for the work of hundreds and thousands of artists.

In addition to the importance of the thematic direction of the bookplate, its stylistic features are also characterized, which directly influenced the evolution of graphic concepts of domestic graphics.

Given the characteristics of the works in individual thematic exhibitions, there is also an example of creativity that was formed under the influence of family traditions - thus considered a number of artistic dynasties in which the ex-libris is a key work. Thus, it became known about the Malyshok, Hovorost, Pugachevsky, Opanashchuk and other families. This phenomenon is important, because it creates a separate element in the history of the ex-libris - heredity, which is expressed in technique and style.

The second section also reveals the issues of exhibitions that took place in Kyiv after 2000, because they focus on many bright and outstanding works that are landmarks for the younger generation of artists.

In the course of the research the comparative characteristics of the works, which were influenced by the art of the sixties and those that were formed under the influence of modern technological methods and experiments with techniques, are derived. Due to this, an informative table was created, which lists the names of graphic techniques and their symbols.

The third section is mainly devoted to international activities. A separate section is dedicated is devoted to the issue of numerous congresses of ex-libris and the European organization FISAE. This organization made it possible to create a number of rules and systematize ex-libris works according to genres and techniques. Thanks to international relations, the creative potential of Ukrainian artists has grown significantly and moved to another level. Addition D provides a complete list of congresses and indicates the individual years in which Ukrainian artists participated. The focus is on exhibition activities, as it is the main tool for integrating Ukrainian ex-libris into world art.

The third section also deals with the number of works by domestic artists in foreign museums, which proves the high level of Ukrainian graphic art. Specifically, these are the largest museums of the book mark in the world: Danish, Moscow and Belgian. The Danish Museum is the most complete in terms of collections and collections, showcasing a large number of works by our artists, who are still actively working in this genre.

Attention is also paid to the influence of traditions of other countries on the artistic images and handwriting of Ukrainian artists. In particular, in the exhibition dedicated to the 70th anniversary of the proclamation of the Republic of China (2019), it is noticeable how the theme affects the artistic handwriting and compositional solution.

The iconic exhibition of the Ukrainian-Czech ex-libris "Tandem", which took place in Kyiv in 2019, demonstrates no less. Ukrainian art tends to academic foundations, while European chooses the path of technological experiments and surreal plots.

The results of the study are based on the rich illustrative material that makes up the album (Attending E). Its structure is arranged according to the sections of the dissertation and is divided into parts with titles. It is worth noting the part that divided the ex-libris by technique. It features works by prominent graphic artists of the young and older generations. This material allows you to visually assess the difference between the technologies - the plasticity of the composite solution, stroke and expressiveness and, of course, the color solution.

The results of the study made it possible to characterize the state of the modern Ukrainian ex-libris and the vectors of its development. Prospects for the promotion of graphic art in further exhibition events are outlined. It was found that the Ukrainian book mark is not inferior to European miniatures in level and methods of execution.

The symbolic and semantic principles of creating a book miniature are revealed, which testifies to the decorative, constructive and formative means in the process of creating graphic signs. Particular attention is paid to the moment of giving the ex-libris of national features. Thanks to the analysis of the works of the last 30 years, it is noticeable that over time the book mark has acquired more and more obvious national and cultural features, due to political and social changes in the country, powerful promotion of Ukrainian culture and raising the spirit of the nation.

The conclusions of the dissertation research summarize the main results of the study, in particular, it is noted that:

- Ukrainian ex-libris is an integral part of the concept of book graphics and is a subject for scientific study, because it exists as a sign of personality, its property and relevant for a particular era features;

- on the basis of the analysis of creativity of modern artists of a book mark and their technological preferences the base of material which allows to estimate potential of a book miniature and to make impression of a level of skill of domestic masters is formed;

- it is investigated that exhibition activity for such genre as ex-libris - is the main tool for popularization and integration into the European art space, which also allows to form an adequate price for a quality Ukrainian art product;

- Numerous archives of the Ukrainian book mark were found in foreign museums and private collections, which increases the value of the works and speaks of their quality and originality.

The content of the dissertation research, the peculiarities of asking questions for each section and subsection are determined, the forms for accessible presentation of the material are revealed.

Key words: Ukrainian bookplate of 1980s - 2010s, modern ukrainian bookplate, Ukrainian bookplate club, Ukrainian graphic art, genres of graphics, book mark.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Каменецька Ю. Мистецтво сучасного українського екслібриса в техніці офорту // Збірка наукових праць – Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Харків, 2018. № 6. С. 71-76.
2. Каменецька Ю. Міфологічні мотиви у творчості видатних сучасних художників українського екслібриса // Збірник наукових праць – Вісник Закарпатської Академії мистецтв: Ужгород, 2018. № 11. С. 109-113.
3. Каменецька Ю. Комп'ютерні технології в сучасному українському екслібрисі // Дослідницькі та науково-методичні праці – Українська Академія Мистецтва: Київ, 2018. №27. С. 111-116.
4. Каменецька Ю. Сакральна тематика в сучасному українському екслібрисі // Науковий журнал – Молодий Вчений: Херсон, 2019. № 3 (67). С. 71-75.
5. Каменецькая Ю. Современный украинский экслибрис в собрании художественного музея Фредериксхавна // Восточно-европейский научный журнал – East European Science Journal: Польша, Варшава, 2019. № 5 (45), Vol. 8, С. 4-7.
6. Каменецька Ю. Відображення авторського стилю в екслібрисах українських митців на міжнародних виставках-конкурсах у Бресті // Альманах – Культура і сучасність: Київ, 2019. № 1. С. 265-272.
7. Каменецька Ю. Мистецтво портрета в сучасному українському екслібрисі // Збірник наукових праць – ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв: Львів, 2019. № 42. С. 88-93.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні ідеї та положення дисертації були викладені в доповідях, зокрема на таких наукових конференціях:

1. Каменецька Ю. Проблеми та методика викладання профільної дисципліни «Гравюра» у вищих навчальних закладах мистецького спрямування // Тези доповідей міжнародної наукової конференції – Четверті Платонівські читання: Київ, 2016. Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. С. 44-45.
2. Каменецька Ю. Елементи міфології в екслібрисах Руслана Виговського // IX Міжнародний форум Дизайн-освіта 2017 (9 – 12 жовтня) Матеріали Міжнародних науково-методичних конференцій: Харків, 2017. С.174-175.
3. Каменецька Ю. Вплив сучасної мистецької техніки (комп'ютерна графіка) на розвиток українського екслібриса // Тези доповідей міжнародної наукової конференції – П'яті Платонівські читання: Київ, 2017. С. 56.
4. Каменецька Ю. Вплив інноваційних технологій на розвиток графіки малих форм // Культурологічний Альманах – Інноваційні технології в галузі культури: Вінниця, 2018. Випуск № 10. С. 34-36.
5. Каменецька Ю. Мистецтво оформлення книги як феномен української культури // Тези доповідей міжнародної наукової конференції – Шості Платонівські читання: Київ, 2018. С. 89-90.
6. Каменецька Ю. Портрет в українському екслібрисі ХХ-ХХІ ст. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції – Технології та їх вплив на сучасну культуру і мистецтво України: Одеса, 2018 р. С. 81-82.
7. Каменецька Ю. Український екслібрис в контексті європейського графічного мистецтва книги // Матеріали всеукраїнської наукової конференції – Шляхи розвитку українського мистецтвознавства та реставрації: Київ, 2018.
8. Каменецька Ю. Релігійна символіка в українській мініатюрній графіці (ex libris) // Матеріали ХХІІІ Міжнародної наукової конференції - Могилянські читання: Київ, 2018. С. 76.

9. Каменецька Ю. Трипільська символіка в українському екслібрисі ХХІ століття // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції – Актуальні питання сучасної візуальної культури: Одеса, 2019. С. 52-53.
10. Каменецька Ю. Український екслібрис-клуб. Історія створення // Тези доповідей міжнародної наукової конференції – Сьомі Платонівські читання: Київ (НАОМА), 2019. С. 90.
11. Каменецька Ю. Еволюція графічних концепцій сучасного українського екслібриса // Матеріали всеукраїнської наукової конференції – Минуле і сучасне: мистецтвознавчі пошуки та відкриття: Київ, 2019.

ЗМІСТ

Анотація	1
Вступ	17
Розділ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	23
1.1. Мистецтво екслібриса як предмет наукового вивчення	23
1.2. Добровільне товариство книголюбів України та його роль в популяризації екслібриса	28
1.3. Виставка «Екслібриси – переможці» як своєрідний підсумок досягнень українських екслібрисистів 1980-х – початку 1990-х	37
1.4. Джерельна база доби незалежної України, її роль у дослідженні сучасного екслібриса	46
Висновки до першого розділу	63
Розділ 2. ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕКСЛІБРИС-КЛУБУ – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ СУЧАСНОГО ЕКСЛІБРИСА	69
2.1. Поява на міжнародній арені Українського екслібрис-клубу та його виставкова діяльність	69
2.2. Огляд публікацій П. Нестеренка з історії українського екслібриса	88
2.3. Тематична спрямованість та стилістичні особливості сучасного екслібриса. Еволюція графічних концепцій	96
2.4. Мистецькі родини та їхні досягнення в галузі екслібриса	127
2.5. Київські виставки-конкурси 2010-х, у яких брали участь українські митці екслібриса	134
Висновки до другого розділу	138

Розділ 3. УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСЛІБРИС НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКСЛІБРИСА	142
3.1. Український екслібрис як вираз національного духу	
на міжнародних конгресах екслібрисистів	142
3.2. Європейські зібрання екслібриса у світі:	
Бельгія, Данія, Російська федерація	155
Висновки до третього розділу	164
Загальні висновки	167
Список використаних джерел	170

ДОДАТКИ:

<i>Додаток В. Скорочення – графічні техніки</i>	184
<i>Додаток С. Митці сучасного українського екслібриса.....</i>	185
<i>Додаток D. Список конгресів екслібриса, які організувала FISAE.....</i>	186
<i>Додаток Е. Ілюстрації</i>	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

<i>скорочення</i>	<i>Розшифровка (укр.)</i>
EL	екслібрис
EXL	екслібрис
FISAE	Міжнародна федерація екслібриса (International Federation of Ex-libris Societies)
ВНЗ	Вищий навчальний заклад
ДТЛК України	Добровільне товариство любителів книги України
КДХІ	Київський державний художній інститут
ЛНАМ	Львівська національна академія мистецтва
НАМУ	Національна академія мистецтв України
НАОМА	Національна академія мистецтва та архітектури
УЕК	Український екслібрис-клуб
ХДАДМ	Харківська державна академія дизайну та мистецтва
ЦСМ	Центр сучасного мистецтва
НСХУ	Національна спілка художників України
Кафедра ТІМ	Кафедра Теорії та історії мистецтва

ВСТУП

Актуальність теми. Українська книга як складова національної культури здавна мала власницькі записи, а згодом – художні книжкові знаки, які позначалися латинським словом «ex libris». Символічна образність українського екслібриса виражається через самобутність художньої мови національного мистецтва й уособлює риси, відмінні від інших художніх систем жанру. Втім, суто українські надбання в галузі книжкового знаку тривалий час були вилучені з національного набутку й розвивалися в культурному просторі Росії та Польщі. Із розбудовою української держави стало можливим об'єктивне і всебічне дослідження екслібриса в роки незалежності. Водночас, потребує відтворення цілісна картина розвитку українського екслібриса, детермінованого динамікою становлення мистецтва малої графіки на сучасному етапі.

Констатуючи інтерес науковців до вивчення сучасного вітчизняного екслібриса, все ж треба зазначити, що кількість наукових праць (за винятком фахівця з екслібриса П. Нестеренка), йому присвячених, загалом є незначною.

Предметом численних мистецтвознавчих досліджень в області графічного мистецтва ставав екслібрис окремих міст та регіонів, бібліотечних зібрань, певних колекціонерів чи художників. Проте, як правило, акцентуючи увагу на власниках екслібрисів, дослідники оминали питання типології, художньо-стильових особливостей екслібриса, специфіки його художнього вирішення, місця й ролі в українському мистецтві.

Окрім того, дослідження українського екслібриса, починаючи з 90-х рр. рідко стосувалися виставок, організованих спочатку ДТЛК України (Добровільним товариством любителів книги України), а потім і УЕК (Українським екслібрис-клубом) – як всеукраїнських так і міжнародних, що спричинило дефіцит інформації про розвиток українського книжкового знаку в межах європейського та світового простору.

Тема даного дисертаційного дослідження є актуальною з огляду на те, що такий жанр графіки як екслібрис – є невіддільною складовою у світі сучасного мистецтва. А зважаючи на те, як цей жанр розвинувся за останні двадцять років, можемо твердити не лише про його новітні досягнення, а й про майбутні перспективи. Розвиток та популяризація сучасного українського книжкового знаку вперше досліджені у нашій роботі. В процесі ознайомлення з базою матеріалів, які стали її основою – альбоми та каталоги виставок, численні наукові праці та публікації, – було конкретно висвітлено факт новизни знайдених матеріалів, що зумовило подальшу працю над дисертаційним дослідженням.

Отже, темою роботи є дослідження особливостей розвитку українського екслібриса наприкінці 1980-х р і до теперішнього часу, за активної участі Добровільного товариства любителів книги України та Українського екслібрис-клубу; вивчення його художньо-стильових особливостей, висвітлення палітри використання графічних технік у процесі творення та участі вітчизняного книжкового знаку на міжнародних виставках-конкурсах і конгресах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота виконана згідно з планом наукових досліджень НАОМА на 2017–2020 р за темою «Образотворче мистецтво України в світовому контексті».

Мета дослідження – проаналізувати український екслібрис 1980-х – 2010-х років у перебігу його традицій, трансформацій та новітніх здобутків.

Відповідно до мети окреслено такі **завдання**:

– шляхом аналізу історичних джерел, мистецтвознавчої, бібліофільської літератури, каталогів всеукраїнських та зарубіжних виставок, учасниками яких були українські художники, охарактеризувати стан

вивчення вітчизняного екслібриса доби незалежної України, починаючи з кінця 1980-х – 2010-х, та визначити методологічні засади дослідження;

– проаналізувати еволюцію українського екслібриса 1980-х – 2010-х років у контексті становлення форм світового книжкового знаку;

– висвітлити трансформацію художньо-технічних і жанрових тенденцій становлення українського екслібриса на зламі ХХ–ХХІ ст.;

– охарактеризувати розмаїття графічних технік виконання українського екслібриса 1980-х – 2010-х, визначити їхні виражальні особливості.

Об'єктом дослідження є український екслібрис 1980-х – 2010-х, його роль в українському графічному мистецтві та місце на міжнародній арені.

Предметом дослідження є традиції, трансформації та новітні здобутки українського екслібриса кінця 1980-х – 2010-х р.

Методи дослідження. Для осмислення українського екслібриса кінця 1980-х – 2010-х р, його традицій, трансформацій та новітніх здобутків нами було обрано комплексний методологічний підхід. Зазначимо методи наукового пізнання, які уможливили ґрунтовне дослідження окресленої проблематики:

- на основі *історико-мистецтвознавчого методу* розкрито вагомий вплив мистецького процесу 1960-х р ХХ століття на подальший розвиток графіки на сучасному етапі;
- *компаративний метод* забезпечив отримання узагальнених результатів порівняльно-історичного аналізу українського та європейського екслібриса, їхніх часових видозмін та жанрових відмінностей;
- *соціокультурний метод* сприяв окресленню етапів розвитку мистецтва книжкового знаку у суспільстві, його популяризації та позиціям разом з іншими видами книжкової графіки;
- *метод стилістичного аналізу* сприяв усвідомленню композиційної, жанрової та символічної складової екслібрисів як об'єктів

графічного мистецтва, а також виявленню нових художніх напрямків та стилів.

Основу джерельної бази складають: колекція екслібрисів, надана Українським екслібрис-клубом (а саме його президентом – П. Нестеренком), приватні колекції художників-екслібрисистів та мистецтвознавців, зокрема збірка екслібрисів українських та закордонних графіків, завідувача кафедри графіки НАОМА В. Перевальського, каталоги та альбоми всеукраїнських і зарубіжних виставок, наукові праці та науково-популярні видання, а також електронні бази та особиста колекція екслібрисів дисертантки. Окрема частина матеріалів дослідження – таблиці й оригінали робіт від авторів та колекціонерів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше комплексно досліджено стан розвитку сучасного українського книжкового знаку 1980-х – 2010-х рр, важливої складової історії розвитку графіки малих форм на етапі становлення незалежної української держави. Вперше висвітлено момент розвитку екслібриса періоду означеного періоду на тлі європейського виставкового процесу та його позиції в Україні: трансформації жанрової, технічної тощо.

Вперше:

– виявлено перспективи розвитку книжкового знаку 1980-х – 2010-х рр, який у новітній історії, коли книжка втрачає своє значення, завдяки колекціонуванню залишається на провідних позиціях;

– з’ясовано, що на тлі європейського графічного мистецтва український екслібрис посідає основні позиції, адже професійний рівень художників є вельми високим, завдяки якісній мистецькій освіті в Україні;

– визначено нові напрями у техніках і технологіях створення екслібриса;

– охарактеризовано новітні тенденції у жанрах книжкового знаку. Визначено тематику та національні риси українського екслібриса, що вирізняють українських митців від європейських;

– досліджено напрям технологічний, а саме – комп’ютерна графіка та її можливості в графіці ХХІ ст., показано її вплив на створення екслібрисів;

– доведено, що в Україні екслібрис є одним з популярних напрямків у книжковій графіці, остільки знайомство з ним відбувається ще на початку отримання молодими художниками професійної освіти – у вищих та середніх закладах мистецького спрямування; – сучасний екслібрис є прерогативою професійних художників-графіків і набув виставкового характеру, на відміну від попередніх років, коли він мав суто прикладне значення.

Уточнено:

– низку питань, зокрема: «чим є екслібрис в сучасній Україні», «в якому напрямі розвиватиметься мініатюрна книжкова графіка», «у чому цінність книжкового знаку в ХХІ ст.» та «перспективи поширення українського книжкового знаку за кордоном»;

– комплекс джерел, в яких виявлено нові тенденції у розвитку екслібриса: наукові праці і методичні посібники, присвячені мистецтву графіки та практичним моментам у роботі над нею, художньо-стильовим особливостям та культурній цінності книжкової графіки, а саме мініатюрного книжкового знаку.

Набуло подальшого розвитку: дослідження впливу сучасних технологій на мистецтво українського екслібриса.

Особистий внесок здобувача: полягає у виявленні головних тенденцій та технічних особливостей українського екслібриса кінця 1980-х – 2010-х р. Всі викладені у роботі матеріали й висновки є результатом одноосібного дослідження.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що напрацьований матеріал може бути використаний в узагальнюючих працях з історії формування графічного мистецтва та його важливої складової – екслібриса на сучасному етапі у світовій та вітчизняній культурах; як методична складова художньо-педагогічної практики та художньо-естетичного виховання молоді, а також для професійної підготовки лекційного матеріалу; як посібник для студентів мистецьких навчальних закладів, задля збагачення знань про розвиток сучасного українського графічного мистецтва, зокрема екслібриса. Також, наше дослідження дає нову інформацію про технологічний прогрес у мистецтві графіки, розкриває художньо-стильові особливості сучасного графічного мистецтва в усіх його проявах. Окреслені перспективи розвитку українського екслібриса на міжнародній арені можна вивчати в рамках інтеграції національних здобутків у світову графічну культуру.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, 11 підрозділів, висновків, загального висновку та списку використаних джерел (170 позицій, з них 7 – іноземними мовами), а також додатків (В, С, D та E), до яких включено таблиці.

Окремим альбомом (*Додаток E*) подано ілюстрації (182 зображення) відповідно до кожного з розділів.

Загальний обсяг дисертації становить 190 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 169 сторінок. Обсяг альбому ілюстрацій – 70 сторінок.

РОЗДІЛ І

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Мистецтво екслібриса як предмет наукового вивчення

Екслібрис – від лат. «ex libris» (з книжок) є книжковим знаком, своєрідною візитною карткою власника бібліотеки чи книжок її певного розділу. Для історії мистецтва – екслібрис це частина графічного мистецтва, в руслі мистецтва оформлення й ілюстрації книги. Багато митців, які працюють з книгою, приділяли увагу й створенню книжкового знаку. Цінність екслібриса полягає в тому, що часто тематика відображена в ньому на замовлення власника бібліотеки, є ознакою епохи. Це дає зрозуміти тенденції того періоду в історії, коли власницький знак був створений. Окрім цього, екслібрис це графічна мініатюра, яка також дає змогу характеризувати майстерність митця та рівень його підготовки у роботі з тією чи іншою графічною технікою. Більшість екслібрисів існують у вигляді відтиску печатки (штемпелю) або вклеєного в книгу невеличкого паперового ярлика чи етикетки. Вони вказують на приналежність книги тій чи іншій особі чи інституції, зокрема при реконструкції книжкових зібрань, розпорошених у різних книгосховищах, визначити етапи розвитку приватних книгозбірень, простежити хронологію їх поповнення та бібліофільські зацікавлення власника бібліотеки, зміну його особистих смаків та їх еволюцію.

Практика фіксування у книгах, рукописах, інших документах записів про їх належність певній особі, купівлю чи отримання в дарунок відома ще з глибокої давнини і була викликана рідкістю, а відтак і значною цінністю тогочасних раритетів. Такі записи стали першою формою книжкових власницьких знаків і виконували інформаційну, охоронну, а з часів Середньовіччя й декоративну, естетичну функцію.

Попередниками екслібрисів (протоекслібрисами) були відтиски печаток з піктографічними написами власників глиняних табличок у

стародавній державі Межиріччя – Аккаді (2260–2210 рр. до н. е.), єгипетського фараона Аменофіса III (1410–1375 роки до н.е.), ассірійського царя Ашшурбаніпала (669–633 роки до н. е.), бібліотека якого в Ніневії нараховувала 50 тис. глиняних табличок та ін. В Україні одним з перших вважається протоекслібрис у вигляді власницького герба, що прикрашав рукописний Київський Псалтир 1397 р. [101, С. 38].

В епоху Середньовіччя стало традицією власницькі написи на книгах починати словами: «Ex libris». Далі зазначалися ім'я та прізвище власника книги на латині або назва монастиря, бібліотеки тощо.

Широкого поширення екслібриси набули з другої половини XV ст., коли мистецтво гравюри отримало високого рівня розвитку й почало розвиватися книгодрукування. За стилем оформлення розрізняють гербові, вензельні (переплетені ініціали, часто у він'єтці), сюжетні та шрифтові екслібриси (своєрідний ярлик із друкованим чи рукописним іменем власника, що інколи поєднується з девізом).

Одними з перших Е. створювали німецькі художники А. Дюрер, Л. Кранах Старший, Г. Гольбейн та інші.

Книжкові знаки, відтиснені у вигляді ініціалів, надписів, малюнків на зовнішньому боці оправи, зокрема на пергаментних і шкіряних оправах французьких та італійських книг XVI–XVII ст., отримали назву суперекслібрисів. В Україні одними з перших суперекслібрисів стали відбитки міського герба на палітурках актових книг магістрату міста Львова (середина XVI ст.) [101, С. 42].

Рукописний екслібрис в Україні бере початок зі звичайних підписів власників книги на рукописах XV–XVI ст., друкований – з XVII ст. Часто це відбитки з кліше з іменем власника, його емблемою, символічними малюнками. На початку XVII ст. Ян Зярнко зі Львова, опинившись після навчання у країнах Європи в Парижі, «виконав три високохудожні книжкові знаки: Якубу Собеському з Жовкви на Львівщині, Петру Даниловичу з Журова, пізніше кременецького старости, та Іоанну Каролію Ходкевичу.

Перша половина XVIII ст. представлена екслібрисами у стилі бароко художників Яна Миліуса і Яна Филиповича». Останній виконав екслібрис для Варшавської публічної бібліотеки Залуських – першої національної бібліотеки Польщі (відкрита в 1747 р.). У ті часи в Україні екслібрисами користувалися лише заможні представники дворянства, духовенства, козацької старшини [105, С. 68].

Виконання книжкових знаків є окремою сферою творчості художників-графіків. У XIX на початку XX ст. лише заможні люди користувалися екслібрисами, переважно гербовими. Яскравим представником цього жанру був Г. Нарбут, У 1920–1930-х характер українського екслібриса визначали роботи провідних майстрів графіки О. Кульчицької, М. Сосенка, П. Ковжуна, М. Бутовича, М. Жука, О. Сахновської, Л. Хижинського, П. Грановського, В. Кричевського, С. Конончука, Н. Хасевича та ін. Продовжувачами їх традицій у повоєнні роки стали С. Гебус-Баранецька, Я. Музика, Т. Венгринович, Г. Давидович, О. Оброца, М. Котляревська, М. Фрадкін, К. Козловський, В. Стеценко та ін.

У сучасному розумінні екслібрис є книжковий знак, виконаний в одній із технік графіки, що містить ім'я та прізвище власника бібліотеки чи книги (або його ініціали) чи назву інституції. Він може також містити пряму чи опосередковану інформацію про соціальний і професійний статус власника книги, його захоплення, естетичні уподобання. Водночас екслібрис відображає погляд художника на особистість бібліофіла, його творчу думку, побічно свідчить про мистецтво та культуру тієї чи іншої епохи. Перебуваючи у нерозривному зв'язку із книгою та книжковою ілюстрацією, екслібрис отримав статус окремого художнього твору – мініатюрного за розміром і лаконічного за змістом. Існує також категорія так званих квазіекслібрисів, які не сповна виконують функції персоніфікованої приналежності книги, а створені швидше з метою полестити певній особі чи з інших міркувань.

Бурхливий розвиток екслібриса та поширення його колекціонування призвело на межі XIX–XX століть до створення у багатьох країнах товариств колекціонерів книжкового знака, які ведуть художньо-просвітницьку, виставкову та видавничу діяльність. Створюються музеї екслібриса, активно працює Міжнародна асоціація колекціонерів і художників екслібриса. З 1994 року й Україна стала членом цього товариства екслібрисистів (FISAE існує з 1966 р.).

Наприкінці XX та початку XXI ст. екслібрис втратив прикладне значення й еволюціонував у витвір мистецтва, став об'єктом колекціонування. У XX ст. в Україні його збирали й популяризували К. Болсуновський, С. Сильванський, Я. і І. Стешенки, Ю. Меженко, І. Крип'якевич, В. Вітрук, М. Молочинський, Б. Левих, Я. Бердичевський, О. Криворучко, В. Хворост, П. Нестеренко та інші.

Серед важливих публікацій минулого, присвячених екслібрису – окреме видання С. Сильванського «Провінційні книжкові знаки», яке вийшло з друку в Херсоні у 1927 році. Найдавніші українські екслібриси досліджували П. Клименко і В. Січинський на сторінках часопису «Бібліологічні вісті». Справжньою подією в національному екслібрисному житті стала колективна збірка «Екслібрис», видана у Львові у 1932 році Асоціацією незалежних українських мистців. У 1937 був укладений каталог друкованого українського екслібриса XVIII ст. І. Крип'якевичем зі Львова, який досліджував його витоки. Подальші роки не були сприятливими у розвитку книжкового знака, лише з кінця 1950-х років відновилося екслібрисне життя [135, С. 38-39].

Особливий інтерес до мистецтва екслібриса проявляли у Львові та Києві. Справжній бум відбувся у 1960–1970-ті, коли поширилися виставки екслібрисів. Проте радянська цензура пильно слідкувала як за змістом екслібрисів, так і за самими авторами. Написання справжньої історії українського екслібриса стало можливим лише в часи незалежності. Вперше охопити поглядом всю непросту пів тисячолітню історію його розвитку, коли

українці були вимушені шукати своєї долі у сусідніх країнах й збагачувати їхню культуру, вдалося Петру Нестеренку – автору «Історії українського екслібриса», яка витримала два видання – в 2010 і 2016 роках [101] (рис. 2.48).

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. підвищився інтерес до книжкових знаків бібліотечних зібрань, з'являються дослідження екслібрисів, що зберігаються у зібраннях бібліотек Львова (С. Зінченко, Е. Столова, Н. Кіт-Копистянська, Л. Купчинська), Одеси (Л. Іжик, О. Барковська, С. Лущик, Г. Терещенко), Тульчина (Л. Стрельнікова). У ґрунтовних працях О. Федорука і Д. Степовика – дослідників творчості М. Бутовича і Я. Гніздовського, окремі розділи присвячені їхньому екслібрису. У Києві екслібрис досліджували й пропагували А. В'юник, Я. Бердичевський, П. Нестеренко, С. Булатова, О. Лагутенко, М. Грузов, А. Кончаковський, Ю. Романенкова, Ю. та Н. Белічко; у Сумах – О. Кузьменко; у Харкові – В. Мизгіна, М. Неймеш, В. Бурмака; Дніпрі – В. Хворост, І. Колядіна; Чернівцях – О. Криворучко; Сєверодонецьку – Б. Романов; Хмельницькому – В. Матеуш; Одесі – Б. Лєвих, В. Селіванов і Ю. Шумілов.

Наприкінці ХХ століття важливу роль у пропаганді й організації виставок екслібриса відіграло Добровільне товариство книголюбів УРСР, яке працювало під егідою Всесоюзного товариства книголюбів і було заідеологізоване. У роки так званої «перебудови» воно українізувалося, та на жаль, цей період був недовгим і в незалежній державі на забезпечення діяльності Товариства не знайшлося фінансування. Проте, все ж на екслібрисній ниві відбулася низка цікавих виставок, які стали хорошою школою для роботи, створеного після припинення діяльності Товариства, Українського екслібрис-клубу (УЕК), заснованого в 1994 році [107, С. 40-62].

1.2. Добровільне товариство книголюбів України та його роль в популяризації екслібриса

У 1960-х у містах і селах набули поширення клуби книголюбів. Згодом їх очолило Всесоюзне товариство любителів книги, філії якої були у всіх колишніх республіках. Головним завданням Товариства стала ідеологічна спрямованість, згідно якої велику силу друкованого слова використовували «у пропаганді безсмертних ідей марксизму-ленінізму, в розповсюдженні політичних, наукових і технічних знань, у вихованні активних будівників комуністичного суспільства».

Для формування читацьких смаків і інтересів були задіяні редакція газети «Книжное обозрение», журнал «В мире книг», видавництво «Книга» і «Альманах бібліофіла». Вихованням у людей любові до друкованого слова на хвилі книжкового голоду 1980 – 1990 - х опікувалося й Товариство книголюбів України. У 1991 році воно стало правонаступником Добровільного товариства любителів книги УРСР, яке діяло як республіканська організація в складі Всесоюзного товариства «Книга», згідно з його уставом. На новому етапі Товариство керувалось Декларацією про державний суверенітет України, Актом про незалежність України та Конституцією України. Серед інших завдань, Товариство організовувало творчі зустрічі, читацькі конференції та літературні вечори, прем'єри і свята книги, екскурсії по літературним місцям, виставки видань, книжкової графіки, екслібрисів, лотереї, книгообмін, аукціони книг, видавало книжкову й іншу друковану продукцію.

Діяльність українського Товариства, в тому числі й в організації екслібрисних виставок, широко висвітлювалося на сторінках щотижневої газети «Друг читача» й журналу «Книжник» (рис. 1.2). Випуск останнього зніціювало Товариство книголюбів з метою висвітлення питань розвитку й розповсюдження в Україні книговидання, пропаганди та реклами книжок. На його сторінках з небуття повертались імена українських видавців, авторів,

бібліофілів. Це був свіжий погляд на українську книжкову графіку, видавничу марку, екслібрис.

Ще за радянських часів, в рамках пропаганди книги, Товариством друкувалися методико-бібліографічні посібники з промовистими назвами: «Екслібрис – знак книги» (Київ, 1987), «Екслібрис об'єднує друзів» (Київ, 1988). Їхнім автором став член Спілки журналістів СРСР Олексій Кузьменко з Сум [60]. Він очолював роботу Сумського клубу екслібрисистів та любителів графіки, був одним із лідерів по організації місцевих та республіканських екслібрисних виставок [59].

На перші роки заснування Добровільного товариства любителів книги припадає поява на Сумщині клубу екслібрисистів та любителів графіки. Розпочиналися зустрічі любителів книжкової мініатюри та графіки у клубі книголюбів «Ікар», що діяв на той час у Сумах й, безперечно, сприяв єднанню художників, мистецтвознавців, колекціонерів та бібліофілів. На одній із зустрічей у бібліотеці ім. Т. Г. Шевченка перед членами клубу виступила колекціонер та пропагандист книжкового знака, член клубу книголюбів «Екслібрис», що працював при бібліотеці мистецтв у Шевченківському районі Києва, Майя Марківна Потапова [120].

Ця зустріч поклала початок заснуванню при міській організації Товариства книголюбів секції екслібрисистів та графіків. Таким чином у 1977 році Олексій Кузьменко створив Сумський клуб екслібрисистів та любителів графіки. До нього увійшли художники-екслібрисисти М. Бондаренко, О. Босенко, В. Дяченко, В. Юрченко, В. Півень, С. Складар та Е. Ледньов. Становленню клубу сприяли також публікації на сторінках обласних газет присвячені екслібрису, актуальним темам малої графіки, творчості окремих митців. Важливою формою роботи клубу були доповіді, зустрічі з колекціонерами, виставкова діяльність. Були встановлені творчі стосунки з художниками Москви, Мінська, Харкова, Києва, Івано-Франківська та багатьох інших міста країни. Клубом були проведені персональні виставки графіки та екслібрисів художників Г. Малакова, О.

Губарева, А. Мистецького (Київ), І. Пантелюка (Косів), О. Криворучка (Чернівці), М. Бондаренка (Сумська обл.), О. Тарасенка (Ялта) та інших (рис. 1.3 – 1.6).

Значною подією стала виставка «Сучасний український книжковий знак», яка показала розвиток цього жанру у 1970-х. Зокрема було представлено понад 500 робіт 115 майстрів малої графіки з усіх областей України. Одним із заходів обласної організації Товариства книголюбів стала виставка білоруського екслібриса, на якій було представлено 150 творів 28-ми митців. Важливим внеском у життя тогочасного суспільства стали виставки до ювілейних дат. Серед них заслуговують на увагу, присвячені 170-річчю від дня народження Т. Шевченка, 100-річчю від дня народження митців-земляків Георгія Нарбута та Івана Кавалерідзе, пам'яті художника Сергія Конончука та інші. З нагоди ювілею Г. Нарбута було проведено наукову конференцію, на якій О. Кузьменко зробив доповідь про екслібриси художника.

Активну участь брали сумські художники й у міжнародних конгресах екслібрисистів та виставках-конкурсах. У 1983 році Сумським клубом була започаткована серія буклетів, що пропагують книжковий знак серед книголюбів та любителів малої графіки. Важливим елементом пропагандистської роботи було залучення учнів дитячої художньої школи до мистецтва екслібриса. Багато зусиль доклав у зацікавлення юних активістів викладач школи В. Соклаков та інші небайдужі художники. За високий рівень підготовки юних екслібрисистів сумський клуб був нагороджений Почесною грамотою правління Товариства книголюбів, а його постійний керівник В. Соклаков за активну участь у підготовці республіканської виставки юних екслібрисистів був відзначений Почесною грамотою Міністерства культури України [59, 60].

У 1982 році в Україні широко відзначалося 1500-річчя міста Києва. До цієї події, Київською міською організацією Добровільного товариства любителів книги УРСР, було проведено виставку «Книжкові знаки київських

книголюбів», яка була розгорнута в Київському історичному революційному музеї «Косий капонір». До виставки тодішній голова секції книжкової графіки та екслібриса Товариства Яків Бердичевський підготував каталог [55]. Виставка цікава тим, що вона знайомить широкий загал з книжковими знаками особистих бібліотек 456 київських книголюбів за період з 1923 по 1981 рік. Згідно концепції виставки, екслібрис постає не як витвір графічного мистецтва, а як власницький знак, документально підтверджуючий розвиток та примноження книжкових фондів киян-книголюбів. Тобто, на думку філолога, головним героєм тут є книголюб, а художник виступає як допоміжна ланка.

Каталог побудовано за наступним принципом: після прізвища, імені та професії власника книгозбірні вказуються основні напрями його бібліотеки, при тому – соціально-політичні розділи не акцентуються. Далі слідують – прізвище та ім'я художника-автора екслібриса, текст книжкового знаку (мовою оригіналу), рік, техніка виконання та його розміри (висота помножена на його ширину в міліметрах). Каталог доповнено покажчиком художників-авторів книжкових знаків. Усього зазначено 75 художників. Виставка побудована на матеріалах колекції Я. І. Бердичевського, який і став укладачем каталогу. Його надруковано на папері низької якості, що з роками вплинуло на його зовнішній вигляд. Обкладинку прикрашає екслібрис письменника, Михайла Стельмаха. Його сюжет нагадує нам про відому автобіографічну повість «Гуси-лебеді летять» написану 1964 року. В ньому зображено двох птахів на фоні хмар та книгу, які доповнюються шрифтовими надписами, що вказують на власника.

У каталозі зазначені власницькі знаки переважно відомих представників київської інтелігенції. Серед них відомі письменники, мистецтвознавці, художники, архітектори, композитори, історики, журналісти, інженери, бібліотекарі та звичайні робітники. До найдавніших екслібрисів належить книжковий знак відомого київського мистецтвознавця,

історика Федора Ернста, роботи Леоніда Хижинського, виконаний у техніці гравюри на дереві в 1923 році.

У каталозі також відтворено 20 екслібрисів, серед яких особливо цікаві – для поета і письменника Максима Рильського (худ. М. Маловський), фізика й наукового працівника Григорія Писаренка (Г. Малаков), лікаря Михайла Грузова (В. Лопата), архітектора і мистецтвознавця Іполіта Моргілевського (Л. Хижинський), художника-графіка Антона Середи (В. Касіян), мистецтвознавця та музейного працівника Миколи Макаренка (О. Сахновська), живописця Тетяни Яблонської (В. Лопата) й інших.

Наприкінці 1980-х Товариство книголюбів України активізувало свою роботу в ділянці екслібриса. Останні десять років воно мало шефство над бібліотеками багатьох сільських шкіл, дитячими санаторіями, госпіталями, суднами Чорноморського і Азовського морських пароплавств тощо. Лише у 1986 році книголюби республіки передали близько 245 тисяч томів суспільно-політичної, художньої літератури трудівникам Чорнобильської АЕС, мешканцям «плавучих гуртожитків» у с. Зелений Мис, піонерським таборам, де набиралися сил хлопчики й дівчатка з Києва і Київської області, жителям нових сіл.

На титульних сторінках цих книжок стояв штамп «Дарча». Саме тому організаційно-виконавче бюро президії правління Товариства оголосило конкурс на кращий книжковий знак правління ДТЛК УРСР і кращий універсальний екслібрис власника особистого зібрання, що передав літературу у громадське користування. Було розглянуто 63 роботи, що надійшли з обласних відділень Товариства й визначено переможців конкурсу. У номінації кращий екслібрис правління премії отримали О. Мікловда і М. Стратілат з Києва, а також С. Захарченко з м. Олександрія Кіровоградської області. У конкурсі на кращий універсальний екслібрис власника особистого зібрання, що передав літературу у громадське користування першої премії був удостоєний О. Мікловда, третьою премією було заохочено також О. Літвінова з Харкова. До цієї події було випущено

інформативний буклет про конкурси, в якому наведено список учасників, відомості про розподіл премій.

Дві цікаві виставки екслібрисів відбулися завдяки Львівській міській організації добровільного товариства любителів книги УРСР: «Іван Франко в екслібрисі» до 130-річчя від дня народження Івана Франка і «Русалка Дністровая» в екслібрисі». До них були випущені в 1986 і 1987 роках цікаві каталоги (автор передмови Я. Гнатів, а матеріали упорядковували М. Гедз і Р. Фіголь).

У 1989 році Добровільне товариство любителів книги УРСР випустило добірку багатокольорових книжкових знаків заслуженого художника України Василя Лопати, виконаних у техніці гравюри на дереві та ліногравюри. Автор і упорядник тексту П. Нестеренко [66]. У ній було вміщено короткий нарис творчості митця, список літератури про його творчість. Художник у 1964–1970-х роках навчався у Київському державному інституті в майстерні В. Касіяна, а після закінчення – в аспірантурі Академії мистецтв СРСР під керівництвом М. Дерегуса.

Перший екслібрис В. Лопата створив, як і багато інших випускників інституту, а згодом академії, в 1969 році. За два десятиліття виконав понад сто книжкових знаків у техніці гравюри на дереві та ліногравюри. У своїй творчості В. Лопата дотримувався традиційного ставлення до екслібриса, призначення якого – розкривати характер книгозбірні, вдачу та уподобання бібліофіла, характеризувати його професію. Мініатюрам художника притаманні артистизм, висока культура. Його екслібриси, на відміну від багатьох інших художників, були створені в кольорі й присвячувалися відомим художникам і письменникам, яких шанував автор. Серед них М. Глущенко, М. Дерегус, Т. Яблонська, В. Одайник, А. Пономаренко, а також Ю. Мушкетик, М. Стельмах, Р. Чумак, П. Перебийніс та інші.

Обкладинку добірки прикрашав екслібрис для книгозбірні Анатолія Іваненка, віддрукований з семи дощок. Композиція зображує «Козака-Мамая» – хороброго степового лицаря, образ якого оспівано в думах і

розповсюджено в самобутньому жанрі живопису – народних картинах, що прикрашали життя українців. На той час В. Лопата взяв участь у сорока міжнародних, всесоюзних і республіканських виставках, в тому числі й десяти у містах України: Дніпропетровську, Києві, Сумах, Чернігові.

Серед останніх виставок книжкового знаку організованих і проведених Добровільним товариством любителів книги України, були Міжреспубліканська виставка екслібриса, присвячена 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка «У вінок Кобзареві» (Суми, 1989), Республіканські виставки «Письменники і герої літературних творів в екслібрисі» (Київ, 1990) і «Тернополю – 450 років» (Тернопіль, 1990) та «Козацькому роду нема переводу» (Київ – Запоріжжя, 1991) (рис. 1.7, 1.13). Розглянемо деякі з них, дякуючи каталогам, надрукованих Товариством [119, С. 50].

У жовтні 1989 року в київському Будинку літераторів експонувалася республіканська виставка «Письменники і герої літературних творів в екслібрисі», яка стала продовженням вернісажів, проведених у 1980 – 1990-х. правлінням Товариства книголюбів (рис.1.7). В організації виставки, окрім Товариства, брав участь також і виставковий комітет, із дев'яти осіб. Серед них були відомі художники-графіки та мистецтвознавці, а головою секції малої графіки та екслібриса на той час був секретар Спілки художників УРСР В. Перевальський та його заступники – Н. Руденко та П. Нестеренко. За підсумком виставки, у 1990 році було видано каталог, наклад якого склав 300 примірників [119] (рис.1.7).

Тематика виставки стала невинною, адже це змога зазирнути в книжкові зібрання майстрів друкованого слова, прослідкувати нові тенденції розвитку книжкової мініатюри. У цій виставці книжкового знаку взяло участь близько 60-ти художників-графіків. Як і завжди, найбільш активними учасниками стали митці Києва та Київської області. Їх роботи склали більше половини експозиції. Серед них були такі досвідчені майстри екслібриса як: М. Сліпченко, В. Масик, В. Вечерський, М. Маловський, Ю. Раєвський.

Також, не можна оминати й оригінальні роботи – О. Фисуна, М. і П. Малишків, Н. Денисової, І. Саратовського та М. Павлусенка. Різноманітними за тематикою було відзначено роботи В. Лопати, О. Мікловди, М. Стратілата, Г. Сергєєва, К. Козловського. Окрасою каталогу стали роботи М. Неймеша, М. Демиденка, О. Губарєва, Г. Коріня, та Б. Романова (рис. 1.8 – 1.12).

Більшість робіт, представлених на виставці, було створено в техніці обрізної чи торцевої гравюри на дереві або ж лінориті, проте зустрічались і роботи зроблені в техніках гравюри на пластику, офорту, літографії, цинкографії чи інкорелі. Сюжетами книжкових знаків з письменницької виставки стали: портрети поетів і письменників (Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Франко, А. Чехов, О. Пушкін, І. Драч), пейзажні мотиви й ілюстрації до відомих творів.

Роботи авторів різняться і за художнім підходом – деякі дуже стилізовані, деякі тяжіють до реалізму, а деякі привертають увагу мінімалізмом і розповідають про суть роботи символічно. До стилізації зверталися такі художники: М. Павлусенко, О. Фисун, Г. Сергєєв, П. Малишко та Ю. Куликов. А ось більш станкові та дрібно пророблені екслібриси було створено такими митцями – В. Вишняком, К. Калиновичем, О. Литвиновим, Г. Малаковим та О. Мікловдою. Графічні твори увібрали в себе асоціативні відчуття, інтелектуальне та емоційне відображення світу людини – це те, без чого письменницький екслібрис не міг би існувати.

Особливої уваги потребує каталог ювілейної виставки «Козацькому роду нема переводу» (рис. 1.13). У 1991 році в Києві відбулося урочисте відкриття виставки екслібриса, присвяченої 500-річчю запорізького козацтва під назвою «Козацькому роду нема переводу» [56]. Посприяли проведенню цієї виставки – виставковий комітет та секція малої графіки та екслібриса при правлінні Товариства книголюбів України. На виставку надійшло понад 300 робіт від 82 авторів з 16 областей України, а також з Канади, Польщі, Росії, Литви, Латвії та Киргизстану. Тематика українського козацтва викликала

неабиякий інтерес у майстрів екслібриса, що засвідчило патріотизм до рідної культури, який зберігається не зважаючи на кордони.

На виставці було представлено роботи у різноманітних техніках, таких як ліногравюра, ксилографія, гравюра на пластику або цинкографія. В сюжетах переважало зображення «Козака-Мамая», який за багато років встиг стати національним символом свободи та хоробрості. Але окрім нього зустрічаємо і символічні зображення предметів різного вжитку – це бандура, спис або шабля, штоф і чарка. Звичайно, художники зобразили і видатних козацьких полководців – гетьмана Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, кошових отаманів Івана Сірка та Северина Наливайка. У багатьох екслібрисах переважають фольклорні мотиви, образи з народних дум чи пісень та їх виконавці.

Каталог складається у передмови упорядника П. Нестеренка, повного переліку авторів екслібрисів та їх робіт (із урахуванням – техніки, року та короткої біографічної довідки), пояснень та двома сторінками (перша та остання сторінки каталогу) із відтвореними екслібрисами. Усього в каталозі зображено вісім книжкових знаків. Серед них роботи авторів: Р. Копилова, В. Лучка, Ю. Процана, М. Неймеша, Г. Кореня, А. Худякова та В. Тарана. Роботи відрізняються оригінальними композиціями, знаковістю та різняться за штрихом та формою.

Про військову звитягу козаків, багату культурну спадщину українського народу та його побут розповідається в щедро ілюстрованому альбомі, який було створено у 1991 році на основі видання, яке вийшло у Петербурзі 1900 року за участі Д. Яворницького (рис. 1.13). Такими альбомами журі конкурсу нагородило п'ятьох кращих майстрів екслібриса – Г. Зубковського (рис. 1.14 – 1.15), В. Лопату, О. Мікловду (всі Київ), О. Криворучка (Чернівці) та Ю. Процана (Івано-Франківськ). Окрім того, було відзначено і роботи О. Литвинова, М. Неймеша, І. Колядіної та Б. Романова (рис. 1.16 – 1.19).

Активна позиція Добровільного товариства любителів книги посприяла демонстрації естетичних графічних форм у вигляді масштабної виставки екслібрисів та показала майстерність українських митців-графіків.

1.3. Виставка «Екслібриси – переможці»

**як своєрідний підсумок досягнень українських екслібрисистів
1980-х – початку 1990-х.**

Знаковою стала всеукраїнська виставка «Екслібриси-переможці», яка відкрилася у 1993 році у приміщенні Державного музею книги і друкарства України в Києві. Її було організовано за ініціативи П. Нестеренка, який був на той час заступником голови Добровільного товариства любителів книги. Ця остання виставка ДТЛК наочно продемонструвала й підсумувала високі досягнення українських художників екслібриса станом на початок 90-х років. Представлені роботи, відрізнялися тим що отримували призові місця, нагороди чи грамоти, їх було відзначено у різних виставках та конкурсах, отже вони отримали назву «екслібриси-переможці». П. Нестеренко – головний куратор виставки – підготував до друку каталог, який, на жаль, не отримав фінансування й залишився на стадії рукопису¹. Враховуючи важливість цієї виставки пропонуємо склад її учасників, місце знаходження та виставки-конкурси, на яких художники отримали нагороди.

Серед учасників виставки були такі імена (по регіонах):

1) Київ: Агірба Руслан, Баленко Тамара, Вишняк Володимир, Губарєв Олександр, Денисова Ніна, Корінь Григорій, Лопата Василь, Малишко Микола, Малишко Оксана, Малишко Петро, Мікловда Олександр, Павлусенко Микола, Сергєєв Георгій, Сліпченко Микола, Таран Володимир, Тарасенко Борис;

2) Львів: Пухінда Наталя, Сорока Богдан, Турецький Іван;

¹ Екслібрисний архів П. Нестеренка.

3) Дніпропетровськ: Колядіна Ірина, Хворост Василь, Худяков Анатолій;

4) Харків: Литвинов Олексій, Неймеш Микола;

5) Сумська обл.: Бондаренко Микола;

6) Чернівці: Криворучко Орест;

7) Чернігів: Леоненко Василь;

8) Кривий Ріг: Куновський Борис;

9) Маріуполь: Сивак Анатолій.

Загалом у виставці взяло участь тридцять художників.

Спочатку розповімо про досягнення київських художників-екслібрисистів:

Агірба Руслан – (нар. в 1957 році), закінчив Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова в 1991 році. Його роботи, виконані у техніці гравюри на пластику, брали участь у чотирьох міжнародних виставках: в Мінську (1991), де його екслібрис присвячений темі «Франциску Скорині – 500» отримав почесну грамоту, у Польщі (1991) на виставці «Архітектура міст Коперніканських», пам'ятна медаль та диплом, а також в Азербайджані та Литві – почесна грамота та диплом.

Баленко Тамара – (нар. в 1956 році), у 1985 закінчила УПІ ім. І. Федорова. Три її екслібриса, які було виконано в техніці гравюри на пластику, відзначили на міжнародній виставці-конкурсі у Польщі, присвяченій 500-річчю відкриття Христофором Колумбом Америки. Вони отримали третю премію. У 1990 році на Міжреспубліканській виставці-конкурсі у Молдові, присвяченій 190-річчю з дня народження О.С. Пушкіна, її екслібрис отримав третю премію.

Вишняк Володимир – (нар. в в 1950 році), живе на Київщині в с. Тарасівка. У 1990 році закінчив УПІ ім. І. Федорова. Його книжкові знаки отримали винагороди на трьох виставках: у Молдові (1990), в Польщі (1991) та Білорусі (1991). В Молдові, де виставка була присвячена 190-річчю з дня народження О. С. Пушкіна, його екслібрис в техніці гравюри на пластику

отримав третю премію. У місті Грудзьондз, що у Польщі на виставці «Архітектура міст Коперніканських» автор отримав грамоту учасника, а у Білорусі його графічний твір отримав третю премію та був відзначений за оригінальний підхід у роботі з технікою гравіювання на пластику.

Губарев Олександр – (нар. в 1926 році), закінчив Київський державний художній інститут у 1955 році. На той час був заслуженим художником України. У 1991 році був лауреатом республіканських виставок екслібрисів. Також у 1991 р. він отримав відзнаку журі Всеукраїнської виставки книжкового знаку «Козацькому роду нема переводу». Працює автор в техніці ліногравюри (рис. 1.22).

Денисова Ніна – (нар. в 1942 році), а у 1961 закінчила Дніпропетровське художнє училище. У 1989 році стала лауреатом Міжреспубліканської виставки екслібриса «У вінок Кобзареві», присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка.

Григорій Корінь (1935 – 1998) – у 1968 закінчив Харківський державний художній інститут. Двічі його книжкові знаки було нагороджено дипломами на виставках у Литві. Першого разу у 1991 році – на виставці-конкурсі «Гедимінас – 650», а другого у 1992 році на Другому міжнародному трієннале-конкурсі «Сакральний екслібрис», де його графічний твір «Logos» також було додатково заохочено грошовою премією. Переважна більшість робіт була виконана у техніці ліногравюри та у мішаній авторській техніці.

Василь Лопата – (нар. в 1941 році). Закінчив Київський державний художній інститут в 1970 році. На той час був заслуженим художником України. Брав участь у міжнародних виставках екслібриса, зокрема у «Томас Б'юїк і Росія» в Ньюкаслі (Великобританія) 1989 року, де був відзначений грамотою. А на виставці у Києві 1991 року «Козацькому роду нема переводу» отримав грамоту та цінний подарунок.

Далі варто сказати і про династію художників-графіків – *родину Малишків*. Троє з них – Микола Олексійович, Петро Олексійович та Оксана Миколаївна були учасниками виставки «Екслібриси-переможці». *Микола*

Малишко достойно показав свої роботи в Польщі (1990) на Міжнародній виставці екслібрисів «Страховіце – 90», де отримав диплом та подяку (працював у техніці ксилографії). Його молодший брат *Петро Малишко* брав участь у виставці 1989 року у Литві, яка носила назву «Вільнюс – метрополія Литви», отримав почесну подяку (представив роботи у техніці суха голка). Оксана Малишко теж проявила себе у Литві на виставці-конкурсі «Жальгіріс – 580», подавши чотири екслібриси у техніці обрізної ксилографії. Її роботи було відзначено подякою.

Мікловда Олександр (1940–2002) – закінчив Київський державний художній інститут у 1970 році. У себе на батьківщині став лауреатом багатьох республіканських виставок екслібриса (1987 та 1991 роки) (рис. 1.27). Брав участь у численних міжнародних виставках, серед яких варто окремо виділити переможні: Болгарія (1982 та 1988 роки), Франція (1983), Польща (1991). На виставці в Болгарії 1982 року, яка носила назву «Гумор в екслібрисі» за екслібрис для Володимира Гавриленка художник отримав диплом переможця. А наступного разу у 1988 році на виставці-конкурсі «Болгарія в екслібрисі» отримав грамоту учасника виставки (рис. 1.21).

У 1983 році О. Мікловда взяв участь одразу у двох виставках екслібриса у Франції: у місті Епіналь під назвою «Дерево в різних іпостасях» (де отримав II премію та грошову винагороду) та місті Ліон на міжнародній виставці «Антуан де Сент Екзюпері в екслібрисі» (перша премія). Був переможцем на двох українських виставках у 1991 році: «Козацькому роду нема переводу» (грамота, подарунок-рідкісне видання) та призові місце у «Конкурсі плакату та екслібриса для Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка (перша премія). В тому ж році він отримав диплом переможця та грамоту на конкурсі малої графіки серед художників-викладачів у Польщі на Острові Великопольським.

Павлусенко Микола (1945 – 1999) – закінчив Київський державний художній інститут у 1969 році. Брав участь у Всеукраїнській виставці екслібриса «Козацькому роду нема переводу» у 1991 році. За шість робіт,

створених у техніці штрихової цинкографії з поєднанням растрової графіки, отримав почесну відзнаку журі.

Сергєєв Георгій – (нар. в 1944 році), закінчив УПІ ім. І. Федорова в 1973 році. Отримав призові місця на двох міжнародних виставках. На першій, 1992 року у Барселоні (Іспанія) на конкурсі екслібриса, присвяченого річниці артистичного гурту ім. Святого Луки отримав рідкісну бронзову медаль та першу премію. Того ж року три його екслібриса отримали призи на виставці-конкурсі екслібрисів «Скаудвіле – 92» в Литві (місто Скаудвіле). Працює автор переважно у техніці ліногравюри, іноді додаючи екслібрисам кольорове забарвлення.

Сліпченко Микола (1909–2007) – закінчив Одеський художній інститут у 1931 році. На двох міжреспубліканських виставках, що проходили в Україні в 1989 році «У вінок кобзареві» (присвячена 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка) та «Письменники і герої літературних творів в екслібрисі» отримав відзнаку та грамоту з подарунком. Його численні роботи, подані на виставки було створено у техніці ліногравюри (рис. 1.25).

Володимир Таран – (нар. в 1960 році), закінчив п'ять курсів інституту ім. І. Федорова в 1993 році. На чотирьох виставках у Литві: 1989 року «Вільнюс – метрополія Литви» (диплом), 1990 року «Жальгіріс – 580» (присвячена 410 річниці Грюнвальдської битви – III премія), 1992 року «Скаудвіле – 92» (II премія) та у тому ж році на II Міжнародному триєннале-конкурсі «Сакральні екслібриси» (диплом). Його роботи у техніці ксилографії а також ліногравюри стали одними з кращих серед представлених.

У 1991 році на Міжреспубліканській виставці екслібриса у Мінську (Білорусь) «Максим Богданович – 100 років» отримав заохочувальну премію за екслібрис для Н. Гончарової в техніці ліногравюри.

Тарасенко Борис – (нар. в 1957 році), закінчив УПІ ім. Івана Федорова в 1992. На двох виставках у Польщі – 1989 та 1991 роках та на виставці у Литві 1991 р. отримав премії, подяки та грошову винагороду. У 1989 році на

Міжнародній загальнопольській виставці-конкурсі екслібрисів для музею Болеслава Пруса (місто Налешов) (рис. 1.27 – 1.28) його робота у техніці гравюри на пластику отримала III премію та грошову винагороду (рис. 1. 30). А обкладинку каталога виставки для музею Болеслава Пруса прикрасила робота О. та С. Харуків (рис. 1.27, 1.29). Там же в Польщі 1991 року у місті Грудзьондз на II Міжнародній виставці «Архітектура міст Коперніканських» за екслібрис для Тетяни Рудницької отримав диплом та грамоту. В тому ж році в Литві, у місті Вільнюсі, на Міжнародній виставці-конкурсі «Гедимінас – 650» – подяку від журі конкурсу.

Далі розглянемо досягнення учасників виставок-конкурсів із Львова.

Пухінда Наталя – (нар. в 1955 році), закінчила Львівський державний інститут прикладного мистецтва в 1982 році. У 1989 на виставці «Шевченко в екслібрисі» в Івано-Франківську (Україна) стала лауреаткою та була відзначена почесною грамотою. Нею було представлено дві роботи в техніці цинкографії: «Шевченкіана Лук'яна Турецького» та «EL Василя Кочмара». А в 1991 році на виставці екслібриса «Франциск Скорина – 500» у Мінську (Беларусь) за роботу «З книг М. М. Купави» отримала гонорову грамоту.

Сорока Богдан (1940–2015), як і Н. Пухніда, закінчив Львівський державний інститут прикладного мистецтва, але у 1964 році. II премію за свій виразний книжковий знак в техніці ліногравюри під назвою «EL Saulius Sondeckis» отримав у 1989 році на Міжнародному конкурсі-трієннале «Вільнюс-метрополія Литви» (Литва).

Турецький Іван – (нар. в 1956 році). У 1990 на Міжнародній виставці-конкурсі «Жальгіріс – 580» у Вільнюсі (Литва), присвяченій 410 -й річниці Грюнвальдської битви його екслібрис у техніці цинкографії отримав подяку від журі.

Варто сказати і про трьох учасників з міста Дніпропетровська.

Колядіна Ірина – (нар. в 1953 році), у 1983 – закінчила Миколаївський поліграфічний інститут. Її роботи мандрували від Азербайджану до Литви та отримали винагороди та відзнаки. На виставці-конкурсі «Нізамі Гянджеві –

850 років», яка відбулася 1991 року у місті Баку (Азербайджан), Колядіна отримала другу премію, до якої додавалася грошова винагорода. А у Вільнюсі в 1991 році на виставці-конкурсі «Гедимінас – 650» її роботи було відзначено грамотою.

Хворост Василь (1936–2014) – закінчив УПІ ім. Івана Федорова в 1967 році. Багаторічний голова Дніпропетровського регіонального клубу екслібриса та графіки, лауреат республіканських виставок екслібрисів. У 1987 році на Республіканській виставці українського екслібриса за п'ять представлених автором робіт у техніці ліногравюри він отримав диплом і почесну медаль (рис. 1.26).

Худяков Анатолій – (нар. в 1936 році), закінчив Дніпропетровське художнє училище ім. Є. Вучетича. Брав участь у багатьох міжнародних виставках. Серед яких: виставка «Нізамі Гянджеві–850 років» в Баку (Азербайджан) у 1991 році – отримав почесну грамоту за екслібрис для відомого співака СРСР Мусліма Магомаєва, і II Міжнародна виставка «Архітектура міст Коперніканських» в місті Грудзьондз (Польща) того ж року – почесний диплом.

Далі про харківських митців.

Олексій Литвинов – (нар. в 1951 році), закінчив Бутурлінівське художнє училище (Воронезька область, Російська Федерація) у 1971 році. Його роботи було відзначено почесними грамотами й медалями у місті Равіч (Польща). Автор працює у техніці гравюри на міді або ж гравюри на пластику.

Неймеш Микола – (нар. в 1948 році), закінчив Харківський художній інститут у 1977. Брав участь у двох виставках 1988 та 1991 року, які проходили в Україні. У 1988 році в місті Харків у конкурсі на кращий екслібрис Правління і суспільного формування обласної організації Товариства книголюбів художник отримав диплом та III призове місце за свої роботи у техніці ліногравюри. А у 1991 році в Києві на Всеукраїнській

виставці екслібриса «Козацькому роду нема переводу» отримав відзнаку журі (рис. 1.20, 1.24).

Бондаренко Микола – (нар. в 1949 році). Проживає в с. Успенка Буринського району Сумської області, закінчив Харківське художнє училище в 1972 році. Його екслібриси було відзначено на трьох виставках – двох польських і одній данській. На першій (1988 р.) отримав почесний диплом, на другій польській виставці (1990) його робота «Екслібрис Wydziału Kultury Sztuki um w Starachowicach» отримала не лише почесний диплом, а й солідну грошову винагороду. На виставці, яка проходила у Данії (1991) у місті Фредеріксхавн, яке славиться найбільшим у світі музеєм екслібриса, його екслібрис для А. Заступа отримав третю премію та був відзначений грошовою винагородою. Представлені роботи, Бондаренко створив у техніці ліногравюри.

Чернівецький митець *Орест Криворучко* (нар. в 1942 році), закінчив МВХПУ (колишнє Строганівське училище) у 1972 році. В Києві став лауреатом республіканської виставки екслібриса (1987). У 1982 році в Італії на Міжнародній виставці-конкурсі екслібрисів, присвяченій 100-річчю Піноккіо Карло Коллоді отримав почесний диплом за екслібрис для професора Вітторіо Тадеї в техніці офорту. Іншого разу, вже у 1984 році, також в Італії, у місті Кортоні на Міжнародній виставці-конкурсі екслібриса, присвяченій року етруської культури в Італії Криворучко отримав III премію та особливий приз «Срібний Фіоріно». Цікавим є те, що автор створив роботу у техніці інкорелі², в якій ніхто крім нього в жанрі екслібриса не працює. Також, він брав участь у виставках у Польщі (1985), Молдові (1990), Білорусі (1991) та Україні (1991) (рис. 1.23).

² Клей з наповнювачем – сіяним піском, наноситься пензликом по всьому периметру малюнка на дошці. Клей поляризується, а потім набивається офортною фарбою і друкується як офорт.

У місті Равіч (Польща) на польській виставці-конкурсі екслібриса, присвяченій геральдиці, його екслібрис для Генрі Ганлета отримав другу премію та грошову винагороду. Цей книжковий знак теж було виконано в техніці інкорелі. У Молдові на Міжреспубліканській виставці-конкурсі екслібрисів, присвяченій 190-річчю від дня народження О. Пушкіна автор отримав I і III премії за дві представлені графічні роботи. У Білорусі, на виставці екслібриса «Франциску Скорині – 500» його екслібрис було відзначено почесною грамотою. В 1991 року на Всеукраїнській виставці екслібриса «Козацькому роду нема переводу» за 11 представлених автором робіт отримав грамоту та особливий заохочувальний подарунок.

Чернігівський художник *Василь Леоненко* – (нар. в 1948 році), закінчив Вітебський педагогічний інститут ім. С. М. Кірова в 1976 році. Удостоєний премій за участь у двох масштабних виставках: у Великобританії – Міжнародна виставка екслібрисів «Томас Б'юїк і Росія» (1989) та у Польщі – Міжнародна виставка екслібриса «Страховіце – 90» (1990). Автор подавав роботи у техніках ксилографії та ліногравюри. Його екслібриси отримували не лише дипломи, а й грошові премії. Окрім того, Леоненко став учасником виставок у Білорусі – «Франциск Скорина – 500» (1991), Польщі – II Міжнародна виставка «Архітектура міст Коперніканських» (1991) та Азербайджані – «Нізамі Гянджеві – 850 років» (1991). Цікаво, що на виставці в Грудзьондзі (Польща) художник отримав не лише грамоту, а й цінну пам'ятну медаль.

Криворізький художник *Борис Куновський* (1927–2002) у 1960 році закінчив Московський поліграфічний інститут. Його екслібриси-переможці були відзначені на виставках в Україні – Всеукраїнська виставка екслібриса «Козацькому роду нема переводу» (1991) та Литві – II Міжнародна трієннале-конкурс «Сакральні екслібриси» (1992). Роботи в техніці гравюри на пластику обидва рази було нагороджено подяками та дипломами.

I на останок варто згадати досягнення маріупольського художника *Анатолія Сивака* (1930–2001), який закінчив МПІ у 1970 році. Його призові

екслібриси було відзначено на шести виставках – трьох польських і двох литовських. У 1983 році у місті Равіч (Польща) на VIII Міжнародному загальнопольському конкурсі екслібриса «Равіч – 83» за роботу «EL В. Манжуло» в техніці ліногравюри автор отримав подяку журі. Наступного року на аналогічному конкурсі, в назві якого лишень змінилася цифра – на «Равіч – 84» – за екслібрис для Центральної бібліотеки міста Равіч А. Сивак отримав гонорову медаль та подяку. Як і наступного – 1985 року, коли за тематичний екслібрис для тієї ж бібліотеки художник отримав подяку та добре запам'ятався як постійний учасник ювілейної виставки. А от 1989 року у Вільнюсі (Литва) на Міжнародному конкурсі «Литовські письменники в екслібрисі» за дві роботи в техніці ліногравюри отримав заохочувальну премію. У 1991 році художник знову брав участь у литовській виставці – проте вже іншій «Гедимінас – 650», де отримав диплом та заохочувальну премію.

Каталог виставки «Екслібриси-переможці», який, на жаль, зберігся лише на стадії рукопису П. Нестеренка, переконливо демонструє досягнення українських художників екслібриса не лише для нашої країни, а й для усієї Європи. Станом на 1993 рік, коли відбулася виставка, український книжковий знак вже отримав широке визнання. А надалі географія переможних для наших митців виставок-конкурсів значно розширилася й український книжковий знак підкорював не лише Європу, а й мандрував далеко за її межами.

1.4. Джерельна база доби незалежної України, її роль у дослідженні сучасного екслібриса

Після здобуття Україною незалежності, суттєво збільшилася кількість видань, присвячених екслібрису. Спостерігається відхід від ідеологічних штампів радянського періоду, використання новітніх ідей у науці, нових методик дослідження історичних джерел. Тематика книжкових знаків стає

позбавлена ідеологічного намулу, розвиваються тісні взаємозв'язки з колекціонерами та організаторами міжнародних виставок-конкурсів. Український екслібрис все частіше отримує заслужені призові місця на міжнародній арені.

У ході дослідження сучасного українського екслібриса було опрацьовано велику кількість наукових праць, каталогів виставок, альбомів екслібрисів, матеріалів з приватних колекцій та архівів, базову книгу П. Нестеренка «Історія українського екслібриса» [101] (рис. 2.48), а також взято участь у організації та проведенні кількох останніх виставок екслібриса.

На межі тисячоліть починають виходити з друку спочатку невеличкі видання, які розповідають про творчість художників у галузі екслібриса: Г. Кореня, М. Стратілата [84], Г. Сергєєва [21, 22], В. Шпака [18], В. Лопати [67] (Київ); Б. Куновського (Кривий Ріг) [155]; Я. Омеляна (Тернопіль) [114, 115]; Б. Сороки [9, 54], І. Крислача [32-34], Б. Дроботюка [11], Б. Гурмана [35] (Львів); В. Леоненка (Чернігів) [17], Ніла Хасевича (Луцьк) та інших.

Показними також є зібрання та каталоги, видані в 60-70 ті роки. Серед них праці таких відомих авторів, як А. В'юник, М. Вірук та В. Підгора [12, 13 – 15, 19]. А у 1977 році вийшло мініатюрне, проте не менш важливе для історії екслібриса видання українською мовою – «Наш друг книга» [90].

У 1986 році виходить чергове видання авторства Я. Бейлінсона під назвою «Космічний екслібрис», якому передували «Київ та києвляни в екслібрисі» та «Народ книги» [5 – 7].

Цікавими для ознайомлення стали також наукові публікації, присвячені пошуку мистецьких напрямів у графіці, які було надруковано в період 1980-1990 рр. Серед таких роботи Р. Зяганської, О. Кузьменка, М. Трущенко [40, 60, 141]. У 90-х з'являються публікації В. Биковця «Старовинна архітектура в екслібрисі» та О. Мікловди «І все ж екслібрис подолав кордони», які торкаються як жанрових так і виставкових особливостей [8, 86].

На початку 1990-х з'являються і нові каталоги, на кшталт – «Республіканської виставки українського екслібриса 1988 року», де упорядниками стали Л. Бекетов, А. В'юник та В. Онищенко [122].

У 1997 році у Львові виходить рідкісний «Збірник наукових праць відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка», який на той час був єдиним виданням, яке об'єднало бібліотеки західних областей України [41]. А кількома роками раніше у Москві виходить у друці «Енциклопедичний словник книгознавства», на який з часом будуть посилались мистецтвознавці, які займаються темою саме книжкової графіки [52].

З'являються ґрунтовні дослідження, в яких представлено весь творчий доробок художника, включаючи його екслібриси: О. Федорука «Микола Бутович. Життя і творчість» (Київ – Нью-Йорк, 2002) [148], Д. Степовика «Яків Гніздовський. Життя і творчість» (Київ, 2003) [136], «Орест Криворучко» Вступна стаття І. Міщенко (Чернівці, 2006) [114], Г. Стельмашук «Екслібриси родини Опанащуків» (Львів, 2006) [133] та «Микола Опанащук. Творчий портрет митця. Графіка, малярство» (Львів, 2007) [134], «Олег Денисенко. Antiquitas Nova. Графіка, живопис, пластика». Альбом. (Львів, 2007) [112], «Іван Балан. Каталог творів. Малярство, оформлення книги, графіка». (Чернівці, 2009), «Петро Прокопів. Малярство, графіка, монументальне мистецтво, іконопис». Каталог. (Івано-Франківськ, 2007) [118], «Олексій Сердюк. Графіка, малярство, різьба». (Івано-Франківськ, 2019) [113], «Фелікс Кідер. Графіка, живопис, скульптура». Альбом. (Херсон, 2003) [149], «Шевченкіана Бориса Романова» (Севєродонецьк, 2004) [151] та інші. Варто згадати й вагоме закордонне дослідження Д. Даревич «Сто екслібрисів Мирона Левицького» (Торонто, 1997) [29].

Початок ХХІ століття взагалі став багатим не лише на художні видання, а й на наукові публікації, адже екслібрис стрімко розповсюджувався

і ставав популярним, завдяки виставкам та міжнародним конгресам, які на той період вже активно збирали в себе всю європейську художню еліту.

Таким чином, тематика накових досліджень почала охоплювати не лише традиційні напрями екслібриса – шістдесятництво (як от в публікації М. Вавруха «Екслібрис у творчості львівських художників – шістдесятників»), а й більш сучасні – міжнародні виставки, ювілейні дати нового століття та жанри, які вийшли на передній план, завдяки впливу інших країн Європи. Серед подібних зустрічаються публікації Л. Амеліної, Ю. Афанасьєва, Ю. Каменецької, В. Карпенка, І. Костюка, В. Кравченка, О. Кучерука, Ю. Макушина, Т. Сафоновой, В. Усачова, В. Хвороста та І. Лисенко-Ткачук [1 – 2, 16, 47, 49 – 50, 51, 57 – 58, 62, 69, 123, 146, 150, 170].

Варто згадати і про публікацію 2011 року Д. Степовика «Вітчизняний книжковий знак», яка вийшла у «Слові просвіти». Автор торкається аспекту того, що хоч український екслібрис і є майже ровесником української рукописної книжки, а пізніше, і друкованої, – однаке це своєрідне мініатюрне мистецтво практично не було досліджено на науково-мистецтвознавчому рівні [175].

Окрім того, виходять і нові каталоги: «Всеукраїнська виставка екслібриса до 100 – річчя від дня заснування УАМ», «Журавлі повертаються додому. Каталог всеукраїнської виставки – конкурсу екслібрисів, присвячених 125 – річчю Б. Лепкого», «Історія України в екслібрисах харків'ян», «Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі», «Шлях до храму» та деякі знакові зарубіжні каталоги – «Международная выставка экслибриса и графики, посвященная 100 – летию композитора А. К. Жубанова» (Казахстан), «Международная выставка экслибриса и графики посвященная 100 – летию рождения художника С. В. Кукурузы» (Казахстан) [20, 39, 44, 63, 68, 82-83]. Не забуваймо також і про литовське видання «Tarptautinis ekslibrisu konkursas Taurage – 500» та про каталог виставки з Лепцига, яку організував і провів Вілфрід Ільге «Geschichtskultur der Ukraine im Spiegel der ukrainischen Exlibris – Kunst des 20. Jahrhunderts» [161, 162].

Велику серію (24 брошури в кольорі) під назвою «Мастера экслибриса» видало в Києві (2006 – 2011 рр.) приватне видавництво Сергія Бродовича – колекціонера екслібрисів. Головним завданням цієї серії стала презентація творчості відомих художників Східної Європи, які внесли, можливо, найбільший внесок у розвиток сучасного екслібриса. Адже він сьогодні є не лише знаком власника, а й повноцінним твором образотворчого мистецтва. Представлені в серії художники працюють переважно в різновидах техніки глибокого друку. Серед них присвячені Костянтину Антюхину [75], Василю Фенчаку [72], Костянтину Калиновичу [76], Геннадію Пугачевському [70], Аркадію Пугачевському [71] (Київ), Давиду Беккеру [74], Геннадію Верещагіну [73] (Одеса), Роману Романишину [77], Сергію Іванову [78], Сергію Храпову [79] (Львів).

У 2010 і 2016 роках двічі виходило з друку за матеріалами кандидатської дисертації [105] наукове видання П. Нестеренка, присвячене історії українського екслібриса [101].

Окремої уваги заслуговує величезна кількість публікацій 2000 – х років, які належать саме П. Нестеренку – президенту діючого Українського екслібрис – клубу (УЕК). Серед тем, які розглядає автор: «Мистецтво шрифту в екслібрисі», «Український екслібрис XVI – XX століття», «Мистецтво шрифту в екслібрисі та його часові видозміни», «Графічні техніки в екслібрисах XX століття», «Становлення національного стилю в екслібрисі на зламі XIX – XX ст.», «Шевченкіана в українському екслібрисі» [98 – 99, 101, 109, 173 – 174].

А у 2019 році виходить черговий бібліографічний покажчик з серії «Викладачі НАОМА – ювіляри», присвячений усім науковим працям П. Нестеренка. Також, у 2016 році виходить і ґрунтовне видання – каталог «Український книжковий знак – інтеграція у світовий ART простір» [142].

Окремими виданнями повиходили дослідження, присвячені діяльності клубів: М. Потапової «Дорогой мой Экслибрис» (Київ, 2008) [120],

М. Молочинського «Харківський книжковий знак» (Харків, 2002) [89], В. Хвороста «Дніпропетровський регіональний клуб екслібриса та графіки «Кобзарь» (Дніпропетровськ, 2011) [30].

Особливо цікаві видання, присвячені видатним письменникам, яскравим особистостям. На почесному першому місці постать Кобзаря, яку присвячено низку видань. Найвагоміше з них побачило світ у 2019 році й присвячене 205 річниці від дня народження Т. Шевченка – «Шевченкіана в екслібрисі 1917–2017» (Київ, 2019) [109] (рис. 2.39). Його автор – П. Нестеренко у щедро ілюстрованому виданні (відтворено 1120 екслібрисів) вперше на рівні монографічного дослідження висвітлив історію Шевченкіани в екслібрисах (рис. 2.40 – 2.47). У нього були попередники – В. Хворост з Дніпропетровська теж колекціонував шевченківські екслібриси й двічі видавав альбоми «Шевченкіана в екслібрисі» у 1993 і 2008 роках [152, 153]. Б. Романов із Сєверодонецька поставив за мету щороку до дня народження Т. Шевченка створювати екслібрис для видатних особистостей сучасності та державних установ чи музейних закладів відповідного профілю. Таким чином на сьогодні Романовим створено понад півсотні шевченківських екслібрисів, вони представлені в альбомі «Мій Шевченко. Екслібриси Бориса Романова» (Слов'янськ, 2017) [85].

У М. Неймеша, який очолює Харківський екслібрисний клуб, літературна тематика є улюбленим жанром в книжковому знаку. Він автор біля 80-ти екслібрисів Шевченкіани й низки малотиражних видань, у яких він популяризує свої досягнення у цьому жанрі: «Поезія Т. Шевченка в моїх ліноритах та екслібрисах» (Харків, 2011), «Сила слова Т. Шевченка в моїх ліноритах та екслібрисах» (Харків, 2014) [92, 93]. Значне місце у творчості М. Неймеша займає й Гоголіана, якій він присвятив дослідження «Микола Гоголь та українська демонологія в моїх екслібрисах» (Харків, 2013) [91]. Йому ж належить і видання «Харківські інтелігенти минувшини і сьогодення в моїх екслібрисах» (Харків, 2001) [94]. Постать великого філософа знайшла відображення в колективній творчості Харківського клубу екслібрисистів –

«Григорій Сковорода в екслібрисах харків'ян» (Харків, 2001) [23], а також «Екслібриси почесних громадян Харкова» (Харків, 2001) [37].

Досить вагомим є багаторічне дослідження єврейських екслібрисів Якова Бердичевського «Народ книги» (Київ, 2005) [7]. У ньому прослідковуються давня любов єврейського народу до знань й сягає часів появи книгодрукування у Німеччині. Сотні книжкових знаків засвідчують роль власників у науці, техніці, культурі, мистецтві й у книгодрукуванні.

Особливо цікаві видання, які присвячені пам'яткам архітектури та культури історичних міст, зокрема Москви, Ленінграду, Таллінну, Варшави та інших столиць. Києву й киянам колекціонери книжкових знаків також присвятили окремі виставки, видали каталоги й книжки. Наприклад, до ювілейної дати в житті Києва – 1500-річчя, колекціонером Я. Бейлінсоном в серії низки мініатюрних книжок було надруковано «Киев и киевляне в экслибрисах» (Москва, 1982) [5]. Того ж року в Києві вийшло з друку дослідження Я. Бердичевського «Книжные знаки киевских книголюбов. Каталог выставки, посвященной 1500-летию Киева» [55]. Києвознавці М. Грузов М. і А. Кончаковський запропонували свою версію: «Книжкові знаки киян» (Київ, 2000) [27]. З часом з'явилося чимало нових книжкових знаків і П. Нестеренко видав нову книжку «Київ в екслібрисі» (Київ, 2010), до якої увійшли роботи 43 художників, чиї книжкові знаки розповідають про визначні пам'ятки вічного міста.

Варто згадати також і видання екслібрисів В. Леоненка з Чернігова, присвячене «Памяти Чернобыля» (Асино, 2016) [117]. Улюбленому місту він присвятив серію високохудожніх ліногравюр «Архітектура Чернігівщини» (1983–1999). Народився художник в білоруському селі Колибань, що в сусідній з Чернігівською – Гомельській області, неподалік від Чорнобиля, тому значна кількість його екслібрисів створена під девізом «Памяти дома моего», пронизаних ностальгією за постраждалою від Чорнобиля місцевістю.

На новому етапі розвитку книжкового знака з'явилися видання присвячені здобуткам його колекціонерів: канадського колекціонера з

Торонто – нашого земляка В. Бульби «Екслібриси Володимиру Бульбі» (Дніпропетровськ, 1992) [36], «Книжка Петра Нестеренка» (Київ, 2001) [64], В. Матеуша з Хмельницького «Екслібриси 2000-го року» (Хмельницький, 2001) [80], «Український книжковий знак. Збірка Сергія Хижняка» (Львів, 2005) [146], О. Криворучка з Чернівців «Друкована графіка з колекції Ореста Криворучка. Вибране». (Чернівці, 2011) [31], В. Співака з Черкас «Мистецтво екслібрису. Альбом-каталог декоративно графічних книжкових знаків художників України» (Черкаси, 2010) [132]. Справжньою сенсацією стала поява об'ємного тритомника «Український книжковий знак ХІХ–ХХ століть: каталог колекції Степана Давимуки» (Львів, 2017) про який буде окрема розмова [143-145] (рис. 2.49).

В Одесі видавничу діяльність у ділянці екслібриса розгорнули Володимир Селіванов і Юрій Шумілов. Останній, добре володіючи англійською й іншими мовами, переклав на російську низку раритетних видань, які вийшли наприкінці ХІХ століття у Лондоні, Нью-Йорку, Берліні та інших містах Європи. Серед них: «Книжные знаки иностранных художников, связавших два столетия» (Вологда-Одесса, 2015), Уолтера Гамильтона «Французские книжные знаки» (Одесса, 2015), «Американские книжные знаки. Справочник по их исследованию с примерами» (Одесса, 2016), «Немецкие книжные знаки. Иллюстрированный справочник» (Одесса, 2016), «Иллюстрированный справочник для экслибрисистов» (Вологда-Одесса, 2018) та інші.

В. Селіванов і С. Лущик – колекціонери й члени наукової секції книги Одеського будинку вчених – видали книжку про колишнього студента одеського художнього училища 1920-х: «Роберт Граббе – художник из Караганды» (Одесса, 2011). А у 2015 році виданням «Каталога книжных знаков Константина Степановича Козловского» (Одесса, 2015) завершилось багаторічне дослідження екслібрисної спадщини відомого київського художника, автора понад тисячу екслібрисів награвірованих на дереві.

Багаторічне дослідження екслібрисної спадщини В. Селіванова - надруковано низку брошур присвячених пам'яті майстрів екслібриса Олексія Юпатова (1911–1975) з Риги та Анни Ахматової (1889–1966). Протягом 2008–2014 років він видав серію брошур, присвячених досягненням у галузі графіки малих форм та екслібриса відомого одеського художника Давида Беккера. Лауреат понад тридцяти зарубіжних виставок-конкурсів (з 1982) створив, починаючи з 1968 року, понад тисячу екслібрисів, більшість з яких у техніці кольорового офорту.

Важливим джерелом для дослідження сучасного одеського екслібриса є видання «Одесский экслибрис. Каталог» зі вступним словом В. Жижина (Одесса, 2009) [111].

Розглядаючи тему закордонних виставок, в яких наші митці брали участь та отримували призові місця варто згадати і про білоруські каталоги, які вийшли за ініціативи О. Григор'єва – «Міжнародна виставка – конкурс малих форм графіки та екслібриса «Біловезька пуща – 2009» (2012), «Міжнародна виставка – конкурс малих форм графіки та екслібриса «Царські забави» (2013) та «Міжнародна виставка – конкурс малих форм графіки та екслібриса «Мир та війна» (2015), про які більш детально піде мова у третьому розділі (стор. 130) [24 – 26].

Харківський художник і колекціонер екслібрисів Микола Молочинський (1934–2008) у своєму виданні «Харківський книжковий знак» (Харків, 2002) дав стислий, змістовний огляд становлення мистецтва екслібриса в Харкові другої половини ХХ століття [89]. Видання містить також каталожні дані більше 2,5 тисяч книжкових знаків майже 100 харківських художників, які М. Молочинський збирав 40 років. Каталог ілюстрований 350 екслібрисами, представлено 11 авторських відбитків. Активну допомогу в опрацюванні й виданні каталогу-альбому надали М. Молочинському місцеві колекціонери й художники.

Активну діяльність по пропаганді екслібриса розгорнув у Харкові послідовник М. Молочинського – художник Микола Неймеш. Він автор

багатьох екслібрисів на літературну тематику. Лише «Шевченкіана» у нього нараховує понад 80 сюжетів. Малотиражні, оригінальної форми видання М. Неймеша виходили у двохтисячних роках завдяки фінансової підтримки небайдужих людей. Серед них: «Об экслибрисе и его коллекционерах» (2004) [95], «Я счастливый человек» (2010) [96], «Поезія Т. Шевченка в моїх ліноритах та екслібрисах» (2011) [92], «А. Пушкин, М. Лермонтов, С. Есенин в моих экслибрисах» (2012), «Микола Гоголь та українська демонологія в моїх екслібрисах» (2013) [91] та інші.

Голова регіонального клубу екслібриса та графіки «Кобзар» у Дніпрі Василь Хворост (1936–2014) – палкий шанувальник екслібрисної Шевченкіани видав альбом «Шевченкіана в екслібрисі» (Дніпропетровськ, 1993) [152], до якого увійшло понад 250 книжкових знаків, виконаних 73 художниками України, Росії, Білорусі, Казахстану, Литви. Видання мало переклад німецькою, англійською та французькою мовами. Згодом, значно поповнивши свою колекцію В. Хворост видав оновлений альбом, у якому представив понад 390 книжкових знаків, виконаних 109 художниками світу (Дніпропетровськ, 2008) [153]. У 2011 році вийшов з друку альбом-каталог «Дніпропетровського регіонального клубу екслібриса та графіки «Кобзар» [30], в якому після вступної статті В. Хвороста, на той час почесного голови клубу, представлено портрети членів клубу й коротку довідку про них, включаючи почесних.

Своєрідним звітом працівників черкаського Музею «Кобзаря», результатом їхньої праці у галузі збирання графічної Шевченкіани, став альбом-каталог «Шевченківські екслібриси». Вступне слово П. Нестеренка, упорядник О. Веретільник (Черкаси, 2012) [154].

Розповісти про всі згадані вище видання, присвячені художникам книжковому знаку та його шанувальникам, на жаль, неможливо. Проте, про деякі з них піде мова далі.

1992 року в Дніпропетровську було випущено невеличке, проте цікаве видання, під назвою «Екслібриси Володимиру Бульбі» [36]. Сам же

колекціонер і став спонсором даного видання. Про колишнього дисидента з Дніпропетровська розповідає К. Чернишов у вступній статті: «Наскільки я знаю віддавна Бульбу ще громадянином колишнього Союзу, він і тоді був особливим – непокірно вільним у своїх уподобаннях і діях». Любитель усього народного, патріот, успішний бізнесмен, за роки життя у Канаді став популяризатором української культури. В альбомі – каталозі вміщено екслібриси українських художників, адресовані В. Бульбі, адже він знайшов себе саме у книжковій комерції, що і пробудило в ньому любов до збирання книжкових знаків.

У виданні представлено 30 екслібрисів від дев'яти українських художників, виконаних на замовлення колекціонера екслібрисів: В. Лопати, М. Стратілата, О. Мікловди (Київ), Є. Козаневича, О. Пунгіної, А. Хвороста (Львів), А. Худякова і В. Хвороста (батька А. Хвороста) (Дніпропетровськ) та Б. Куновського (Кривий Ріг). Всі надані до друку роботи було створено за мотивами літературних творів або історичної тематики, переважно за мотивами повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», яку так полюблив замовник Володимир Бульба, дещо асоціюючи себе з козаком Тарасом.

Екслібриси Василя Лопати, створені у техніці ліногравюри, стосувалися конкретно сцен із повісті «Тарас Бульба». Для канадського замовника автор награвірував чотири композиції, які відрізнялися тонкістю ліній, високою деталізацією та були схожі більше на повноцінні ілюстрації, ніж на екслібриси. Одна з його робіт прикрасила обкладинку каталогу. Інший митець із Києва – Микола Стратілат подав лише один книжковий знак у техніці гравюри на пластику. Він відійшов від зображення героя – Тараса Бульби і звернувся до народного мотиву – зобразив войовничого козака, який скаче на коні, доповнивши екслібрис крупними шрифтовими блоками. А от Олександр Мікловда, чия робота прикрасила зворотній бік обкладинки каталогу, звернувся до портретного зображення В. Бульби в образі козака з люлькою в руках, що має відсилку до образу гоголівського Тараса Бульби. Книжковий знак, в центрі якого є портрет, по боках прикрашений багатим

стилізованим орнаментом та вишуканим шрифтом. Робота також виконана в техніці гравюри на пластику.

Львівський художник Євген Козаневич подав у каталог найбільше книжкових знаків – десять. Знаний автор тим, що працював на той час над екслібрисами у техніці цинкографії. Вони відрізняються від інших особливою художньою мовою, більш стилізовані і мають у собі не лише зображення персонажів, а й предметів вжитку, зброї чи просто орнаменту, доповненого текстом. Так, в одній з його робіт для В. Бульби зображено фляги, торбинку, порохівницю та люльку для куріння – разом все це наче підвішене у повітрі і формує цікаву композицію з предметів вжитку, характеризуючи вподобання замовника та його любов до предметів, якими користувалися за часів козацтва. Також художник зображає двох козаків у діалозі, козака і дівчину, яка грає на кобзі, озброєного козака із рушницею тощо. Козаневич полюбляє деталі – у кожній роботі він уважно підходить до вимальовування орнаментів, чи особливих деталей предметів вжитку або зброї. Один з його екслібрисів прикрасив зворотній бік обкладинки каталогу.

Ольга Пунгіна створила два екслібриса в техніці цинкографії, які відрізнялися особливою манерою, вони були намальовані неначе одною лінією, без світло-тіньових моделювань чи великої кількості штрихів. В обох її книжкових знаках фігурує зображення козаків у різних іпостасях: у першому випадку це козак, який розгортає писану грамоту, а в іншому козак постає на фоні сучасного міста з шаблею та люлькою в руках, що є певним символом того, що замовник екслібриса – сучасна людина.

Інший митець – Андрій Хворост, син відомого художника Василя Хвороста, став автором п'яти надрукованих у каталозі екслібрисів, і також працює в техніці цинкографії. У своїх роботах він звертається до зображення силуетів козаків, доповнених елементами природи, часто в його екслібрисах бачимо коріння дерева, яке неначе виростає з ніг персонажів (рис. 2.84). Проте, всі ці доповнення виглядають не нав'язливо, вони плавно вписані в загальне зображення і формують цілісний книжковий знак. Варто також

сказати, що Андрій Хворост щоразу звертається до іншого типу шрифту та рідко вписує його в саме зображення – частіше це окрема текстівка розташована поруч, а не пов'язана з зображенням.

Ще один художник, чії роботи представлені у каталозі, – Борис Куновський з Кривого Рогу. Два його екслібриси в техніці гравюри на пластику повертають нас до теми «Тараса Бульби». У композиції обох його робіт – старий Тарас із синами на конях, які прямують на Січ. Книжкові знаки виглядають дуже лаконічно і цілісно. А от Анатолій Худяков, художник з Дніпропетровська, представив п'ять екслібрисів, у яких головний акцент переніс з літературних персонажів на історичних постатей – Івана Сірка, Михайла Дорошенка, князя Володимира Великого. Автор створив представлені роботи у техніках цинкографії та ксилографії. Вже згадуваний Василь Хворост, став не лише автором книжкового знаку, який надруковано на передостанній сторінці видання, а ще і його упорядником. Разом із автором статті для каталогу К. Чернишовим, він створив скромне, але містке видання, присвячене книжковим знакам їхнього спільного знайомого – любителя екслібриса українського походження Володимира Бульби з канадського міста Торонто.

У 2001 році у місті Хмельницькому вийшло в світ оригінальне видання за сприяння фармацевта, інспектора аптечного управління Хмельниччини – Віталія Олексійовича Матеуша, під назвою «Екслібриси 2000-го року» [80]. Особливістю цієї брошури стала любов автора до мистецтва книжкового знаку та святкування визначної події в житті людства, ювілейної дати – 2000 року. В. Матеуш почав позначати свої книги екслібрисами ще з 1989 року. Найбільшою перевагою власницьких знаків він вважав їхню вічну цінність та те, що через багато років книги з його екслібрисами залишаться і люди далекого майбутнього їх побачать і дізнаються про власника-книголюбця. На замовлення автора видання у 2000-му для нього різними художниками було виконано 11 екслібрисів, які свідчать про його патріотичну позицію. Авторами представлених у каталозі екслібрисів стали знайомі Матеушу

художники: Микола Неймеш, Борис Куновський, Віктор Усолкін, Василь Хворост, Орест Криворучко та Олексій Литвинов. Їхні екслібриси представлено у каталозі за тематичними сюжетами. Це книжкові знаки, присвячені українським письменникам Тарасу Шевченко, Миколі Гоголю, їхнім творам, історичним подіям, зокрема обороні Конотопа та Конотопській битві, видатним постатям з історії України – Петру Дорошенку, політикам та борцям за незалежність – Дмитру Донцову, Степану Бандері, письменникам – Івану Гелю, Олесю Гончару, Івану Дзюбі. У каталозі представлено фотографії художників та їхні біографічні довідки. Обкладинку прикрашає робота М. Неймеша – патріотичний екслібрис із зображенням двох постатей – поета та письменника Тараса Шевченка і політика та публіциста Дмитра Донцова. Знак відтворено на замовлення укладача – Віталія Матеуша.

Велике значення має дата, яка стала темою для графічних творів, наведених у збірці, адже 2000 рік є підсумковим періодом, коли мистецтво українського екслібриса вже твердо стояло на ногах та утворило певні національні традиції графічної школи. Початок ХХІ ст. – це період розквіту екслібриса в Україні, його видатних досягнень на міжнародній арені.

Аналізуючи тематику представлених у каталозі екслібрисів можна зазначити, що шанувальник графіки В. Матеуш найбільше прихильний до національної тематики. Він обирає літературний, політичний та історичний жанр в екслібрисі. Це особливо яскраво спостерігається у роботах художників М. Неймеша та В. Усолкіна – у першого бачимо багатий на деталі портрет Великого Кобзаря, другого – стилізований портрет Миколи Гоголя, який наче лялька керує своїми літературними персонажами. Це притаманно і роботам В. Хвороста, О. Криворучка та Б. Куновського, чиї екслібриси сповнені деталізації. Кожен графік своєю творчістю демонструє високий рівень фахової підготовки. Наприкінці каталогу представлено екслібрис Євгена Дорошкевича, авторства харківського художника В. Усолкіна, присвячений пам'яті відомої української художниці Катерини

Білокур. Цікаво, що кожен замовний екслібрис, представлений у каталозі, позначено символічною датою – 2000.

Літописом культурного життя Києва радянської доби, а згодом і пострадянської, стала книжка М. Потапової «Дорогой мой «Экслибрис» (Київ, 2008) [120], присвячена більш ніж 40-літній діяльності київського клубу любителів мистецтв «Екслібрис». Народившись у 1963 році, як одна з форм бібліотечної роботи, клуб став унікальним об'єднанням творчої інтелігенції Києва, навіть в самі застійні роки він збирав і розвивав таланти. Його творцем і незмінним керівником була Майя Марківна Потапова (1923–2007).

Вона працювала в різних бібліотеках міста і коли клубу виповнилося 14 років їй запропонували організувати Бібліотеку мистецтв. Там збиралися художники, артисти київських театрів і театральних студій, поети і письменники, літературознавці, мистецтвознавці, знавці Києва тощо. А ще, з ностальгією за батьківщиною, присилали письмові й електронні вітання клубу у віршах і прозі єврейські емігранти з усіх кінців світу. Це був справжній парад талантів. Клубу та його берегині М. Потаповій присвячено десятки екслібрисів. Ось лише кілька прізвищ киян: Г. Малаков, В. Масик, А. Мистецький, А. Бабкова, В. Дозорець, Л. Бердичевський, Ю. Черепанов, О. Нульман, І. Єремєєв, С. Каплан та інші. Тут влаштовували свої виставки-презентації відомі художники: Т. Яблонська, І. Марчук, Г. Неледва, В. Масик, С. Каплан, С. Шишко, М. Вайсберг, В. Акопов. Частими гостями були творчі люди з Росії. У стінах бібліотеки експонувалися виставки книжкових знаків Г. Малакова, В. Масика, О. Мікловди, В. Лопати, І. Батечка, М. Маловського, М. Стратілата, Г. Сергєєва та тематичні добірки екслібрисів із зібрання М. Потапової до ювілейних дат. Тут вперше відкрив для себе магію книжкового знака колекціонер екслібрисів П. Нестеренко.

На відміну від радянської доби, провідні бібліотеки України провели значну роботу по дослідженню у своїх фондах екслібрисів. Одні з перших публікацій з'явилися в 1997 році: Булатова С. «Екслібриси в книжковому

зібранні Яблоновського» (Бібліотечний вісник № 1. Київ), Столова Е. «Збірка екслібрисів наукової бібліотеки ЛДУ: проблеми зберігання та опису» (Збірка наукових праць відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. Ф. П. Максименка); Фабрика Л. «Фамильная библиотека графов Толстых в Одессе» (Страницы истории благотворительности в Одессе. К 100-летию вступления графа М. М. Толстого в должность попечителя Одесской городской публичной библиотеки. Материалы конференции. 2007).

Виходять з друку окремі видання: «Екслібриси наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка». Автор-упорядник Н. Кіт-Копистянська (Львів, 2013), «Книжные знаки одесских библиофилов. Монографическое исследование» (Одесса, 2014). Л. Іжика, «Книжкові знаки на книгах з колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог» Л. Дениско, Ю. Рудакова (Київ, 2017).

Подією в екслібрисному житті України став тритомний каталог «Український книжковий знак ХІХ—ХХ століть: каталог колекції Степана Давимуки», який вийшов у 2017 році [143-145] (рис. 2.49). Львів'янин Степан Давимука подарував Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника 12342 твори, виконані різними художниками упродовж ХІХ – на початку ХХІ століття. Сьогодні це найповніший надрукований реєстр українських екслібрисів. Він підготовлений групою наукових співробітників бібліотеки з урахуванням найновіших вимог наукового опрацювання мистецьких творів і використання великої джерельної бази. Його доповнює багатий ілюстративний матеріал. Видання вийшли за фінансової підтримки одинадцяти небайдужих людей і присвячені 70-річчю від дня народження С. Давимуки.

Видання, містить передмову, у якій розглянуто історію екслібрисної збірки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, зазначаються прізвища митців, які дарували їй свої роботи. У 1990-х, завдяки

директору Бібліотеки Л. Крушельницькій, налагодилася тісна і багаторічна співпраця з українським державником Степаном Давимукою. Вже під час передачі колекції екслібрисів до Бібліотеки в 2014 році визріла думка щодо підготовки видання, присвяченого українському екслібрисові. До грандіозного каталогу, який відображає колекцію С. Давимуки у повному обсязі, спричинилося багато друзів і колег. Матеріали каталогу розташовані за алфавітом прізвищ авторів (близько 900 осіб) творів. Техніку, в якій виконано твір, зазначено загальноприйнятими позначеннями графічних технік. Каталог багато ілюстрований – у ньому репродуковано 3000 творів. Кожен художник представлений щонайменше одним твором (рис. 2.50 – 2.54). До кожного автора пропонується список джерел, у яких він зазначений.

Досить важливими є вміщені у першому томі дослідження упорядника і автора вступної частини Лариси Купчинської: «Український книжковий знак як об'єкт наукового дослідження», «Особливості мистецького процесу в Україні у XIX – XX століттях», «Образність українського книжкового знаку», «Степан Давимука і його колекція» і досить солідний перелік рукописних джерел і літератури. Цікаво, що праці президента Українського екслібрис-клубу П. Нестеренка представлені тринадцятьма позиціями.

Колекція С. Давимуки та виданий до неї тритомний каталог є важливим джерелом вивчення екслібриса в Україні й демонструє виразну самобутність цього виду мистецтва, його яскравий національний характер.

Крім Києва, у містах України проводяться виставки-конкурси екслібриса і графіки малих форм. Так, в Одесі з 4 по 7 жовтня 1996 року у концертно-виставковому залі пасажирського терміналу морського торгового порту відкрилася Перша міжнародна виставка-конкурс «Марина – 96» [66]. Художникам Одеси завжди було притаманне розмаїття творчих напрямів, пошук нових форм високий професіоналізм. Особливо часто вони звертались до багатой південної природи й морської тематики в пошуках гармонії, яку мистецтво може привнести в реальне життя. Саме це сприяло утворенню в 1993 році першої в історії міста Морської галереї, яка, як зазначалось в

каталозі виставки, «підтримує розвиток мариністики не лише в творчості одеської художньої школи, а й всього художнього співтовариства України». Цю ідею допомогли реалізувати 20 організацій і установ, серед них і Клуб екслібриса та графіки малих форм Одеського будинку вчених. У виставці взяли участь понад 100 художників і моделістів з 10 країн світу. Конкурс проводився по 5 номінаціях: 1. Живопис, 2. Графіка. 3. Скульптура, 4. Прикладне мистецтво, 5. Судномоделізм. Всього було представлено понад 300 експонатів. Першу премію у розділі «Графіка» отримав Геннадій Верещагін (Одеса), другу Костянтин Калинович (Луганськ – Київ) і третю Геннадій Гармидер (Одеса) – всі за екслібриси в техніці глибокого друку. Переможці використали в своїх роботах чудові морські мотиви, які дуже сподобалися і журі і глядачам виставки.

Міжнародне журі виставки-конкурсу присудило також дипломи графікам Молдови, Росії, Китаю і Японії. Крім того, 16 графіків Бельгії, Угорщини, Німеччини, Ізраїлю, Іспанії, Казахстану, Китаю, Нідерландів, Росії, Чехії, Естонії і Японії були відзначені дипломами Клубу екслібриса і графіки Одеського Будинку вчених.

Висновки до першого розділу

У результаті початкової систематизації та аналізу отриманого матеріалу, можна зазначити, що такий самостійний жанр, як екслібрис є національним надбанням. Різноманітні техніки дозволяють українським майстрам розкритись та найточніше виразити свої ідеї та задуми. Розвиток екслібриса за 1980 – 2010 роки в Україні є вельми цікавим процесом, адже він щільно пов'язаний з культурним розквітом та загальною ситуацією в країні в роки незалежності.

В означений у дослідженні період, екслібрис набув надзвичайного поширення, він експонується на численних виставках, як в Україні, так і за кордоном. Друкуються каталоги виставок, йому присвячені численні

публікації в журналах і газетах, наукових збірниках. Його досліджують вчені, присвячують йому наукові конференції, пишуть дисертації. Серед них – П. Нестеренко, Д. Степовик, Ю. Романенкова, О. Лагутенко, М. Ваврух та інші. Екслібрис на даному етапі стає автономним від книжки графічним артефактом, який віддзеркалює смаки і психологічні настанови його власника, відображає техніко-технологічні уподобання художника, який його створив.

Важливу роль у популяризації й розвитку українського екслібриса відграли його колекціонери, які збирали книжкові знаки й досліджували їх, організовували виставки. Особливу роль у 1980-х – на початку 1990-х відіграло Добровільне товариство любителів книги України, яке організувало й провело ряд цікавих виставок. Серед них такі важливі, як «У вінок Кобзареві». Міжреспубліканська виставка екслібриса, присвячена 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Суми. 1989. (Державний музей Тараса Шевченка, Київ; Женева, Швейцарія); «Письменники і герої літературних творів в екслібрисі». Республіканська виставка Київ. 1989. (Республіканський Будинок літераторів, Київ); «Тернополлю – 450 років». Республіканська виставка. Тернопіль. 1990 (Виставочний зал Тернопільського краєзнавчого музею); «Козацькому роду нема переводу», присвячена 500-річчю запорізького козацтва. Київ – Запоріжжя. 1991 (Український Дім, Музей історії Запоріжжя); «Екслібриси-переможці». Всеукраїнська виставка українських екслібрисів, які отримали нагороди на міжнародних виставках-конкурсах. Київ. 1993. (Державний музей книги і друкарства України).

Ці виставки мали патріотичне спрямування й засвідчили спільне бажання організаторів і художників розкрити тогочасний світогляд суспільства символічними знаками художнього, міфологічного, релігійного тощо змісту. Міжреспубліканська виставка екслібриса, присвячена 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка стала найпотужнішою акцією протягом понад двохсотлітнього шанування творчого набутку великого Кобзаря. Вперше було піднято інтерес до творчоті переважно українських

письменників, їхніх літературних героїв. Знаменною подією в житті українського суспільства, яка викликала величезний інтерес до історії козацтва стало відзначення 500-річчя запорізького козацтва. Товариство й художники відгукнулися на цю акцію тематичними екслібрисами, в яких яскраво висвітлили образ захисника народу, його історії і культури. Ним частіше був козак-воїн, який здобув не одну перемогу. Екслібриси наповнили портрети національних героїв – гетьманів, отаманів ті ін.

Споглядання та вивчення оригінальних відбитків, а також те, наскільки екслібрис є різноманітним у своїх техніках виконання, надало змогу також оцінити стилістичні вподобання, вибір матеріалу для виконання графічної роботи та авторські риси кожного митця. Завдяки колекції В. Перевальського було сформовано загальне враження від епохи шістдесятництва, яка стала джерелом натхнення для подальших поколінь митців. Надалі, завдяки матеріалам наданим П. Нестеренком було прослідковано взаємозв'язок між традиціями 1960–1980-х та сучасним українським екслібрисом, досліджено трансформацію його розвитку на сучасному етапі, використання символічних прийомів, тощо.

Вперше в мистецтві екслібриса з'являється нова тема – ювілей стародавнього міста. Її було започатковано містом Тернополем, якому на той час виповнилося 450 років. Після київської експозиції, виставка потрапила до фондів Тернопільського краєзнавчого музею.

Джерельна база вивчення теми книжкового знаку багата на різноманітні каталоги, альбоми та окремі видання, які присвячено виставкам, ювілейним подіям та окремим темам з української культури.

Екслібрис за роки свого існування став повноцінним елементом для виставок всеукраїнського та міжнародного рівня. Він яскраво відображає світогляд суспільства, розкриває суб'єктивні сприйняття автором тих чи інших проблем та індивідуальну інтерпретацію навколишнього світу. Особливий підйом на нього чекатиме з кінця 1980-х і триватиме аж до сьогодення.

Справжнім явищем у виставковій діяльності 1990-х стало помітне збільшення кількості виставок, бієнале, симпозіумів, конференцій, що набували вже не «всесоюзного», а міжрегіонального та міжнародного значення. З'являються меценати, які готові зробити свій фінансовий внесок на благо культури держави. Активізується екслібрисна виставкова діяльність у Києві, Львові, Харкові, Івано-Франківську, Одесі та інших містах України.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. підвищився інтерес до книжкових знаків бібліотечних зібрань, з'являються дослідження екслібрисів, що зберігаються у зібраннях бібліотеках Львова, Києва, Одеси й інших міст України. Важливе місце у дослідженнях, присвячених творчості видатних художників-графіків, займає екслібрис, якому виділяють окремий розділ.

Наприкінці ХХ століття важливу роль у пропаганді та організації виставок екслібриса відіграло Добровільне товариство книголюбів УРСР, яке працювало під егідою Всесоюзного товариства книголюбів. Відбулася низка важливих виставок, які дали потужній імпульс для подальшої роботи Українського екслібрис-клубу, заснованого в 1994 році.

Знаковою стала всеукраїнська виставка «Екслібриси-переможці», яка відкрилася у 1993 році у приміщенні Державного музею книги і друкарства України в Києві. Її було організовано за ініціативи П. Нестеренка, який був на той час заступником голови Добровільного товариства любителів книги. Ця остання виставка ДТЛК наочно продемонструвала й підсумувала високі досягнення українських художників екслібриса станом на початок 1990-х. У даному розділі дисертації детально представлено склад її учасників та їхні досягнення у виставках-конкурсах переважно за кордоном. Вона засвідчила великий потенціал українських графіків, які працювали на той час у галузі книжкового знаку.

Важливе місце у дослідження займає джерельна база доби незалежної України, яка в багато разів перевищувала кількість попередніх публікацій і продемонструвала суттєвий відхід від ідеологічних штампів радянського періоду, використання новітніх ідей у науці, нових методик дослідження

історичних джерел. Крім численних зарубіжних каталогів виставок-конкурсів, у яких беруть участь наші митці, в Україні виходять спочатку невеличкі за обсягом видання, що розповідають про досягнення окремих графіків у ділянці екслібриса, а згодом і фундаментальні дослідження, в яких розглядається й мистецтво книжкового знаку. Таким чином, маємо важливе джерело для подальших наукових досліджень не лише окремих художників, а й про розвиток мистецтва екслібриса в цілому по країні.

Особливо важливим джерелом з вивчення мистецтва сучасного екслібриса стають колекції, які зібрали відомі колекціонери, такі як П. Нестеренко та С. Давимука. Тритомний каталог колекції екслібрисів останнього, який вийшов з друку в 2017 році, на сьогодні є найповнішим надрукованим реєстром українських екслібрисів. У цьому велика заслуга Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, яка опрацювала 12342 твори з колекції Давимуки. Важливо й те, що каталог багато ілюстрований – у ньому репродуковано 3000 творів із загальної кількості.

На прикладі матеріалу описаного в розділі першому можна стверджувати, що мистецтво екслібриса в Україні – дійсно є предметом наукового вивчення, що зумовлено кількістю наукових публікацій та науково – популярних видань присвячених йому. Виявлено взаємозв'язок між впливом європейського мистецтва книжкового знаку та розвитком жанрових напрямів вже в українській графіці.

Доведено, що завдяки Добровільному товариству книголюбів України та його ініціативам в проведенні всеукраїнських виставок та конкурсів український екслібрис отримав потужний початковий вектор розвитку, що стало початком розвитку саме національного книжкового знаку.

Завдяки ґрунтовному дослідженню джерельної бази, виявлено тенденції в наукових працях, які майже за ціле століття набули помітних змін. Це пов'язано і з актуальними для сучасного суспільства політичними, соціальними та навіть релігійними подіями. Загальний вектор розвитку

українського екслібриса від 1980-х сформувався і впевнено рухається далі на шляху інтеграції в світовий мистецький простір.

РОЗДІЛ 2

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕКСЛІБРИС-КЛУБУ – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ СУЧАСНОГО ЕКСЛІБРИСА

2.1. Поява на міжнародній арені Українського екслібрис-клубу та його виставкова діяльність

Національний підйом другої половини 1980-х – початку 1990-х супроводжувався активізацією й у мистецтві графіки малих форм. Початок 1990-х став часом започаткування великих виставкових проєктів, що ставили за мету залучити до українського художнього життя міжнародний досвід періодичних мистецьких оглядів, які мали б не тільки загальнонаціональний, а й міжнародний характер [130].

Тридцять сім років назад, у тепер далекому 1993 році, в екслібрисному житті України сталася подія, яка визначала подальший розвиток вітчизняного мистецтва книжкового знака. Група молодих київських художників (Руслан Агірба, Володимир Вишняк, Геннадій Пугачевський, Руслан Виговський) разом з мистецтвознавцем і колекціонером Петром Нестеренком, захопившись екслібрисом, вирішила провести у Києві першу міжнародну виставку «Жінка в екслібрисі» [38] (рис. 2.1). На запрошення організаторів надіслали роботи 142 художника з 27 країн світу. Україну представляло 49 екслібрисистів. Виставка, яка нараховувала понад 200 екслібрисів і гравюр, експонувалася в залах Національного музею Т. Шевченка. Залучившись підтримкою спонсора – редактора незалежної газети «Соборна Україна» Сергія Кобця, було надруковано гарний каталог двома мовами (українською й англійською) накладом 1000 примірників й розіслано всім його учасникам. У ньому вперше було відтворено логотип Українського екслібрис-клуба, його, а також головний приз міжнародної виставки – скульптуру «Софія» (бронза, камінь) виконав Р. Виговський (рис. 2.2). Призерами Оргкомітету

Міжнародної виставки книжкового знака «Жінка в екслібрисі» – редакції незалежної газети «Соборна Україна» та Українського клубу екслібрисів стали: 1. Кароль Фелікс (Словачія), 2. Герард Годуен (Бельгія), 3. Григорій Босенко (Молдова) (рис. 2.3-2.5). Дипломантами виставки стали художники з Естонії, Китаю, Росії, Бельгії, Польщі, Нідерландів, Словачії, Англії, Чехії, Литви і України (Б. Романов, Ю. Галіцин, О. Криворучко – рис. 2.3 – 2.5). Скульптуру «Софія» отримав Кароль Фелікс із Словачії.

Окрилені успіхом, організатори виставки залучившись ще одним спонсором – Міжнародним благодійним фондом «Благодаріння» та за підтримки президента Видавничого Дому «Соборна Україна», організували й провели у 1994 році другу Міжнародну виставку екслібриса «Релігій багато – Бог один» [121] (рис. 2.6). У ній взяли участь 139 художники з 27 країн світу, в тому числі й 46 з України. В рамках цієї виставки, яка також експонувалася в залах Національного музею Т. Шевченка, були представлені також художні роботи шести художників у різних техніках, а також 62 роботи одинадцяти відомих майстрів екслібриса з різних країн світу з колекції П. Нестеренка. Поважне журі, у складі семи чоловік, серед яких були Патріарх УАПЦ Димитрій, директор Міжнародного інституту космології Юрій Швайдак, визначили переможців конкурсу на кращий екслібрис в сакральному жанрі. Першу премію отримав Петер Кочак із Словачії, другу – шість чоловік, серед них Василь Фенчак, Борис Романов і Орест Криворучко з України. Також було вручено дев'ять дипломів, спеціальний приз для наймолодшої учасниці та приз Українського екслібрис-клубу для Олександра Савича з Києва – автора оригінальної композиції, яка об'єднала сім майстерно награвірованих книжкових знаків у своєрідний екслібрисний септет. Вони виконані для відомих європейських колекціонерів, знавців малої графіки. Разом екслібриси утворюють символічний купол, чиста вершина якого символізує єдиного Бога, до якого звернене людство через численні вчення.

Цікавими прикладами різнобічного втілення ідеї сакрального стали роботи художників В. Тарана, В. Леоненка, С. Буртового та Р. Агірби (рис. 2.7 – 2.9, 2.13).

Аналізуючи представлені в каталозі Міжнародної виставки екслібриса «Релігій багато – Бог один», зазначимо, що на зміст екслібриса впливає світогляд художника та релігія, що панує у його країні. Таким чином можна зауважити, що Франція, Велика Британія та Німеччина більш схильні до зображення Бога без конкретики його обличчя, фігури тощо. Вони зображують його через символізм, образність та деяку орнаментальність або ж лінійність. Проте у Литві, Словаччині та Румунії релігійні мотиви подаються більш відверто, більш канонічно, орієнтовно до іконопису. Україна ж у цьому напрямі вирізняється своєю образністю, національними рисами й естетизмом.

Усього на рахунку екслібрис-клубу вже 34 виставки, серед яких і низка міжнародних. Досить часто вони супроводжуються виданням каталогів, які, при наявності фінансування від спонсорів, складаються П. Нестеренком й розсилаються учасникам з України та за її межами. Переможці виставок-конкурсів отримують різноманітні винагороди, в тому числі й Подяки, Дипломи, наприклад, від голови Київської міської державної адміністрації, міського голови Дніпропетровська, від оргкомітету Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (с. Колодяжне Волинської обл.) тощо.

Після успішно проведеної Міжнародної виставки «Релігій багато – Бог один» київські художники Руслан Агірба, Аркадій і Геннадій Пугачевські, Володимир Вишняк, Олександр Савич, президент Українського екслібрис-клубу Петро Нестеренко відвідали в Мілані XXV Європейський конгрес екслібрисистів, який відбувся з 6 по 10 вересня 1994 року в Мілані (Італія). Серед заходів, які проводилися на ньому, була й міжнародна виставка екслібрисів. Їх раз на два роки організовує Федерація міжнародного товариства любителів екслібриса (FISAE) [165]. В Мілані було офіційно

включено Український екслібрис-клуб до FISAE. В залах і холах просторого й затишного приміщення, відведеного для спілкування й обміну екслібрисами, відбувалися дружні бесіди, працювали спеціалізовані книжкові крамнички, де можна було придбати літературу й книжкові знаки. Було розгорнуто кілька виставок екслібрисів, серед яких і звітна з роботами, створеними художниками за останні два роки. За подібним сценарієм відбувалися кожні два наступні роки й інші конгреси екслібрисистів.

Після офіційної реєстрації УЕК президент клубу активізував виставкову діяльність, яка демонструвала досягнення сучасного українського екслібриса в багатьох країнах світу.

З того часу пожвавились і міжнародні зв'язки. Так. Наступного року в Мюнхені (ФРН) президентом клубу було проведено в місцевому Музеї техніки ювілейну виставку українських екслібрисів, присвячену 75-річчю Союзу філателістів України в Мюнхені – «UKRAINA 95». Експонувалися українські екслібриси із зібрання П. Нестеренка. Організатора виставки було відзначено Дипломом від мюнхенського Союзу філателістів.

У 1998 році за попередньою домовленістю з відомим у європейських колах керівником Музею мистецтв у данському Фредеріксхавні Клаусом Рьоделем П. Нестеренком було організовано й проведено виставку українських екслібрисів «Ukrainian bookplate art» [157]. У ній взяли участь 29 художників з Києва, Львова, Чернігова, Сум, Одеси, Житомира, Харкова, Сєверодонецька. До них приєднався й колишній одесит, а нині мешканець США, Олександр Серебряний. До цієї виставки було надруковано гарний каталог-альбом, у якому крім фотографій авторів, їхніх адрес та короткої анотації трьома мовами, було представлено по сім екслібрисів, як чорно-білих так і кольорових.

Наступного року виставка сучасного українського екслібриса, організована П. Нестеренком, відкрилася в галереї Слейскул Лондонського коледжу (Лондонська університетська бібліотека). До її відкриття готувалося П. Нестеренком за участю академіка Вільяма Батлера, який був також

головним редактором журналу «Bookplate International». В експозиції виставки були представлені екслібриси (за англійським алфавітом в каталозі) Р. Агірби, А. Алексєєва, К. Антюхіна, І. Балана, Д. Беккера, М. Бондаренка, М. Бутковського, В. Дем'янішина, О. Денисенка, Б. Дроботюка, В. Фенчака, С. Храпова, А. Худякова, А. Хвороста, В. Хвороста, М. Хворост-Шаульської, С. Іванова, Я. Качмара, Ф. Кідера, Ю. Коха, М. Короля, І. Котлабулатова, К. Козловського, О. Криворучка, Б. Куновського, В. Леоненка, О. Литвинова, В. Ломаки, В. Лучка, О. Малишко, М. Неймеша, В. Перевальського, О. Погрібної-Кох, А. Пугачевського, Г. Пугачевського, Б. Пікулицького, Б. Романова, І. Саратовського, Г. Сергєєва, А. Сивак, Б. Сорока, М. Стратілата, В. Струтинського, В. Тарана, В. Верещагіна, Р. Виговського, В. Вишняка. Каталог виставки було надруковано в журналі «Bookplate International», а кожного учасника представлено одним екслібрисом [160]. На лицевому та зворотному боці обкладинки були представлені кольорові екслібриси В. Леоненка з Чернігова і Руслана Виговського з Києва. Склад учасників виставок постійно змінювався, тому ми не обмежилися передачею його кількості в цифрах, а вирішили представити всі прізвища художників, які на той час працювали над книжковими знаками.

Німецький вчений Вілфрід Їлге для написання наукової праці приїхав у відрядження до Києва, де познайомився з президентом Українського екслібрис-клубу й запропонував йому влаштувати ретроспективну виставку українського екслібриса у Лейпцигу. Крім того, він вирішив доповнити запропоновані йому П. Нестеренком екслібриси, ще деякими з колекції київського бібліофіла Михайла Грузова (екслібриси першої половини ХХ ст.) та залучив до експозиції 24 книжкових знака з колекції Архіву-музею літератури й мистецтва в Києві. У Лейпцигу було надруковано гарний каталог, до якого написали статті, крім Вілфріда Їлге, П. Нестеренко та О. Лагутенко [162]. Для фронтиспісу німецькими дизайнерами було ефектно використано фрагмент екслібриса Василя Кричевського для Дмитра Ревуцького (1929) з козаком, який грає на бандурі. Обкладинку альбому-

каталогу прикрасив «Козак-Мамай» з екслібриса киянина Г. Сергєєва, цей же книжковий знак прикрасив запрошення до виставки. Виставка українського екслібриса XX ст., експозицію якої готував П. Нестеренко, відкрилася у березні 2003 року у виставковому залі Польського інституту в Лейпцигу. На ній, серед інших почесних гостей, був присутній посол України в Німеччині Анатолій Пономаренко. Після завершення виставки, яка користувалась великим успіхом, екслібриси були повернені їхнім власникам.

Низку виставок екслібриса було проведено в Україні. Серед них особливо вагомі «Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі» (с. Колодяжне Волинської обл., 2003), масштабними були проекти, які експонувалися у виставковому залі Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури в Києві: «Скарби Трипільської культури» (2008) (рис. 2. 14), «Чи знаєте ви українську ніч...», присвячену 200-річчю М. В. Гоголя (2009), «Український екслібрис XXI століття» (2012).

Українським екслібрис-клубом у 2018 році було організововано виставку «Сучасний київський екслібрис» у Національному Фонді культури ім. Бориса Олійника (рис. 2.95 – 2.96). У ній брали участь десять митців книжкового знаку, з них половина — молоді автори, які відносно недавно почали працювати в цьому напрямі. Варто відзначити виразні кольорові офорти молоді авторки Тетяни Очередько (рис. 2.97). Її роботи сповнені символізму, релігійних елементів та вписані в нестандартні форми. Авторка робіт вільно володіє офортним мистецтвом та успішно застосовує додаткові ефекти, що створює авторський стиль. Заради ефектного звучання вона безпосередньо перед процесом друку власноруч змішує складні пігменти, створюючи свій авторський тепло – холодний тон для майбутнього екслібриса. А от в екслібрисах Анастасії Мельникової багато людських образів, переважно жіночих (рис. 2.98 – 2.99). Роботи виглядають справді поетично, адже в них багато елементів декору, кожна робота є окремою розповіддю. Кольори стримані, проте деякі місця виділені більш насичено, більш яскраво. Деталізація в роботах Мельникової — це кропітка праця.

Особливість її творчого методу в тому, що мисткиня використовує різні за формою шматки металу, на яких травиться зображення, потім вони поєднуються в процесі друку. Таким чином, художниця ніби складає неправильної форми пазл, у якому поєднання різних форм лаконічно вписується в прямокутний формат аркуша паперу.

Знаковою стала виставка українсько-чеського екслібриса у Києві, якій передувала виставка українського екслібриса у Празі (Чеська Республіка). У липні 2019 року у Центрі сучасного мистецтва «Білий Світ» міста Києва відкрилася виставка екслібриса, проведена під егідою Українського екслібрис-клубу, яка носила назву «Tandem» (рис. 3.28). Серед організаторів також значились – Товариство колекціонерів та шанувальників екслібриса у Празі (Чехія) та ЦСМ «Білий Світ», який гостинно приймав у себе митців екслібриса з Чехії та України. Загальна кількість учасників сягнула – 62 персони, з яких 21 чеський та 41 український митець. За ініціативи організаторів на відкриття виставки було підготовлено каталог, його тираж складав 600 шт. [137] (рис. 3.29).

Ця міжнародна виставка особлива тим, що є однією з небагатьох, які проводились на території України. Поштовхом до організації цієї виставки, яка об'єднала художників України та Чеської республіки, стала участь багатьох майстрів українського книжкового знака на XXVII Міжнародному конгресі екслібрисистів, який відбувся наприкінці літа 2018 року у Празі. Його організатором стала чеська Асоціація колекціонерів і друзів екслібриса (SSPE). Разом із П. Нестеренком до організації «Тандему» приєднався і голова Асоціації колекціонерів і шанувальників екслібрису – Фелікс Чернош. Було домовлено про «обмін» виставками. Таким чином перша виставка українсько-чеського екслібриса пройшла у червні 2019 року у Празі в Центральній «Скляній» галереї, а вже у липні вона відбулася в столиці України – Києві. Подані на виставку екслібриси різнилися не лише за формою подачі, сюжетом та авторським почерком, а й за технікою (рис. 3.35 – 3.38). Цікаві книжкові знаки чеських митців, переважна більшість яких

була виконана в різновидах техніки глибокого друку (12 авторів), літографії (5) та ліногравюри (3). А от українські митці надають перевагу і більш сучасним технікам – таким як комп'ютерна графіка, наприклад. Окрім неї (3 автори), були ще роботи і в техніках ліногравюри (12), деревориту (8), офорту (18) та літографії (1).

Якщо говорити про різницю у сюжетах та притаманні кожній культурі мотиви – то різниця, звичайно, є. Чеські митці, на розвиток мистецтва яких дуже вплинули віяння сучасного європейського мистецтва – рідше звертаються до народних мотивів. Якщо в чеських роботах і є прояви національного – то часто це зображення архітектурних пам'яток або воєнної тематики, як от наприклад в роботах Хренко Вітязослава, Владіміра Шавела, Олдржіха Паленічека та Павла Главати. Також варто відмітити, що чеські екслібрисисти схильні до сюрреалістичних мотивів та філософії в роботах – вони звертаються до символізму, пластики загадкових форм, які вдало поєднують з реалістичними вставками. Серед таких митців – Бразда Йіржи, Ян Чернош, Карол Демел, Йосеф Дудек, Гуйбер Гюнтер, Карел Мусіл та Катерина Вашічкова.

А от серед українських екслібрисів – багато проявів національного, видніється академічна школа та вплив мистецтва шістдесятників, помітна цікавість до експериментальних технік та міксу елементів композиції. Класичні культурні мотиви можна побачити у роботах таких майстрів українського екслібриса, як Анатолій Алексєєв, Микола Бондаренко, Анатолій Буртовий, Володимир Вишняк, Борис Дроботюк, Орест Криворучко, Віктор Кононенко, Р. Романішин, К. Антюхін, О. Сердюк (рис. 3.30 – 3.33). Їхні роботи – це прояв національної школи, це дещо стилізоване, проте дуже лаконічне зображення, вписане в цікаві композиції. Також показовими є роботи Василя Леоненка, Олексія Литвинова та Миколи Неймеша. В їхніх роботах відображено національні мотиви крізь призму літературної тематики. Дивлячись на ці роботи можна одразу упізнати їх за національною належністю. Окрім них – було представлено багато робіт у

техніці глибокого друку. У виставці брали участь не лише знані метри української графіки, а й молоді митці, які ще лише піднімаються на високий рівень. Звичайно, серед видатних офортистів треба згадати – Руслана Агірбу, Костянтина Антюхіна, Костянтина Калиновича, Олега Денисенко, Сергія Кирницького, Романа Романішина, Олексія Соболевського та Олексія Федоренка. Ці майстри-учасники міжнародної виставки у більшості своїй володіють кольоровим офортом, а це, як відомо – найпопулярніша серед колекціонерів техніка, адже вона вважається чи не найдорожчою серед усіх інших, що зумовлено матеріалами, часом виконання та історичною оригінальністю техніки. А от серед молодих митців, які теж почали свій шлях в мистецтві екслібриса з техніки офорту були такі імена – Тетяна Очередько, Анастасія Мельникова, Юлія Процишин, Мар'яна Мірошніченко та Марина Купкіна. Їхні ж роботи відрізнялися свіжістю композиційних вирішень та неочікуваними абстрактними формами, що так притаманно молодим митцям які ще у пошуку свого авторського стилю. Також, були представлені роботи у сучасній техніці – комп'ютерної графіки, якою українські митці почали користуватись ще на початку 90-років. Серед найдосвідченіших авторів, які брали участь у виставці – Володимир Окрутний та Руслан Виговський, а серед молоді – художниця Юлія Каменецька.

Сюжетність робіт українських майстрів мала діапазон від трипільських мотивів та героїв літературних творів, до міфів та легенд у купі з абсолютно реалістичними мотивами, які наче зійшли з картин митців епохи Відродження.

Виставка «Тандем» стала значущою для розвитку Українського екслібрис-клубу у 2019 році, адже вона показала усі переваги національної школи екслібриса, його багатогранність та відкритість майстрів до нових підходів та технік. Виставка також показала синтез культурних традицій обох європейських народів, багатство образотворчої мови. За кожним знаком розкрилася суть таланту митця, його багатий внутрішній світ. За цією

виставкою наступною за значенням стала виставка Китайського екслібриса 2019 року, яка була присвячена 70-ти річчю проголошення КНР.

У жовтні 2019 року в приміщенні Української академії мистецтв у Києві відбулося відкриття Ювілейної виставки китайського екслібриса, яка була присвячена 70-ти річчю проголошення Китайської народної республіки (рис. 3.23, 3.24). Виставка стала символічним поєднанням культурних традицій, взаємодії та дружби українського та китайського народів. Більшість учасників були з Китаю, проте до них приєдналися й шість українських художників.

Знайомство з творчістю китайських митців екслібриса відбулося ще на початку 1990-х. У 1993 році за підтримки президента Міжнародного благодійного фонду «Подяка» й видавництва «Соборна Україна», група молодих київських художників вперше в Україні організувала дві міжнародні виставки екслібрисів, в яких у тому числі брали участь і китайські майстри. На знаковій виставці 1994 року «Жінка в екслібрисі» були присутні роботи учасників з 27 країн світу, серед яких – чотири представники з КНР [38]. На наступній міжнародній виставці екслібриса «Релігій багато – Бог один» (1994) вже десять учасників з КНР подали свої роботи в експозицію. За результатами тих виставок було видано дуже знакові для історії українського екслібриса каталоги.

Екслібриси китайських художників, які було представлено на виставці 2019 року показали, як давньо-китайська філософія та міфологія разом із конфуціанським мисленням відтворилася в графіці (рис. 3.26 – 3.27). Ці роботи різняться за датами створення – починаючи від 1980-х. й закінчуючи 2000-ми ХХІ ст. Переважна більшість китайських екслібрисів – кольорові. Художники використовують різноманітні техніки: гравюру на дереві, шовкографію, різцеву гравюру та офорт, а також мішані техніки. Здавна у китайській культурі кольору надається особливий сенс, отже він є акцентом, який використовують задля емоційної передачі. Особливо виразними та цікавими є роботи, в яких відтворено важливі архітектурні споруди країни.

Це видно в роботах китайського екслібрисистки Оу Єхун з Гонконгу, яка працює не лише в техніці кольорової гравюри на металі, а й в жанрі живопису. Так само як і у автора екслібриса на ім'я Лю Шуньцін, яка звертається до архітектурних елементів в композиції.

Щодо робіт українських художників – всі представлені на виставці роботи, а їх було по дві від кожного автора, було створено в останні два роки. Вони усі були пов'язані з китайською тематикою, а більшість із них були створені, як подарунок для спонсора Китайської виставки – посла від ВНР в Україні пана Вана Дайхуна. Серед відомих метрів українського екслібриса було двоє майстрів, які надають перевагу техніці офорту – Костянтин Калинович та Руслан Агірба. Обидва вони почали працювати в екслібрисі ще з 1980-х.

Окрім вже відомих майстрів екслібриса також брали участь і зовсім молоді митці. Серед них: В. Кришовський (туш-перо), Ю. Каменецька (комп'ютерна графіка) (рис. 3.25), М. Кузьмініх (комп'ютерна графіка) та О. Хмель (мішана техніка). Сюжетами для робіт наших майстрів стали відображення захоплень китайських замовників, їхньої міфології, абстрактні форми та символічні роботи з використанням пейзажу. Цікавими є роботи К. Калиновича для китайських колекціонерів. Особливістю його екслібрисів є не лише майстерне та реалістичне володіння технікою офорту, а ще й використання червоної мініатюрної печатки із зазначенням імені замовника. Кольоровий акцент додає роботі особливого стилю та нагадує про символіку сонця у східній культурі, адже воно відображається як червоне коло на білому тлі. Калинович – майстер мініатюри настільки, що його роботи можна розглядати під збільшувальним склом, що і відрізняє його від інших митців. А от художник Руслан Агірба, в роботах якого бачимо символічний міфологічний сюжет з елементами еротики, не настільки тяжіє до крихітних мініатюр – його екслібриси більші, хоч теж, не поступаються за кількістю деталей іншим майстрам. Ці два автори стали представниками вже написаної історії українського екслібриса, а от молоді художники ще тільки ідуть до

того, щоб стати частиною мистецтва української книжкової графіки. Сюжети їхніх робіт об'єднані використанням дуже популярного у китайській міфології символу – дракона. Бачимо це у роботах В. Кришовського та Ю. Каменецької (рис. 3.25). А от в екслібрисі авторки М. Кузьмініх дракон відображений вже не повністю – а лише фрагментарно й з використанням ефекту віддзеркалення зображення. У роботі молодого художниці О. Хмель, яка лише почала пробувати себе в мистецтві екслібриса, бачимо зовсім інші мотиви. Вона відобразила захоплення та професію китайського замовника – звернувшись до уфології (вивчення непізнаних літаючих об'єктів).

Дуже вагомим є момент об'єднання культур та споглядання робіт майстрів із різними традиціями в образотворчому мистецтві. Деякі графічні техніки є спільними і для українських і для китайських майстрів, проте сюжет та символи є абсолютно різними, хоч і спільними адже всі вони походять від національної культури та традицій. Ця міжнародна виставка стала другою за останні 10 років, яка проходила саме на території України. Це піднесло наш екслібрис-клуб ще вище на міжнародній арені та дало змогу українським художникам показати свої роботи поруч з китайськими майстрами екслібриса [156].

Виставки екслібриса, організовані та проведені президентом Українського екслібрис-клубу (з 1993 по 2020 рр.) Петром Нестеренком. З 1993 року почали проводитись виставки, які організовував за фінансової підтримки спонсора Український екслібрис-клуб. Найпершою з таких стала I Міжнародна виставка-конкурс екслібриса «Жінка в екслібрисі». Вона проходила в місті Києві, в Державному музеї Тараса Шевченка. Знаковість цього заходу полягала найперше в тому, що це була перша виставка, на якій було заявлено про створення екслібрис-клубу, а по-друге, що вона була міжнародною і до неї було залучено 142 митця з різних країн світу: Аргентина, Бельгія, Білорусь, Грузія, Ізраїль, Іспанія, Казахстан, Китай, Німеччина, Польща, Україна та ін. По закінченню виставки було видано мініатюрний каталог й розіслано всім його учасникам. Головним призом

виставки книжкових знаків стала скульптура «Софія» (бронза, камінь), виконана членом клубу Р. Виговським і відлита О. Бойченком. А призерами стали: Кароль Фелікс (Словаччина), Герард Годуен (Бельгія) і Григорій Босенко (Молдова). П'ятнадцять учасників з різних країн світу стали дипломантами виставки.

Наступного року також за спонсорською підтримкою було організовано й проведено II Міжнародну виставку-конкурс, яка носила назву «Релігій багато – Бог один». Вона теж проходила в столиці України, в тому ж музеї, який люб'язно надав виставкові приміщення. Цікавою стала тематика, адже вона об'єднала безліч культур усього світу. З 27 країн було прийнято роботи від 139 учасників. Розглядалися не лише екслібриси, але й графіка малих форм. За результатами цієї виставки було визначено переможців і також випущено каталог. Обидві виставки-конкурси відбулися завдяки фінансовій підтримки Міжнародного благодійного фонду «Благодаріння» та Видавничого Дому «Соборна Україна». Переможці виставки-конкурсу були відзначені грошовими преміями та дипломами. Першу премію отримав Петер Кочак зі Словачії, шість других премій отримали представники України, Росії і Франції. Україну представляли киянин Василь Фенчак, Борис Романов із Севе́родонецька і Орест Криворучко з Чернівців. Дев'ять учасників було відзначено дипломами, а киянин Олександр Савіч за високохудожню композицію, яка об'єднувала в одне ціле сім майстерно награвірованих книжкових знаків для відомих європейських колекціонерів, отримав приз Українського екслібрис-клубу.

1995 рік ознаменувався одразу трьома знаковими виставками. Перша мала назву «Виставка українського та зарубіжного екслібриса». Провести її вдалося у Державному музеї книги і друкарства України, який знаходиться на території Києво-Печерської лаври. По закінченні виставки всі всі експоновані роботи було передано в дарунок музею. Наступна виставка була присвячена конкретній тематиці – анімалістичному жанру, називалась вона «World pet press». Місцем її проведення стала Національна бібліотека

України ім. В. Вернадського у Києві. А от третя виставка, яка пройшла у 1995 році проходила вже за межами України – в Мюнхені (Німеччина). Називалась та виставка «Ukraina'95», а присвячена вона була 75-ти літньому ювілею мюнхенського Союзу філателістів України. За місце проведення було обрано престижний Форум дер технік німецького музею. За результатами виставки президента УЕК було відзначено дипломом від Мюнхенського союзу філателістів.

Через три роки у місті Фредеріксхавн, що в Данії, яке відоме найбільшим у світі музеєм екслібрисів, пройшла виставка «Ukrainian Bookplate Art». Всі учасники виставки отримали чудовий каталог, в якому було презентовано їхні екслібриси.

Восени в Києві до дня Михайла експонувалася камерна «Перша Святомихайлівська художня виставка». В ній брало участь 18 авторів, які представили 27 екслібрисів. За місце проведення було обрано виставкову залу «Поштової станції» Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ».

А в 1999 році в Національному художньому музеї України пройшла велика виставка під назвою «Українська графіка ХХ століття». Вона була доповнена 46 екслібрисами від українських майстрів – членів УЕК.

Того ж року у Сполученому Королівстві Великій Британії, а саме в Лондоні, було проведено «Виставку українського екслібриса «Modern Ukrainian Bookplate Design». Проходила вона в місцевій галереї Слейскул, що є частиною Лондонської університетської бібліотеки. Каталог цієї виставки було надруковано лондонському екслібрисному журналі.

2001 рік ознаменувався виставкою «Міста і культура України в екслібрисі і малій графіці». Вона проходила у Києві, у Виставковій залі Національної спілки художників України. За її підсумками було випущено каталог, а кращі роботи відзначені дипломами. Крім Українського екслібрис-клубу, організаторами виставки стали Київська організація Національної спілки художників України, членом якої є президент клубу, та Швейцарська

культурна фундація «Pro Helvetia». Зі вступним словом до організаторів і учасників виставки звернулись президент Асоціації міст України О. Омельченко – тодішній київський міський голова та віце-президент Асоціації міст України з виконавчої роботи М. Пітцик, які зазначили, що тема експозиції «Міста і культура України в екслібрисі і малій графіці» є надзвичайно вдячною і благородною.

В тому ж році пройшов перший в Україні Міжнародний симпозіум до 25-ти річчя від дня утворення дніпропетровського творчого клубу екслібрису та графіки «Кобзар». Виставка, яку присвятив клуб цій урочистій події, носила назву «Екслібрис і міста Планети». Дніпропетровський клуб «Кобзар» був і є однією з тих організацій, яка так само як і Український екслібрис-клуб популяризує мистецтво книжкового знаку в Україні.

А от у 2002 році український екслібрис експонувався у приміщенні Посольства Республіки Болгарія у Києві, де проходила однойменна виставка «Сучасного українського екслібриса». Нагодою для її проведення стало свято – День болгарської писемності і культури (традиційно відзначається 24 травня).

Нерідко тематика конкурсів стосувалася українських письменників, чи навіть їхніх родин. Зокрема, виставка, під назвою «Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі» проходила у 2003 році в с. Колодяжне Волинської області, де розташований Колодяженський літературно-меморіальний музей Лесі Українки. Було видано каталог, до якого увійшло багато робіт українських екслібрисистів, а організатор виставки-конкурсу отримав подяку від оргкомітету.

Того ж року в Німеччині, у місті Лейпциг, у виставковій залі Польського інституту пройшла виставка «Geschichtskultur der Ukraine im Spiegel der ukrainischen Exlibris – Kunst des 20. Jahrhunderts». Виставка була присвячена висвітленню історичної культури українського народу в мистецтві екслібриса. За підтримки Лейпцігського університету було видано досить солідний каталог виставки. Він розпочинався вступними статтями

організатора виставки з німецького боку Вілфріда Їлге, П. Нестеренка, а також дослідженням сучасного екслібриса О. Лагутенко.

У 2004 році, за ініціативи президента УЕК в Музеї книги і друкарства України, що в Києво-Печерській лаврі, було виставлено його особисту колекцію книжкових знаків, які стосувалися виключно шевченківської тематики. Офіційна назва виставки була така: «Виставка Шевченківських екслібрисів і видань з екслібрисами».

Окрім письменницької тематики були й виставки, які зачіпали історичні та навіть археологічні аспекти української культури. Яскравим прикладом стала виставка «Скарби Трипільської культури», яка проходила у приміщенні виставкової зали Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури у 2008 році. За підсумками виставки було випущено каталог, в якому кожен учасник був представлений однією роботою.

Наступного 2009 року НАОМА також розгорнула виставку «Чи знаєте ви українську ніч...». Серед основної експозиції від клубу було представлено низку екслібрисів на тему Гоголіани. Того ж року святкувалося 200-річчя від дня народження Миколи Гоголя, у зв'язку з чим було вирішено провести ще одну виставку – проте вже лише графічну зі статусом міжнародної. Називалась вона «Гоголь – вернісаж». Виставка відбулася за підтримки Головного управління культури і мистецтв виконавчого органу Київської міської ради, яке відзначило кращих учасників грамотами.

За декілька років, вже у 2012 у Києві було проведено Всеукраїнську виставку «Український екслібрис XXI століття». До неї було надруковано гарну афішу, її автор – Г. Пугачевський. Місцем проведення стала Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Того ж року, відбулася виставка «Український екслібрис», яка проводилась на території Російської Федерації. Експонувалася вона у виставковій залі Музею екслібриса Міжнародного союзу книголюбів у Москві. За відомих політичних причин та подій 2014 року ця виставка стала останньою на теренах Росії.

У 2014 році до 110-ї річниці від дня народження відомого бібліографа та книгознавця Ярослава Стешенка (1904–1939) у Києві пройшла виставка під назвою «Особистість і система». Експонувалася вона у приміщенні Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського та Михайла Старицького. На ній було представлено екслібриси з колекції президента УЕК. В рамках виставки також було проведено круглий стіл, за яким мали змогу зібратись учасники, мистецтвознавці, тощо.

Окрім столиці України, привітним для екслібрисних виставок не раз ставало й місто Львів. Таким чином, у тому ж 2014 році у виставковій залі львівського Народного музею Тараса Шевченка було розгорнуто «Виставку екслібриса, філателії та плаката до 200-річчя Кобзаря, 176 – річчя його викупу з кріпацтва та 10-тої річниці відкриття Народного музею Тараса Шевченка у Палаці мистецтв». На ній також експонувалися й 200 екслібрисів Шевченкіани, подарованих музею президентом УЕК. Захід охопив велику аудиторію та продемонстрував рідкісні твори графіки та мистецтва дизайну.

П. Нестеренко, який безпосередньо брав участь в організації багатьох із наведених тут українських виставок, був почесним гостем подібних заходів і за кордоном. 2015 року він був запрошений організатором міжнародних виставок-конкурсів О. Григорьєвим в місто Брест (Білорусь) задля участі в журі Міжнародної трієнале друкованої станкової графіки «Brest Print Triennial». У виставці-конкурсі «Мир та війна» брали участь видатні українські митці, призером її став О. Денисенко. До каталогу цієї міжнародної виставки П. Нестеренко написав вступне слово .

Коли справа стосувалася місцевих виставок в Україні, за тему організатори обирали патріотичні теми. «Виставка – конкурс екслібрисів, присвячена пам'яті художника, громадського діяча, вченого світового рівня, патріота України Миколи Омеляновича Макаренка» відбулася за ініціативи УЕК та організації «Сумське земляцтво» у 2016 році в Києві. Того ж року у

виставковій залі НАОМА пройшла виставка «Український книжковий знак – інтеграція у світовий ART-простір», до якої було видано каталог.

Нерідко на території України експонувалися екслібриси з далеких країн світу, наприклад Китаю. Так, у 2016 році на кафедрі графічних мистецтв НАОМА було представлено «Виставку китайських екслібрисів» з особистої колекції П. Нестеренка. Пізніше, у 2019 році, ця тема отримає продовження і залучить до себе і українських митців також.

Наступного 2017 року – організатори вирішують знову звернутись до меморіальної теми, оскільки наближається дата 130 років з дня народження відомого на весь пострадянський простір скульптора І. Кавалерідзе. Київська організація «Сумське земляцтво» разом із Українським екслібрис-клубом та Українським фондом культури проводять виставку під назвою «Виставка – конкурс екслібрисів, присвячену пам'яті видатного українського скульптора Івана Кавалерідзе». Місцем для експозиції став київський Музей І. Кавалерідзе, що на Андріївському узвозі.

Наступною виставкою, яка зачепила ювілейну тематику, стала «Всеукраїнська виставка екслібриса до 100-річчя від дня заснування Української академії мистецтва (нині – НАОМА) 2017 року. Експонувалася вона в стінах цього ж навчального закладу, а за її підсумками було складено каталог.

Наступні три роки відзначились тим, що в стінах Національної академії образотворчого мистецтва відбулася низка виставок із залученням студентів. Зокрема, щороку в грудні місяці було заявлено про прийом робіт на «Новорічну виставку студентських екслібрисів». Такі виставки стали показовими не лише для молодих учасників, а й для викладачів та глядачів, які мали змогу оцінити представлені роботи. Тематика свят дозволила студентами розкритися творчо через індивідуальний підхід до роботи з таким видом графіки як екслібрис. Подібні новорічні виставки відбулися у 2017, 2018 та 2019 роках. Всі вони експонувалися на кафедрі графічних мистецтв НАОМА. Учасники, які отримали призові місця, були відзначені дипломами.

Цікавою стала виставка «Сучасного київського екслібриса» 2018 року, яку члени Українського екслібрис-клубу розгорнули в стінах Українського фонду культури, адже вона вперше за останні роки зібрала учасників уже знаних в графічному мистецтві і тих, хто лише нещодавно до нього долучився.

Проте не лише в Україні в останні роки можна було спостерігати свіжі витвори мініатюрної книжкової графіки – 2019 рік відзначився великою для українського екслібриса подією. Відбулося одразу дві виставки: «Міжнародна виставка сучасного українського екслібриса у Празі» (Чеська Республіка) та Міжнародна виставка українського та чеського екслібриса «Тандем» у Києві (Україна). Завдяки домовленості П. Нестеренка з головою чеського Товариства колекціонерів і шанувальників екслібриса Ф. Черношем було проведено «обмін» виставками – спочатку українські графічні твори виставляються в Чехії, а саме в празькій Складній галереї, а потім українські та чеські твори будуть виставлятися в київському Центрі Сучасного мистецтва «Білий Світ». Завдяки такій кооперації, екслібрисні клуби мали змогу розкрити свої характерні риси для різних аудиторій глядачів. Для УЕК ця виставка стала третьою з найбільших міжнародних, які було проведено під його егідою. За підсумками обох виставок в Україні було видано каталог та опубліковано презентовані в Празі роботи в Чеському щорічному екслібрисному журналі.

А от четвертою, і поки що останньою стала знакова ювілейна міжнародна виставка китайського екслібриса «До 70-ти річчя проголошення КНР». В ній було представлено екслібриси не лише відомих китайських майстрів, а й знаних українських. Експонувалася виставка в будівлі Президії НАМ України (Київ, 2019). До її відкриття було укладено каталог.

2.2. Огляд публікацій П. Нестеренка з історії українського екслібриса

Київський мистецтвознавець П. Нестеренко є головним пропогандистом мистецтва екслібриса в Україні в теоретичному і практичному сенсі. Варто нагадати, що у його науковому доробку понад 200 праць з мистецтва книжкового знаку. Він також є дійсним президентом Українського екслібрис-клубу (з 1994 року). За його ініціативи було організовано 34 виставки екслібриса та графіки малих форм в Україні та за її межами [126].

Окрім того, на рахунку мистецтвознавця біля сотні наукових публікацій в українській та зарубіжній періодиці. Окремої уваги заслуговують його ґрунтовні видання: «Поетика дитячого екслібриса» (2013) (рис. 2.18), «Історія українського екслібриса» (2010, 2016) (рис. 2.48), «Майстри українського екслібриса» (2018) (рис. 2.27), «Шевченкіана в екслібрисі» (2019) (рис. 2.39) [101, 98, 97, 106].

На рахунку П. Нестеренка також і укладання численних монографій, альбомів і каталогів. Нижче наведено основні із них: Беручи до уваги велику кількість наукових праць цього видатного мистецтвознавця, який присвятив себе популяризації мистецтва українського екслібриса, можна зазначити, що ця база напрацювань є вельми корисною для того, хто хоче ознайомитись з багатьма аспектами історії розвитку українського книжкового знаку. Розглянемо лише деякі, найважливіші видання, присвячені мистецтву екслібриса П. Нестеренка.

У 2001 році в Києві пройшла всеукраїнська художня виставка, присвячена 10-й річниці незалежності України під назвою **«Міста і культура України в екслібрисі і малій графіці»** [87] (рис. 2.10). Організаторами стали Український екслібрис-клуб та Асоціація міст України. За підсумками виставки-конкурсу було надруковано київським видавництвом «Соборна Україна» каталог, чому посприяла Швейцарська культурна фундація Pro

Helvetia. Відкриття виставки відбулося 9 жовтня в галереї «Митець» у виставковому залі Київської організації НСХУ. Укладачем та автором вступної статті став Петро Нестеренко. Тема українських міст стала вельми актуальною у такому жанрі як екслібрис. Кожне місто по-своєму виразне і має архітектурні особливості. Ця виставка стала спробою поєднати в контексті спільної тематики різні аспекти, взяті з однієї багатой культурної спадщини, задля синтезу здобутків минулого і майбутнього. Одним із найзнаковіших міст став Київ – столиця України, формування та розквіту давньоруської культури.

Таким чином, у декількох екслібрисах художника Р. Саєнка (Київ) бачимо Національну бібліотеку імені В. І. Вернадського та Національну історичну бібліотеку України. А ось архітектурний мотив Музею Івана Гончара відобразили у своїй графіці О. Малишко (Київ) та М. Бутковський (Житомир). До 1100-річчя давньої столиці – міста Галича, художник В. Сердюк (Івано-Франківськ) велично та детально відобразив його архітектурні принади. Славне місто Львів з'явилося в екслібрисах митців В. Настенка (Київ), І. Біликівського та Ю. Сичова-Глазуна (Львів), М. Соколовського (Житомир), І. Колядіної (Дніпро). Інші міста, такі як Тернопіль, Харків, Чернівці, Чернігів, Одеса, Ужгород, Житомир, Луцьк та Боярка теж були представлені в роботах митців – учасників виставки. Основною думкою організаторів було донести до глядачів, що за історією міст стоїть історія народів – простих людей, які творять історію. Обкладинку каталогу прикрасила робота київського графіка Олега Ржаса – автора офортів, присвячених Києву.

За підсумками виставки-конкурсу було визначено дипломантів. Ними стали: А. Алексєєв (Черкаси), М. Батаков (Калінінград, РФ), І. Біликівський (Львів), К. Калинович (Луганськ) (рис. 2.11), І. Колядіна (Дніпропетровськ), О. Криворучко (Чернівці), В. Леоненко (Чернігів), П. Малишко (Київська обл.), Б. Романов (Севєродонецьк) (рис. 2.12), Б. Сорока (Львів), І. Терехов (Одеса), В. Фенчак (Київ) і С. Храпов (Львів). Вони були премійовані

подарунками від Київської міської організації та відзначені Дипломами від УЕК.

«Скарби трипільської культури». На запрошення до участі у міжнародній виставці, організованій Українським екслібрис-клубом 2010 року, відгукнулися майже п'ять десятків художників з України та з Російської Федерації, Білорусії, Казахстану й Німеччини. Вони надіслали на виставку півтори сотні оригінальних робіт, які продемонстрували філософську лірику станкових графічних творів. Від України взяло участь 43 митця, двоє від Казахстану та по одному від Білорусі та Російської федерації (рис. 2.14).

Серед них – відомий київський колекціонер Олександр Поліщук. Він зібрав одну з найбагатших колекцій Трипільської культури в Україні, створив Трипілля-музей задля збагачення історичної спадщини та освіти. Він також став одним із організаторів Міжнародної виставки екслібриса та малої графіки, присвяченій цій культурі [129]. В процесі роботи над виставкою відгукнувся ще один шанувальник сивої давнини, засновник приватного історико-етнографічного музею «Козацькі землі України» села Вереміївці Черкаської області – Володимир Недяк. Разом, проведенню виставки та друку каталогу виставки посприяли такі меценати: 1) Приватний історико-археологічний музей «Прадавня Арата-Україна» на чолі із директором – Олександром Поліщуком, 2) Приватний історико-етнографічний музей «Козацькі землі України» на чолі із генеральним директором – Володимиром Недяком, 3) магазин старовинної книги «Ex libris» на чолі з директором – Денисом Цурікою та 4) Український екслібрис-клуб на чолі з президентом та куратором виставки П. Нестеренком та НАОМА, яка люб'язно надала виставкову залу.

Сюжети робіт різнилися від зображень трипільської кераміки до сакральних образів родючості та фантасмагоричних композицій із зображенням орнаментів та силуетів. Дослідники Трипільської культури, зокрема Є. Кричевський, В. Даниленко, Б. Рибаків, М. Чмихов, М. Відейко,

В.Мисик, Т. Ткачук були одностайні у своїх оцінках оздоблення трипільських пам'яток – вони мали сакральний, магіко-сакральний характер, тобто такий, що відносився до релігійних сонцепоклонницьких культів та ритуалів. Зокрема, значну частину свого посуду творці Трипільської цивілізації призначали, за даними дослідника С. Рижова, саме для культових і жертвних цілей.

За символами-знаками трипільців, стоять їхня духовність та світогляд-сонцепоклонницькі святощі, тотеми. За даними багатьох дослідників, найчастішими символами носіїв Трипільської культури були Сонце і тур-бик. А на символи води, як показують дослідження Т. Ткачука і Я. Мельника, в окремих групах трипільських поселень припадає 33% від усіх відомих знаків, на символи дощу – 16%, на символи тварин – 14%, на символи дерева – 16% тощо. Отже, багато художників вирішило звернутись до цих символів. Серед них: О. Камінська (зображення бика, ніби на кадрах кінострічки), І. Литвин (стилізована голова бика у морських хвилях) та В. Чорний (стилізоване зображення жінки, вписане у силует голови бика). Бик, як відомо, асоціювався з чоловічим началом, пов'язаним з небесними сферами, сонцем і дощем, а уособленням землі в Трипіллі мислилась жінка, мати.

Проте найбільше художники зверталися до жіночого образу: В. Гарбуз зобразив одразу декілька образів богині плодючості, які поєднано між собою, С. Кирницький відобразив у реалістичній манері силует оголеної жінки поруч із глиняною фігурою богині-матері, підкреслюючи таким чином їхню спорідненість (рис. 2.16), Б. Дроботюк зобразив фігуру матері з дитям і вписав їх у силует писанки, яка прикрашена трипільським орнаментом (рис. 2.15), Т. Малишко досить точно відобразив силует відомої археологічної знахідки – глиняної фігурки символу родючості, О. Набока відтворив іншу відому скульптурну знахідку вписавши її у коло із додаванням рукописних шрифтів. Такий самий прийом – використання зображень реальних пам'яток взяли на озброєння і такі митці як: Г. Сергєєв (який зобразив серію польових фігур-оберегів), О. Сердюк (використав стилізовані зображення трипільських

жіночих фігурок разом із орнаментами) та П. Шама (який відобразив не лише фігурку, але і різноманітну кераміку). Зображення глиняної кераміки займає особливе місце в екслібрисах учасників виставки. Завдяки різноманіттю форм, якими надихалися художники вийшли дуже оригінальні книжкові знаки, які увібрали в себе риси історичної спадщини. До відтворення трипільської кераміки звернулися такі художники: В. Вишняк (який зобразив тарілку з орнаментом, в середину якої вписав пейзажний мотив), Б. Гурман (використав стилістичне зображення горщика з написами) а також М. Дмитрух, Н. Корешняк, В. Леоненко та О. Криворучко (чия виразна робота в техніці інкорелі прикрасила обкладинку каталога).

Серед графічних технік, яким надали перевагу учасники виставки переважали офорт, ксилографія та ліногравюра. Проте серед наданих робіт були також і екземпляри зроблені в техніках гравюри на пластику, інкорелі, комп'ютерної графіки (Ніна Денисова) (рис. 2.17) чи мішаних технік. Багато ефектів для виразності особливо надала техніка офорту, адже художники міксували її із сухою голкою, меццо-тинто, акватинтою та використовували свої авторські методи монотипії.

Дана виставка цікава тим, що безпосередньо торкається історичної та археологічної тематики, що так цікаво для культурного розвитку українців та іноземного погляду на нашу древню історію. Більше п'ятидесяти робіт поданих на виставку відобразили глибокі знання митців та їх зацікавленість в Трипільській культурі. Тут не лише зображення усім відомої з шкільних років кераміки, тут і дрібна скульптурна пластика, сакральна символіка, складні візерунки та реалістичне відтворення реальних археологічних пам'яток. Наші митці, серед яких вже визнані роками автори та ті хто лише почав знайомитись із екслібрисом – усі разом показали наскільки цікавим та наповненим може бути екслібрис. Художники, задля більшої виразності, також використовували і колір. Найбільш яскравими були роботи К. Рудакової, М. Красника, Я. Омеляна та Н. Скуратович.

У київському видавництві «Темпора» в 2010 році вийшла тисячним накладом книга П. Нестеренка **«Історія українського екслібриса»**, а в 2016 – доповнене друге [101] (рис. 2.48). У ньому вперше на рівні монографічного дослідження висвітлюється історія виникнення та розвитку мистецтва екслібриса від XVI століття до нашого часу, розглядаються його різновиди та тлумачиться зміст. Розмаїття досліджених автором видання екслібрисів постає в історико-художньому контексті як оригінальний і досі малодосліджений пласт української історії та культури. Значне місце відведено питанням класифікації, художньо-стильових особливостей та обґрунтуванню приналежності екслібрисів до українського набутку. Дана монографія немає аналогів, велика частина книжкових знаків наданих на сторінках книги публікується вперше.

Друге видання складається з 12 розділів та має обсяг 360 сторінок. Автор «Історії українського екслібриса» вже багато років працює над цією темою і популяризує мистецтво книжкового знаку у всьому світі організовуючи міжнародні та всеукраїнські виставки. У даному виданні присутні такі розділи та підрозділи: 1. З історії вивчення українського екслібриса; 2. Екслібрис в українській рукописній та давній друкованій книзі; 3. Протоекслібрис – ознака культури рукописної книги; 4. Суперекслібрис як засіб індивідуального оздоблення книги; 5. Становлення українського екслібриса у XVII ст. і подальший його розвиток у XVIII ст.; 6. Особливості розвитку екслібриса XIX ст.; 7. Український екслібрис XXст.: феномен творення: 1) екслібрис першої половини XX ст; 2) екслібрис другої половини XX ст; 3) письменники та герої літературних творів в екслібрисах; 4) скарби трипільської культури; 5) футбол у дзеркалі екслібриса; 6) колекціонування екслібрисів; 8. Типологія українського екслібриса; 9. Список використаної літератури; 10. Іменний покажчик; 11. Покажчик імен художників-авторів екслібрисів; та 1 розділ видання, в якому подано передмову мистецтвознавця Дмитра Степовика під назвою «Екслібрис-портрет-символ цивілізованої людини».

Варто сказати що П. Нестеренко висвітлює не тільки історичний розвиток мистецтва книжкового знаку, а й його жанри, техніки та традиції. Важливим моментом цього видання є актуальність та вивчення як минувшини так і сучасного етапу розвитку екслібриса. Вперше, автор описує книжкові знаки багатьох митців, які і до нині формують основний пласт історії УЕ. Також, автор видання підкреслює момент взаємозв'язку історичного етапу та жанру екслібриса, та те як соціальні, політичні та релігійні аспекти впливають на українську графіку. Основні висновки автора ґрунтуються не лише на особистих дослідженнях та численних його публікаціях на дану тему. Для написання даної книги було використано понад 180 джерел та представлено більш як 500 книжкових знаків. На кольоровій вкладці представлені рідкісні афіші екслібрисних виставок, унікальні давні екслібриси й суперекслібриси, раритетні книжкові видання, зображення перших власників бібліотек та кращі зразки книжкових знаків. Важливу роль відіграє ґрунтовний список літератури з екслібрису, покажчик імен художників-авторів екслібрисів.

«Поетика дитячого екслібриса» надрукована у тернопільському видавництві «Богдан» 2014 року [104] (рис. 2.18). Її вирізняє чітка тематична спрямованість: діти в європейському та українському екслібрисі, дитячі екслібриси, тобто виконані виключно юними авторами. Жанровість книжкових знаків у даному виданні починається від сакрального – зображення Богоматері з Сином, літературні – на теми творів Т. Шевченка, А. де Сент-Екзюпері, О. Пушкіна тощо. Також у даному виданні описуються й екслібриси на козацькі та народні фольклорні мотиви, тема матері та дитини, роботи присвячені дітям та дитячим навчальним закладам. Книга складається зі вступу, 15 тематичних розділів по напрямках в екслібрисі, списку літератури та іменного покажчика художників-авторів екслібрисів. Дане видання є особливим не лише через чітку тематику, а й через те, що в ньому розглянуто рідкісні роботи митців з усієї України, які обрали цей жанр книжкового знаку. Висвітлюється не лише композиційна оригінальність

робіт, а й технологічна складова. Ілюстративний матеріал книги можна також розглядати, як цікавий етап на шляху молодого митця, який лише починає знайомитись з мистецтвом екслібриса, або ж митця досвідченого, який виступає у ролі вчителя і може фахово оцінити кожную роботу (рис. 2.19 – 2.26). Вагомим це видання робить професійний підхід до вивчення автором даної теми, та те з якою увагою він розглядає кожен книжковий знак.

«Майстри українського екслібриса» [98] (рис. 2.27) вийшли з друку в Києві обмеженим накладом у 2018 році та є своєрідним доповненням до іншого відомого видання, присвяченого мистецтву екслібриса – «Історії українського екслібриса». У даному виданні увагу зосереджено на 35 художниках екслібриса, які є найбільш відомими та внесли вагомий вклад до цього жанру графіки. Ілюстративний матеріал складає близько 200 книжкових знаків, серед яких чимало справжніх перлин малої графіки. Збірник «Майстри українського екслібриса» складено із публікацій Петра Нестеренка, надрукованих у наукових збірниках і різноманітних вітчизняних та зарубіжних часописах за останні чверть століття.

Серед найвідоміших та найзначущих майстрів українського екслібриса, у даному виданні – збірці автор виділив такі імена: 1) Г. Нарбут, 2) В. Кричевський, 3) С. Кукуруза, 4) К. Козловський, 5) М. Левицький, 6) Я. Гніздовський, 7) М. Сліпченко, 8) Ю. Киянський, 9) В. Ломака, 10) Ю. Галіцин, 11) О. Мікловда, 12) А. В'юник, 13) Я. Омелян, 14) когорта Шістдесятників (Б.Сорока, В. Перевальський, М. Курилич, О. Губарєв, В. Вечерський та інші), 15) А. Бондар, 16) Б. Дроботюк, 17) М. Стратілат, 18) В. Перевальський, 19) П. Малишко, 20) Т. Малишко, 21) В. Леоненко (рис. 2.32 – 2.35), 22) А. Алексєєв, 23) О. Криворучко, 24) М. Неймеш, 25) М. Дмитрух, 26) Р. Агірба (рис. 2.25 – 2.26), 27) Р. Виговський, 28) В. Лопата, 29) Г. Сергєєв (рис. 2.30 – 2.31), 30) О. Набока, 31) Б. Романов, 32) І. Балан, 33) К. Калинович (рис. 2.27 – 2.29), 34) О. Малишко та 35) С. Храпов. Також видання має у собі не лише перелік публікацій до кожної постаті, а й перелік виставок екслібриса, організованих і проведених президентом Українського

екслібрис-клубу (з 1994 по 2018 р.) (їх тут наведено 34), а також його дипломи, грамоти та нагороди.

У вступному слові до збірника «Майстри українського екслібриса, А. Пучков справедливо зазначив: «Автор впевнено і поступово утверджує поняття про екслібрис як важливу самостійну художню форму (не образ), що може існувати окремо від титульного аркуша, сама по собі, будучи не лише портретом того, кому належить, чи автопортретом художника, але й ознакою часу, в якому з'явилася з-під друкарського станка» [98, с. 11].

2.3. Тематична спрямованість та стилістичні особливості сучасного екслібриса. Еволюція графічних концепцій

«Сучасний український екслібрис – це відображення стрімкого сьогодення» – пише Петро Нестеренко у статті до журналу «Пам'ятки України» [103]. Книжковий знак надійно утвердився в системі графічних жанрів і вийшов на новий рівень, відповідаючи вимогам часу. Варто також зазначити і велику кількість наукових праць, які нині формують базу історії українського екслібриса (включно і з створенням УЕК). Найбільша кількість специфічних видань з цієї теми належить мистецтвознавцю. Знаковим є видання «Історія українського екслібриса» (рис. 2.48) – єдине в своєму роді, яке розкриває передісторію та сьогодення сучасного екслібриса. Не менш цікаве видання автора «Майстри українського екслібриса» (рис. 2.27), в якому бачимо детальний опис творчості 35 вітчизняних майстрів книжкового знаку. Розкриття окремих напрямів мистецтва екслібриса відобразилося у таких виданнях, як «Поетика дитячого екслібриса» (рис. 2.18), «Шевченкіана в екслібрисі» (рис. 2.39), «Київ в екслібрисі». Окрім того, на рахунку мистецтвознавця більш як 53 друковані праці, серед яких каталоги виставок екслібриса, починаючи від 1994 року. Серед найцікавіших – каталог-альбоми: «Жінка в екслібрисі» (1993) (рис. 2.1), «Релігій багато – Бог один» (1994) (рис. 2.6), «Скарби трипільської культури» (2008) (рис. 2.14),

«Український книжковий знак – інтеграція у світовий ART-простір» (2016), «Всеукраїнська виставка екслібриса до 100-річчя від дня заснування Української академії мистецтва (НАОМА)» (2017), «Міжнародна виставка українського та чеського екслібриса ТАНДЕМ» (2019) (рис. 3.29), «Міжнародна ювілейна виставка китайського екслібриса» (До 70-ти річчя проголошення КНР, 2019) (рис. 3.24). Вже самі назви виставок засвідчують широку тематичну їхню спрямованість. В свою чергу, це дозволяє митцям розкривати за допомогою різноманітних графічних технік стилістичні особливості книжкових знаків.

Тоді, у 1990-ті в Україні знову з'являється мода на екслібрис. Як і колись, у Радянському Союзі, книжковий знак стає показником того, наскільки велику роль відіграє книга у житті сучасної людини. Домашні бібліотеки стрімко поповнюються новими надходженнями, соціум цікавиться все новими та новими жанрами у літературі, а власницька позначка – екслібрис вже не є ярликом, що клеїться у книгу, тепер це – об'єкт колекціонування.

Колекціонування графіки стало світським захопленням вже давно. Проте, доступ до мистецького середовища мали не усі, а лише люди з вищою освітою та особливою зацікавленістю цим видом мистецтва. Це задоволення притаманне жителям великих міст, де проживає багато художників, розгалужена виставкова діяльність. Колекціонери впливають і на тематичну спрямованість сюжетів книжкових знаків. Вони шанують літературну тематику, окремих особистостей, переважно представників науки і культури, декому, особливо за межами України, подобаються еротичні сюжети, які підказує міфологія.

Багато шанувальників книжкового знаку відмічають, що колекціонування мініатюрної графіки на кшталт екслібриса – не лише цікаве заняття, але й прибуткове. Це зумовлено якістю робіт українських митців, які колекціонери замовляють за гроші в певній кількості – тиражами, а також обмінюються на європейських конгресах та виставках. Митці українського

книжкового знаку теж зацікавлені у зростанні попиту на їхні витвори графіки, адже не поступаються у майстерності іншим європейським художникам. Особливу увагу колекціонери надають екслібрисам, створеним у техніці глибокого друку.

Сучасний український екслібрис, виконаний у техніці офорту, широко представлений у низці каталогів та періодичних видань комерційного типу. Він цінується колекціонерами багатьох країн світу. Дана техніка не лише збагачує мистецький арсенал художників у цьому жанрі, але й привносить нові елементи в сталі стандарти роботи з цією академічною технікою.

Графічні техніки наприкінці XX — на початку XXI століття розвинулися на основі принципів техніки офорту й алгоритму роботи з металевою поверхнею, а український екслібрис отримав широке визнання у світі. Здавна техніка офорту цінувалася як найскладніша та найдорожча. Процес роботи був довгим та кропітким, гравюра на фінальному етапі виглядала виразно й деталізовано. Загальновідомий своїми екслібрисами в техніці офорту Альбрехт Дюрер. Тонкими вишуканими лініями він створював гравірування на міді, з якого потім народжувалась мініатюрна гравюра.

Офорт був особливо зручною технікою, коли йшлося про створення мініатюрного портретного образу власника книгозбірні. Тонкість офортної голки дозволяла досягти бажаного витонченого результату. Особливого значення набув офорт у творчості Т. Шевченка, який був одним із перших зачинателів цього мистецтва в Російській імперії. У мистецьких колах його прозвали «російським Рембрандтом». Техніка офорту, беззаперечно, вплинула на подальший розвиток технологій у графіці. Для книжкової графіки це є один із інструментів, що творять казковий світ ілюстрацій. Наповнення деталями та насиченість кольору в техніці офорту — це, поза сумнівом, твори, на які варто не лише подивитись у закінченому вигляді, а й зазирнути в процес їх творення. Екслібрис як напрям у мініатюрній книжковій графіці теж став улюбленим жанром для прихильників офорту.

Український екслібрис у техніці офорту — явище феноменальне, тому що мистецтво книжкового знаку збагатилося технологічно та сюжетно. Офорт почали поєднувати з акватинтою, м'яким лаком чи сухою голкою, що ґрунтовно змінило підхід до створення гравюр. Вигадливості художників не було меж, а кількість технологічних прийомів помітно зросла. У ході розвитку мистецтва книжкового знаку все більше художників випробувало себе в цих техніках. Особливо активізувалося мистецтво екслібриса в добу незалежної України. На багатьох міжнародних та всеукраїнських виставках проявили себе такі поціновувачі техніки офорту в екслібрисі, як Р. Агірба (рис. 2.28 – 2.29), К. Антюхін, К. Калинович (рис. 2.30 – 2.32), В. Фенчак (Київ), О. Денисенко, С. Храпов (рис. 2.62), С. Іванов (Львів) (рис. 2.63), Ф. Кідер (Херсон) (рис. 2.64) та інші. Задля збагачення ефектів у зображенні вони комбінували офорт з іншими суміжними техніками. Вагомі досягнення продемонстрували також художники Б. Дроботюк (Львів), І. Орос, Д. Беккер (рис. 3.42), Г. Верещагін, В. Парастюк (Одеса), О. Криворучко (Чернівці) та інші.

Загальновідомим за межами України є ім'я графіка Костянтина Калиновича, який ще 1992 року був обраний до Королівської спілки живописців та граверів (Велика Британія). Недарма його офорти привертають стільки уваги, адже тон та світлотіньове моделювання форм у його екслібрисах є просто неймовірні. Його мініатюри неначе старовинні картини, в яких зображено меланхолійні образи та застигли епізоди з минулого життя Європи. Художник вправно працює офортними інструментами, створюючи дрібні деталі образів, пейзажів та портретів. Часто автор звертається до літературних персонажів чи філософії, яку абстрактно зображає через форму та символізм. Його роботи є неповторними за стилістикою та графічною мовою оповідання сюжетів.

Не менш відомим є і Руслан Агірба, який народився у Грузії, у місті Батумі. Це вплинуло на неповторність образів у його роботах, розкрило багату фантазію автора. Він є учасником більш ніж 150 міжнародних

виставок та представлений у Міжнародній енциклопедії екслібриса (Португалія, № 13, 1993). Його роботи у техніці офорту вирізняються особливим підходом до вибору кольору. Особливо велике значення надається червоному. Символічно художник обирає саме його для підкреслення драматичності та емоційності образу. Деталізація та лінеарність приголомшує безліччю елементів, які не дають відірватись від зображення. Роботи художника притягують своєю загадковістю та вигадливістю образів. Творчість Р. Агірби займає помітне місце серед кольорових офортів. Його підхід до створення екслібрисів приголомшує кропіткою працею над деталями, адже дрібні масштаби не лякають художника і не стримують його творче бачення.

Серед старшого покоління митців авторським підходом та особливим колоритом (теплого та холодного тонів) виділяється художник Іван Орос. Він є членом спілки художників України та викладачем Південноукраїнського університету. Провідна дисципліна І. Ороса — друкована графіка. Великий мистецький досвід та численні експерименти з технологіями сформували його як справжнього художника, що знається на всіх видах роботи з офортом. Іван Орос працює у таких техніках, як офорт, суха голка, акватинта, мецо-тинто. Його екслібриси наповнені етнічними елементами та живописною глибиною простору. Художник обережно використовує шрифт в екслібрисі, щоб не відволікати уваги від основного зображення. Переважно це дрібні написи, виконані античними гуманістичними шрифтами типу «антиква», «гарамонд» чи загальновідомий «times new roman». Кольорове вирішення робіт є поєднанням теплого та холодного тону, для цього використовуються вохра й ультрамарин. Митець вдало комбінує техніки, чим створює виразні зображення. Техніка офорту стала неймовірно популярною і серед молодих художників, які ще навчаються чи вже отримали мистецьку освіту.

Процес створення графічного твору в техніці офорту неймовірно місткий та кропіткий. Потрібна неабияка уважність задля правильного

коптіння та травлення металевої пластини. Художники роками набувають безцінний досвід для роботи в даному матеріалі, і це дає їм нові ідеї в підході до творення гравюр. Виникають нові техніки, в основу яких закладені принципи роботи в офорті. Офорт у перекладі з фр. «eau-forte» буквально означає «міцна вода», мається на увазі рідина, яка має вплив на ту чи іншу поверхню. Так само і в офорті металева пластина (мідна чи цинкова, рідше залізна) піддається попередній підготовці, а це — шліфування, натирання пастою ДОІ, знежирювання, покриття спеціальними лаками та копчення. На наступному етапі використовуються такі офортні інструменти, як голки чи, за авторським побажанням, власноруч створені інструменти для неповторних ефектів. Зображення наноситься на попередньо закопчену пластину і готується до першого травлення в кислоті. Зазвичай використовують розчин азотної кислоти. Процес травлення налічує іноді від одного до п'яти сеансів. Усе нотується задля контролю над глибиною травлення штриха. Робота в техніці офорту є шкідливою через токсичність речовин, якими обробляється метал, тому художник має вжити заходів для безпечної роботи. Як правило, треба працювати в одноразових медичних рукавичках та масці, щоб запобігти потраплянню випаровувань кислот в організм. Саме через це у XX столітті від неї починають частково відмовлятися. З'являються нові графічні техніки: цинкографія (фотомеханічна техніка в поліграфії), гравюра на пластику, авторська техніка «інкорель» та мішані техніки. Особливо популярною серед студентів мистецьких вишів є аналогічна до офорту техніка — гравюра на пластику. У ній свого часу працював український графік із Херсона Фелікс Кідер (рис. 2.64). На відміну від офорту пластик не піддають травленню. Поверхня прозорого пластику за бажанням тонується задля зручності в нанесенні малюнка. Пластик як сировина більш доступний, ніж метали для офорту.

Український екслібрис є національним надбанням і витвором книжкового мистецтва та офіційно представляє нашу країну на міжнародній мистецькій арені. Нині книжкові ілюстрації, екслібриси та станкові графічні

листи художники творять переважно в техніці офорту. Вона не обмежує митця, дозволяє відтворити найменші деталі та передає кольори без утрати яскравості. Варто зазначити, що офорт є однією з найскладніших технік, робота з якою потребує багато часу, адже процес підготовки і травлення металу, а потім друку займає щонайменше два дні. Також варто підкреслити, що офорт сприймається, як «найелегантніша» техніка, отож авторські вітальні листівки чи екслібриси, виконані в ній, дуже цінуються. Вони друкуються обмеженим накладом і потребують бережливого догляду. Різновиди паперу, що використовуються в процесі друку, різняться за товщиною та щільністю. Часто для офортів використовують акварельний папір ручної склейки типу торшон. Він достатньо щільний та зберігається навіть краще, ніж звичайний папір (ватман). Екслібрис, створений у техніці офорту, цінується у всьому світі.

Серед найяскравіших представників мистецтва екслібриса ХХІ ст., які займаються ним вже багато років і чий стиль легко упізнати, можна назвати, крім майстрів, які працюють в офорті, Анатолія Алексєєва, Миколу Бондаренка, Анатолія Буртового, Бориса Дроботюка, Василя Леоненка, Бориса Романова, Миколу Неймеша – ліногравюра (рис. 2.58); Олексія Сердюка, Оксану Малишко – гравюра на дереві (рис. 2.24); Руслана Виговського (рис. 2.68), Володимира Окрутного (рис. 2.69, 2.71, 2.72), Петра Малишка (рис. 2.70) – комп'ютерна графіка. Їхні роботи цінуються у світі екслібриса завдяки своїй неповторності та базі підготовки – академічній школі. Разом з тим, деякі з них іноді працюють паралельно і в інших техніках. Проте, серед закордонних замовників екслібрисів більше цінується творчість майстрів, які працюють в різновидах офорту, тому саме вони є найбільш активними учасниками закордонних виставок, конгресів і є членами клубів екслібриса в інших країнах. Відповідно, саме за техніки глибокого друку частіше присуджують нагороди, наприклад на міжнародних виставках-конкурсах графіки малих форм і екслібриса в Бресті.

Один із найулюбленіших колекціонерами художник – Костянтин Калинович, постійний учасник графічних виставок, володар багатьох престижних премій, які він отримує щороку, гостро відчуває нерозривний зв'язок часів. Особливо його (і його шанувальників) приваблюють сюжети пов'язані з книжковою мініатюрою пізнього Середньовіччя (рис. 2.31 – 2.32). У його витончених мініатюрах відчуються мотиви з картин Ієронімуса Босха, або його прославленого послідовника Пітера Брейгеля Старшого. Також головним джерелом натхнення для Калиновича залишається творчість голландців XVII століття, особливо Вермеєра і Аверкампа. Серед улюблених художником тем – пори року, час розваг літньої пори й споглядання казкової краси зимових пейзажів [140] (рис. 3.49).

Не менш відомий і титулований Давид Беккер, який ошчасливив колекціонерів тисячою розкішних кольорових офортів. Музика не лише одна з улюблених тем графічних робіт художника, вона слугує йому ще й як джерело натхнення. На нотному стані (улюблений прийом майстра) розташовуються й живуть герої творів Бетховена («Місячна соната»), Моцарта («Чарівна флейта»), Бізе («Кармен»), Верді, Пучіні, Шуберта та багато інших великих композиторів – творців музичних шедеврів.

Один із розділів його творчості присвячений знаменитому святу, яке щорічно відбувається у Венеції – карнавалу. Герої його карнавальних сюжетів, які приховуються за масками, й без них, демонструють святкову атмосферу міста, його чудову архітектуру, випромінюють радість життя. Часто героїнями сюжетів стають напівоголені красуні (на замовлення шанувальників жіночої краси) (рис. 3.42).

Кольорові лінорити Василя Леоненка мають численні шанувальники його таланту в Польщі. Вони присвячені шанувальникам творчості Фредеріка Шопена, Адама Міцкевича, Нікколо Паганіні та інших діячів культури. Російські колекціонери замовляють сюжети, присвячені Михайлу Лермонтову, Олександру Пушкіну, Сергію Єсеніну, сучасним поетам. Чудові екслібриси художник створив до всеукраїнської виставки «Трипільська

культура». Вони адресовані всім, хто був причетний до її організації. Низку екслібрисів Леоненко присвятив пам'яті своєї рідної домівки, яка опинилась у зоні чорнобильського лиха. Це крик душі художника, який вболіває за свою батьківщину.

З багатою фантазією виконані екслібриси Миколи Неймеша. Особливо широко представлена в його творчості літературна тематика, особливо Шевченкіана, яка налічує понад вісімдесят композицій. Разом з понад п'ятдесят сюжетів Бориса Романова, вони стали суттєвим доповненням до 1120 екслібрисів цієї тематики, представленою у науково-популярному виданні П. Нестеренка «Шевченкіана в екслібрисі 1917–2017» [109].

Широко представлені у Неймеша також Гоголіана, Пушкініана, Лермонтовіана, Г. Сковорода, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Котляревський, П. Грабовський, М. Коцюбинський, М. Булгаков, С. Єсенін, В. Висоцький та багато інших.

Екслібриси Олексія Сердюка, який працює у рідкісній на сьогодні техніці гравюри на дереві, експонувалися на понад сімдесяти міжнародних виставках. Він отримував дипломи, медалі та інші нагороди у Литві, Польщі, Казахстані. У його доробку понад 200 книжкових знаків. В його екслібрисах постають образи, виконані до ювілейних дат Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Франка, І. Кавалерідзе, С. Кукурудзи, Лесі Українки, Мікельанджело, М. Огінського, А. Міцкевича, Ф. Шопена, Ахмета Жубанова та інших. Вони вигравіровані впевненою рукою й приваблюють токним сріблястим штрихом [113].

Серед молодих митців екслібриса, які лише починають працювати у цьому напрямку – багато прихильників як традиційних технік його створення (ліногравюра, ксилографія), так і сучасних, продиктованих трендами сучасних технологій – комп'ютерна графіка.

Мистецтво екслібриса найбільш цікаве тим, що вивчення робіт різних митців дає змогу зрозуміти наскільки багатогранно кожен із них мислить і як оригінально втілює в життя цілий «всесвіт у мініатюрі»³.

Колекції книжкових знаків можна побачити не лише у певних особистостей, але й у збірках бібліотек – Києва, Львова, Одеси, Харкова, Миколаєва, Сімферополя та інших міст [101, С. 97].

Художня мова, як засіб створення художньої реальності, відображає різноманіття українського книжкового знаку з різних боків. Стосовно жанровості та технологій творення екслібрисів крізь роки незалежності виокремилися основні напрями, що й досі лишаються актуальними. Основні із них: пам'ятний, літературний, історичний, портретний, популярні фольклорні екслібриси. Прийоми та методи в роботі над графікою в українських майстрів частково запозичені з традицій навколишніх країн, проте основний пласт знань – це національна академічна школа графіки. Від Нарбута, Кричевського та Хижинського до сучасників, на кшталт – К. Калиновича, Р. Агірби чи Р. Романішина та інших. Їхні стилі формувалися під враженням від світових тенденцій не лише сучасного, але й класичного мистецтва. Методи втілення своїх ідей на папері вони вдосконалювали з роками, що дало їм змогу виділити себе на фоні інших та засвідчити себе, як сформованого митця. Саме ж українських митців виокремлює особливий підхід в роботі та сталі технічні вподобання. Починаючи з 1920-х ХХ століття популярною стала техніка ксилографії. Це було зумовлено доступністю сировини та простотою використання та обробки дерева. Та не лише ця техніка стала основною – багато митців з роками познайомились і з технікою ліногравюри (яка була схожа з ксилографією), і з офортом (найдорожчою та найшановнішою технікою у світі мистецтва сучасного екслібриса). Пояснити це можна тим, що ще з XVI ст. офорт став основоположною технікою для мистецтва гравюри, що перейшло і до

³ «Всесвіт у мініатюрі» – назва статті П. Нестеренка, присвяченої мистецтву екслібриса.

екслібрисів, які на той час були аж надто перенасичені деталями і відносились до розряду – гербових. Художні особливості українського книжкового знаку розкриваються найбільше в фольклорних національних сюжетах – часто це відображення обрядів, свят чи окремих традицій у вигляді предметів вжитку. Лаконічність робіт наших художників розкривається через композицію зображення, пластику лінії та найдрібнішого штриха. Щодо розмірів робіт – в українському екслібрисі лише згодом почали звертатись до більших розмірів, ніж стандартного – до 10-12 см у довжину.

Звичайно, що не всі митці екслібриса вирішують свою роботу через надмірну деталізацію, хтось звертається і до більш лаконічної передачі сюжетів робіт. Серед таких митців можна виділити шістдесятника В. Перевальського. Особливий художній почерк митця можна характеризувати за лінією та композицією. Подібний підхід і у митця В. Співака. В його роботах переважає декоративний підхід, символіка та лаконічність. Символізм взагалі став дуже показовим інструментом в роботах вітчизняних художників. Ним уміло користуються П. Прокопів, М. Опанащук, В. Настенко. Загадковість та сюрреалістичність мотивів бачимо у роботах – П. Малишка, М. Короля, В. Вишняка, О. Денисенка, К. Антюхіна та Р. Агірби.

Мистецтво книжкового знаку охоплює безліч тематичних напрямів. Екслібриси, протягом багатьох років, традиційно стали присвячувати письменникам та діячам культури (рис. 1.8 - 1.12), пам'яті певних особистостей із позначкою «in memoriam» (рис. 2.90 - 2.94), шедеврам кіно та театру (п'єсам, кінострічкам та персонажам фільмів), фольклорним персонажам (Козак-Мамай, мавки, фантастичні тварини, герої міфів та легенд, тощо). Іноді тематика книжкового знаку об'єднувалась і відтворенням одних і тих же об'єктів чи тварин із символічним значенням (музичні інструменти, канцелярські принади, книги чи навіть фрукти та посуд; коти, сови чи інші тварини).

Кольоровий екслібрис займає особливе місце серед інших – колір є додатковим інструментом виразності, задля підкреслення емоційної складової. Багато художників книжкового знаку вважають, що забарвлення – це зайвий елемент в графіці, адже лаконічності можна досягти і через чорно-білу гаму. Проте, кольорові акценти – це не просто пігментація чи розфарбовування, це скоріше індивідуальні методи кожного митця та вираз його бачення на папері. Серед художників, які надають перевагу кольоровому офорту, кольоровій гравюрі на пластику, гравюрі на дереві або лінолеумі, чи навіть комп'ютерній графіці, де використовується колір, такий підхід – це спосіб самовираження. Завдяки роботі в декілька дощок, або ж взагалі змішування кольорів та їх «акварельному» методу використання ми можемо одразу вирізнити окремих митців серед експозиції. Такі автори, як наприклад художник Р. Романішин мають свою авторську кольорову гаму – в нього це спектр теплих кольорів від жовтого до червоного та теракотових відтінків (рис. 3.30). До митців, які обмежують себе певною кількістю кольорів та виокремлюють свою палітру можна також віднести і молодого автора М. Дрімайла, який теж працює в офорті.

Не забуваймо і про знаного митця кольорового офорту – Давида Беккера (рис. 3. 42), та його учня – С. Кирницького (рис. 2.16, 2.25 – 2.26, 3.46). Обидва майстра сміливо використовують тепло-холодні відтінки, задля постанови акцентів та контрасту. Молоді мисткині техніки офорту – Т. Очередько (рис. 2.97) та А. Мельникова (рис. 2.98 – 2.99) теж звертаються до кольорових акцентів, проте кожна обирає ближчу собі гаму. І тут можна говорити, що в той час як Очередько обирає більш приглушені кольори та комбінує їх у кількості до 3 відтінків, то Мельникова навпаки, використовує більш яскраві кольори, які плавно переходять з одного в другий. Проте є і такі митці, які обирають монохромний підхід в офорті – у один відтінок теплого чи холодного спектру. До них можна віднести К. Калиновича, О. Федоренка (рис. 3.37), О. Соболевського, В. Фенчака, С. Храпова, С. Іванова, К. Антюхіна (рис. 3.31) та І. Біликівського (рис. 3.22). Як і в офорті, так і в

гравюрі на пластику – бачимо, як вигідно може працювати колір. Це помітно у роботах В. Леоненка, О. Литвинова, Р. Агірби (рис. 2.75), І. Саратовського, В. Вишняка та А. і Г. Пугачевських (рис. 2.73 – 2.74). Їхні гравюри на синтетичному матеріалі – пластику, виконані в декілька дощок, виглядають яскраво та походять на повноцінні кольорові ілюстрації.

У техніці новітньої для мистецтва екслібриса комп'ютерної графіки колір теж став показним елементом в зображенні. Його використовують за тими ж принципами, що і в офорті – це може бути або один колір як акцент, або ж і ціла палітра кольорів задля повноцінної передачі емоцій та задуму митця. Серед основних майстрів цього напрямку можна виділити – В. Окрутного (рис. 2.69, 2.71, 2.72), Р. Виговського (рис. 2.68), П. Малишка (рис. 2.70), П. Шаму. Серед молодих авторів комп'ютерного знака з'явилися і такі імена – Ю. Каменецька (рис. 2.66), П. Малинка (рис. 2.65) та Є. Мазур (рис. 2.67).

Сучасні технологічні можливості у створенні книжкових мініатюр дали змогу художникам графічного мистецтва усіх поколінь звертатися до комп'ютерної графіки. У 1990-ті в Україні та поза її межами було розгорнуто низку тематичних виставок екслібриса, організованих П. Нестеренком. Серед них: «Жінка в екслібрисі» (1993), «Релігій багато – Бог один» (1994), «Виставка українського та зарубіжного екслібриса» (1995), «Виставка українського екслібриса в Лондоні» (1999), «Міста і культура України в екслібрисі і малій графіці» (2001).

На виставках були представлені роботи, створені також за допомогою комп'ютерних технологій. Перевагою такого виду графіки є економія часу, ресурсів та чистота роботи в «цифрі». Варто зауважити, що комп'ютерна графіка дала можливість відобразити екслібрис в електронному вигляді на певному носії без процесу друку на папері.

Класична академічна школа, що передувала досвіду сучасних технік, стала важливим підґрунтям для роботи з книжковим знаком. Митці починають експериментувати з імітацією реальних графічних і живописних

технік та ефектів у графічних редакторах на комп'ютерах. Найбільшого поширення набуває растрова графіка, що максимально відтворює ефект пензля, пера чи літографського відбитка.

У 1994 році в Японії виникає таке явище, як QR-код. З самого початку він був задуманий як технічна автомобільна позначка, де поміщався великий обсяг закодованої інформації про об'єкт чи деталь [168]. Проте зараз QR-код з'являється практично всюди, де є потреба шифрування великого обсягу інформації або ж економії місця у дизайні продукту чи друкованої продукції для певних соціальних або громадських заходів. QR-код використовують як аналог екслібриса для позначення бібліотек, бібліографічних покажчиків та рідкісних колекцій. Електронні архіви та друковані видання також мають позначку, яка виглядає лаконічно та займає мінімальну площу, що спрощує розташування великого обсягу інформації на обкладинках, табличках та рекламній чи топографічній продукції. Проте екслібрис у вигляді графічного відбитка на папері не втрачає актуальності, як не втратила актуальності книга для справжнього знавця. Зауважимо, що завдяки колекціонерам графічних мініатюр та книголюбам друкований екслібрис не пішов у небуття, а й досі розвивається і жанрово, і технічно.

Книжкова графіка завжди була багатою на різноманітні техніки. Такі класичні техніки, як ксилографія чи ліногравюра дозволяли створити не лише станкову гравюру, але й дуже детально, майже ювелірно пророблену книжкову мініатюру. Літографія – складний технологічний комплекс, який включав у себе як підготовку каменю до друку, так і подальше друкування. Офорт – одна з найпопулярніших технік ще з початку історії екслібриса, вона наочно демонструє багатство ефектів на відбитку [48, с. 71–76]. Це й ілюстративна деталізація, і багатство кольору після друку. Світлотіньовий ефект офорта залежав від ступеня травлення пластини та сили натиску валика офортного верстата. Цікаво, що офортний верстат стандартного вигляду з'явився під впливом токарного виробництва й технології прокатування пластини задля виправлення радіуса кривизни поверхні.

Офортний станок став зручним інструментом в руках художників-графіків, адже раніше процес друку відбувався під пресом за допомогою дерев'яних дощок, скалок чи навіть ложок, якими водили поверхнею гравірованої дошки, що була притиснута лицьовим боком до паперу. Папір попередньо зволожували задля ефективнішого вбирання ним пігменту друкарської фарби.

Комп'ютерна графіка значно спростила всі технологічні моменти, адже навіть друк готового зображення на принтерному пристрої займає менше часу та дає більш очікуваний результат, за винятком того, що остаточний колір зображення після друку не завжди співпадає за тоном у зв'язку з певною структурою конкретних принтерних фарб.

Завершений комп'ютерний екслібрис обов'язково підписується художником-автором простим олівцем, де зазначено: прізвище та ініціали, рік виготовлення та порядковий номер відбитка у співвідношенні до загальної кількості надрукованих відбитків цього зображення. *Ex-libris* передається замовникові друкованим на цупкому непрозорому папері чи, як зараз практикують, на самоклеючому папері. Даний тип друку є найзручнішим, оскільки він спрощує процес наклеювання екслібриса на форзац книги, надійно тримається і не потребує використання клею, який завдає шкоди книзі.

Для позначення екслібриса, створеного за допомогою техніки комп'ютерної графіки, використовують три латинські літери – «CAD» (англ. *computer-aided design*, що означає «використання комп'ютерних технологій у проектуванні»).

Програмне забезпечення для роботи в комп'ютерній графіці – це широкий вибір програм, проте серед них варто виділити три основні: Adobe Photoshop – для растрової графіки; Adobe Illustrator чи Corel Draw – для векторної графіки; програми типу Gimp, Inkscape та Livebrush – для роботи з різними типами графіки, включно з фрактальною. Останні оновлені версії програм пакета Adobe дають можливість максимально зручно та без зайвих

панелей інструментів працювати із зображенням. Особливою популярністю користується програма Adobe Photoshop, адже спектр фільтрів та інструментів для створення й корекції зображення є широким і доступним для постійного вдосконалення, й не втомлює око своїм інтерфейсом.

Порівняно з творенням кольорової гравюри на папері, в комп'ютерній графіці зображення теж може містити необмежену кількість кольорів та відтінків.

Серед сучасних художників екслібриса, котрі надають перевагу комп'ютерній графіці, особливо варто виділити Руслана Виговського з Києва, Володимира Окрутного з Тернополя та Петра Малишка з смт. Немішаєве Київської області.

Р. Виговський надрукував офсетним способом тираж своїх графічних творів, виконаних у техніці комп'ютерної графіки. Він використовує реалістичні сюжети та активно працює в абстрактному напрямку. В його роботі «Екслібрис К. Віттала» (рис. 2. 68) виразне зображення виграє кольором та виділяється контрастними прийомами. Екслібриси художника сповнені деталей, що викликає зацікавлення глядача. Їх хочеться роздивлятися немов би у калейдоскопі. Роботи майстра вирізняються характерною палітрою, де темні насичені кольори холодного спектру легко поєднуються з яскравими теплими відтінками, створюючи насичену кольорову гаму.

Комп'ютерна графіка надає великі можливості, завдяки чому автор намагається імітувати олійний живопис. Його екслібриси – це зображення, що утворюються у вирі змішаних кольорових плям. Поруч із зображенням завжди фігурує шрифтовий напис: «ex libris» та ім'я його власника. Зазвичай, підпис автора та ім'я замовника подають англійською мовою, що є зручним у разі експонування роботи поза межами України. Для кожного окремого екслібриса Р. Виговський ретельно підбирає шрифт, котрий відрізняється за формою чи кольором, що дає змогу не обмежувати уяву в процесі роботи. А використання нейтральних шрифтів сприяє акцентуванню уваги на

основному зображенні. Йдеться про легкі гарнітури друкарських шрифтів середньої товщини без зарубок (англ. *typeface*, від нім. *Garnitur* – «комплект»). Сімейство накреслень шрифтів, що мають загальні стильові особливості та різні деталі рисунка знаків. У деяких випадках гарнітура складається з одного накреслення. Як назва гарнітури часто використовується ім'я художника, який спроектував її або її прототип) [46, с. 112].

Художник екслібриса В. Окрутний комбінує зображення та різні типи шрифту одночасно. Його екслібриси – це твори, в яких об'єкти, символи чи образи оформлені у шрифтові «рамки», які підкреслюють індивідуальність замовника, рід його діяльності чи життєві захоплення. Так, у роботі «Екслібрис П. Нестеренка» поєднано графічне зображення портретів Т. Шевченка та замовника.

Шрифт є невід'ємним елементом для створення виразної композиції. Художник-графік В. Окрутний використовує рукописні та друкарські шрифти, завдяки яким з'являється можливість надати додаткових ефектів виразності, наприклад додатковий контур, тінь чи підсвічування. Так, скажімо, портрети замовників (якщо такі наявні в екслібрисах митця), створюються лінійно, контурно. Іноді художник використовує додаткову штриховку площини чи окремих ділянок зображення задля передачі глибини простору (рис. 2.69).

Натомість художник екслібриса Петро Малишко, який упродовж лише 1997–2000 років створив 51 екслібрис у техніці комп'ютерної графіки, довівши, що талановитий художник здатний освоїти новітні технології у будь-якому віці та на будь-якому етапі творчого шляху [106]. Його роботи вирізняються авторським баченням, а саме композицією плями. Митець вдало поєднує елементи сучасного мистецтва: абстрактність образу, вигадливість форм та кольорову гаму, створену відповідно до настрою кожного екслібриса (рис. 2. 70). Шрифтові елементи в його творах лаконічно вписуються в зображення, підкреслюючи динаміку ліній та ненав'язливо акцентуючи увагу на власницькому написі. П. Малишко, багатогранний

художник-графік, все життя експериментує з техніками, перебуваючи в пошукові нових підходів, вдосконалюючи авторський почерк.

Комп'ютерна графіка допомагає зробити екслібрис різноманітнішим та вивести його на інший рівень. Технологічні навички художників за останнє століття стрімко розвинулися, не втративши класичного підґрунтя. Безперечно, сучасні технології та графічне мистецтво поступово зливаються воедино, створюючи класичний та багатогранний світ сучасного екслібриса [46, с. 112-114].

Один із активних представників мистецтва екслібриса, які працюють в техніці комп'ютерної графіки є Володимир Окрутний. Художник-графік, член Спілки дизайнерів України. Працює в техніці олійного та акварельного живопису, графітного олівця та комп'ютерної графіки. Учасник міжнародних тематичних виставок екслібриса у колишній Югославії, Бельгії, Аргентині, Люксембурзі, Польщі, Італії, Україні. Персональні виставки проходили у Тернопільській картинній галереї спілки художників, Тернопільському художньому музеї та в галереї "Яросвіт" міста Львова.

В мистецтві екслібриса В. Окрутний обрав техніку комп'ютерної графіки, що і стало його «візитівкою» на численних всеукраїнських та закордонних виставках. Його книжкові знаки насичені шрифтовими написами, які формують декоративну композицію зображення. Часто, образи персонажів в екслібрисі майстер виконує в плакатній, стилізованій манері (рис. 2.71 – 2.72). Майстер майже не звертається до стриманої чорно-білої гами, в основному він працює використовуючи яскраві відкриті кольори, як акценти задля визначення ключових текстів чи елементів в екслібрисі. Його роботи контрастні та лаконічні. Працює автор у таких комп'ютерних програмах для малювання, як – Corel Draw та Adobe Photoshop.

Митець любить звертатись до портрета в екслібрисі, кількість його книжкових знаків налічує більше 300 примірників у цьому жанрі. У якості героїв своїх робіт він обирає відомих письменників сучасності та минувшини, музикантів, композиторів, акторів, священнослужителів,

художників, мистецтвознавців та політичних діячів. Часто, це ювілейні екслібриси, які присвячено круглим датам з життя видатних осіб: «Екслібрис до 90-річчя Ліни Костенко», «Екслібрис до 50-річчя Блаженнішого Святослава Шевчука», «Екслібрис до 70-річчя з дня народження Володимира Івасюка (1949-1979)», «Екслібрис до 50-річчя з дня народження Андрія Кузьменка – Кузьми Скрябіна (1968-2015)» (рис. 2.72), «Екслібрис до 25-річчя Андрія Окрутного» та ін.

Його роботи відрізняються від інших комп'ютерних екслібрисів особливим наповненням – художник детально описує у вигляді супровідних шрифтів професію, дати народження (іноді дати життя) та захоплення замовника. Центром композиції завжди є портрет власника екслібриса. Коли художник зображає деталі, які вказують на зацікавлення та хобі замовника – він спирається на лише на побажання майбутнього власника знаку, а й на те, як та чи інша деталь може вписатись в зображення та стати його частиною.

В серії з 10 екслібрисів для художників, які автор виконав подібно один до одного – він використав однакову композицію розташування портрета митця, його роботи та тексту бачимо різницю лише у персонах митців та кольоровій гамі. Окремої уваги також заслуговує серія однотипних екслібрисів для П. Нестеренка, яка налічує п'ять книжкових знаків. Всі вони зображають портрет мистецтвознавця, доповнений різними тематичними сюжетами.

Майстерність В. Окрутного в техніці комп'ютерної графіки можна оцінити через його досконалий та впізнаваний стиль. Екслібриси автора сприймаються більше як дизайнерські, ніж як станкові графічні твори. Він вміло komponує шрифтові елементи, поєднуючи їх із зображеннями таким чином, щоб утворити цілісну композицію, яка збирає усі елементи в одну площину.

Цікавим і показовим для характеристики певної доби є пам'ятний та ювілейний екслібриси. Зазвичай, це знак, присвячений особистості чи події, який створюється під певну дату (річницю). Такі книжкові знаки частіше

використовують як об'єкт колекціонування, ніж як традиційний ярлик для книги.

Ще з повоєнних років такий тематичний напрямок став популярним, адже він не лише був ознакою доби, ознакою прихильності соціуму до тих чи інших історичних, мистецьких чи літературних діячів, а ще й визначав рівень обізнаності та освідченості у певних колах людей.

Багато сучасних митців українського екслібриса звертаються до ювілейних екслібрисів, не лише у якості графіки на замовлення, але і як подарунка на день народження. Серед таких митців – В. Окрутний та його знак для художника І. Марчука «83 річчя Івана Марчука – 100 геніїв світу», В. Порічанський та екслібрис для П. Нестеренка «EL Петра Нестеренка – до 70-ти річчя», О. Литвинов та екслібрис для Ф. Ханова «EL Федору Александровичу Ханову – 50» та ін. Серед митців, які увіковічили особистостей які вже відійшли у вічність – Б. Романов та «EL Богдана Пастуха, in memoriam Олени Теліги 1907–1942», В. Руднєв «EL І. Ісаєва, in memoriam Нізамі Гянджеві – 850», Г. Сергєєв «EL P. Nesterenko in memoriam Gustav Klimt, Congress FISAE», Д. Беккер «Из книг Михаила Сеславинского, in memoriam Н. В. Гоголь 1809–1852».

Даний напрямок в українському екслібрисі торкнувся не лише історичних постатей (І. Сірко, Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, С. Бандера, Р. Шухевич), але і літературних (Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, Л. Костенко, І. Драч, Д. Павличко, О. Ольжич, О. Теліга, С. Руданський), кіноакторів та їхніх відомих персонажів (І. Миколайчук в ролі Івана з фільму «Тіні забутих предків», Б. Ступка в ролі Богдана Хмельницького з фільму «Вогнем і мечем» та ін.). За такими книжковими знаками ми можемо прослідкувати наскільки довго жила та чи інша тенденція в культурі, наскільки довго в суспільстві трималися певні вподобання з царини кіно та театру, літератури та історії. Завдяки екслібрису – портретні зображення особистостей, це не просто фотографія та підпис – це повноцінний графічний

твір, який можна розглядати як частину графічної спадщини в українському мистецтві.

Окрім того, що в екслібрисах українських митців на бажання замовника, або ж самого художника фігурують не лише представники української культури, а й іноземні митці, філософи, політики чи монархи – можна судити і про вплив зовні на еволюцію вподобань та всебічний розвиток людини в соціумі. Вони також виконуються згідно вимог до учасників міжнародних виставок-конкурсів, присвячених ювілейній даті визначної особистості. До речі, художники самі полюбляють вирішувати композицію екслібриса через портрет, що можливо пов'язано з відсутністю матеріалів про життя особистості. Часто у книжкових знаках наших авторів фігурують такі постаті як Хусепе Рібера (екслібрис авторства Г. Сергєєва) , Рембрандт Харменс Ван Рейн (екслібрис авторства К. Калиновича), Густав Клімт (екслібрис авторства Г. Сергєєва), Леонардо Да Вінчі (екслібрис авторства Д. Беккера) та ін. Окрім митців трапляються і письменники – А. Дюма (в екслібрисі Р. Агірби), К. Коллоді (в екслібрисі І. Саратівського).

Важливим жанром в екслібрисі також є і портрет. Серед сучасних українських художників є багато талановитих. Одне покоління за іншим, вони надихаються доробками один одного і формують своє авторське бачення. Серед графіків старшого покоління, які працюють в царині портретного екслібриса варто виділити: Г. Сергєєва, Б. Романова, В. Леоненко та О. Литвинова.. Всі вони пройшли класичну академічну школу графіки. Це дало їм вагому базу знань та навичок та допомогло знаходити цікаві експериментальні техніки та підходи. Зазвичай художники старшого покоління, які пройшли крізь довгі роки формування свого стилю, вже не відступають від близьких їм технік. Бачимо, що в основному вони працюють в техніках – деревориту чи рідше офорту. Проте часто саме техніка деревориту, традиційно, є найбільш популярною та характеризує якість освіти старших художників.

Одним із поціновувачів даної техніки є Георгій Сергєєв. Він є одним із тих митців, на творчість яких студенти та молоді художники хочуть рівнятись. Впродовж останніх 20 років він створив низку портретних екслібрисів, присвячених різноманітним постатям з історії України, а також визначним постатям зарубіжжя. Основні техніки виконання графічних творів – це дереворит та лінорит, проте автор творив портретні екслібриси і в техніці офорту.

Г. Сергєєв є активним учасником понад 140 вітчизняних та зарубіжних художніх виставок від 1971 року і по сьогоднішній день. Досить часто влаштовує художник і персональні виставки, які відбулися у Києві (1983, 1986, 1993 – 2004, 2007 – 2009), Ульяновську (Росія) (1984, 1994), Таллінні (Естонія) (1985), Фредеріксхавні (Данія) (2003) й майже щороку в Києві. Твори Георгія Сергєєва експонувалися на виставках та конкурсах в Італії, Словаччині, Польщі, Литві, Росії, Данії, Німеччині, Франції, Іспанії, Бельгії, Чехії, Іспанії. У 1992 році на конкурсі екслібриса «Художнього товариства Святого Луки» у Барселоні Г. Сергєєв отримав першу премію та іменну медаль за кращий книжковий знак. Георгій Сергєєв у своїх екслібрисах зобразив багато постатей з української і світової історії, серед них: Тарас Шевченко, Микола Гоголь, Іван Кавалерідзе, Катерина Білокур, ряд портретів українських гетьманів та відомі усьому світу особистості – Оноре де Бальзак, Вільям Шекспір, Сандро Ботічеллі, Марк Шагал та інші.

В екслібрисі для В. О. Єфремової, художник відтворив портрет відомого радянського скульптора Івана Кавалерідзе (рис. 2.94). В цій графічній мініатюрі він також зображає і його відому скульптуру «Тарас Шевченко» (2015). Тонкість ліній та деталізація дійсно вражають. Екслібрис виглядає лаконічно та дещо плакатно, адже художник не перевантажує зображення фоновими елементами і використовує біле тло на якому komponує по частинах мініатюрний твір.

Зазвичай, зображення постатей з минулого, тих хто вже відійшов у вічність, супроводжувалось фразою *in memoriam* (лат.). Подібний момент

можна спостерігати також і в роботі іншого графіка – Бориса Романова з Сєверодонецька. В його екслібрисі для Б. Пастуха він зображає портрет української поетеси та літературного критика – Олени Теліги (1999). Майстерно вирізьблена гравюра вертикального формату, яка є портретом поетеси, який неначе вписано у кам'яну стіну, що підкреслює силу духу та стійкість цієї видатної історичної постаті.

Екслібриси належать до елітного предмету колекціонування, адже їх основна цінність – у відображенні ознак епохи. Це не лише естетичні витвори графічного мистецтва, але і пам'ятки доби.

Б. Романов є автором понад 350 різноманітних мініатюр, наповнених символічним і філософським змістом та симпатією до власника. У його портретних екслібрисах витончено вказується на характер власника, його професію, захоплення. Його техніки – це гравюра на лінолеумі, гравюра на пластику, іноді комп'ютерна графіка. Автор часто звертається до використання кольору.

Образ народного Кобзаря – Тараса Шевченка займає одне з провідних місць в творчості художника. Борис Романов втілює його в графічних мініатюрах, наче цитуючи улюблені рядки. У 2004 році вийшов буклет «Шевченкіана Бориса Романова» зі вступною статтею мистецтвознавця П. Нестеренко. У ньому представлені 27 оригінальних книжкових знаків, більшість з яких він виконував до чергової річниці з дня народження поета і художника.

Ще одним митцем, який працював із портретом в екслібрисі є Леоненко Василь Федорович з Чернігова. Цей художник є дійсним учасником виставок з 1980 року. Серед них не лише українські: Київ (1990-2006), Чернігів (1990-2012) але і закордонні – Варшава (1990-2013), Краків (2000-13), Москва (2013). Деякі роботи автора зберігаються у Національному музеї ім. Тараса Шевченка у Києві, у Чернігівському Художньому Музеї та у Музеї екслібриса у Москві. Улюбленою графічною технікою В. Леоненка є ліногравюра. Він вміло й упевнено акцентує увагу на портретних рисах,

робить образ дещо монументальним, вдало додаючи у композицію шрифтові компоненти. Його екслібриси з портретними зображеннями часто оформлені в лінійні візерунки, задля творення ємкої картини зображеного. В ряду численних портретних екслібрисів В. Леоненка є й зображення відомого колекціонера П. Нестеренка.

До такого ж методу творення композиції в екслібрисі звертається і художник Олексій Литвинов з Харкова. Його основними рисами в мистецтві графічного твору є портретний образ, втілений у шрифтові та фонові елементи, задля створення експресивного і привабливого образу (рис. 2.92 – 2.93). Одним з яскравих прикладів такої роботи є екслібрис, створений до ювілею Ф. А. Ханова (2014). Роботу виконано в два кольори – чорний та охристий, що надає деякої парадності портретному образу. Художник майстерно зобразив ювіляра, відобразив емоції.

Часто в творенні портретного образу у художника можуть виникати складності із відображенням схожості. «Портрет гарної жінки, не обов'язково гарний портрет: він може бути вульгарним або виконаний недостатньо професійно». Вирішенням цієї проблеми у мистецтві зображення людського образу є лише практика. Чим більше митець працює над майстерністю, тим більше кінцевий твір відповідає його задуму.

Питання індивідуальності в портреті часто є ключовим, адже індивідуальне – це те, що характеризує конкретну особистість, відображає духовний та фізичний стан та основну ідею людини.

Коли ми говоримо про те, що кожна людина обирає собі кумира за висотою його принципів та поглядів, ми можемо характеризувати і його шанувальника. Досить багато освічених особистостей обирають собі у «зразок» постать з культурного, мистецького чи політичного простору. Багато знаних художників українського екслібриса свого часу брали участь у виставці «Шевченкіана в екслібрисі» [107]. Каталог виставки налічує багато яскравих робіт, в яких портретні риси великого Кобзаря, світила української культури мають першорядне значення. Серед авторів цих робіт варто

відзначити: В. Куравського, М. Бондаренка, П. Прокопіва, П. Шаму, та Л. Соболева. Звернення до вагомих історичних постатей не закінчується на Тарасі Григоровичу, художники шанують пам'ять Лесі Українки, Івана Франка, Миколи Гоголя та багатьох інших класиків письменства.

Мистецтво портрету – це окремий жанр в мистецтві екслібриса, який є одним із найбільш вагомих для історії, адже відтворення образів певних особистостей розкриває погляди суспільства на історію культури, розставляє пріоритети. Майстерність представлених художників, які творили на межі століть – це період розквіту книжкового знаку, адже художники починають експериментувати з техніками та завдяки можливостям компоновання багатьох деталей в маленький формат створюють унікальні приклади екслібрисів. Портретні зображення стають частою темою для книжкових знаків, що дозволяє митцям опановувати все нові мотиви в творенні екслібриса.

Окрім того, що в деяких екслібрисах превалюють портрети не лише відомих особистостей з культури чи політики – також присутні і персони з духовенства. А релігійна символіка, і релігійний жанр взагалі – дуже популярний напрямок серед митців екслібриса. Адже в українському мистецтві книжкової мініатюри здавна існує традиція використання відкритих або ж потаємних, зашифрованих символів у зображенні. Часто найбільшого резонансу набувають об'єкти мистецтва, які стосуються релігійної теми. В екслібрисі, основним завданням митця є не лише відтворення у маленькому форматі образу чи тематичних захоплень замовника, який може висловлювати побажання щодо майбутньої роботи, іноді він звертається до художника з проханням відтворення його образу за авторським баченням. Художник, аналізуючи образ людини, вдається до жанру портрета. А от момент насичення роботи додатковими образами, символами чи супроводжувальним текстом – це інше питання. Серед українських митців екслібриса, які творили з огляду на релігійну тематику, варто згадати криворізького художника Бориса Куновського. В його роботі

«Екслібрис Митрополита УПЦ Івана Павловського (1893–1936)» бачимо різноплановість у композиції твору, високу деталізацію та чіткість, підкреслення основних частин зображення. Зазначений екслібрис являє собою портрет особи, з тлом у вигляді силуету соборного комплексу Софії Київської. Також автор використовує текст, зазначаючи дати життя, служби та повне ім'я митрополита. Обрана особистість відома не лише через приналежність до духовного життя країни. У грудні 1930 року в Харкові відбувся надзвичайний Собор УАПЦ. На той час церква мала 300 парафій та десять єпископів. Саме той Собор і обрав митрополитом Харківським та всієї України Івана Павловського. До того ж, через активну просвітницьку та націоналістичну діяльність І. Д. Павловський став жертвою сталінських репресій, та був висланий з країни в невідомому напрямку, і його могилу досі не знайдено. Саме такі особистості, які присвятили своє життя Богові, їхні вчинки та принципи надихають не лише художників, але і все суспільство.

Варто зауважити, що екслібриси для постатей з духовенства створювалися не лише у пам'ять про осіб, якій відійшли у вічність. Художник Володимир Порічанський створив серію екслібрисів, які були присвячені закладам та особистостям релігійного спрямування. В його роботі «Ex libris Митрополита Харківського та Богодухівського Владики Никодима» портретне зображення відсутнє, проте екслібрис насичено релігійними символами та знаками. Художник зобразив відкрите вікно, в якому проглядається собор та дерева, на підвіконні стоїть ваза з вербою, що символізує наближення весни та головного церковного свята Великодня, книга на якій видно напис «200 років Харківській єпархії», тощо. У верхній частині твору художник використав популярний символ християнства – голуб, що є образом Святого духа, який пролітає повз вікно. Цей екслібрис викликає відчуття неймовірної легкості, сповнений блаженної тиші та піднесеного настрою. Дуже чітке зображення кожної деталі, засвідчує високу майстерність автора. В інших роботах він вміло зображає музейний

комплекс ім. Г. Сковороди, Харківський університет, проте часто в його екслібрисах можна зустріти зображення Свято – Покровського чоловічого монастиря. Монастир, як і університет, художник пов’язує з цікавою для нього темою «Шляхами Г. Сковороди». Відомо, що на території Свято – Покровського монастиря Григорій Сковорода декілька місяців працював над своїми філософськими творами, і там же, у харківській духовній семінарії (до 2000-ліття якої В. Порічанський також створює екслібрис) він займався викладацькою діяльністю.

Окремої уваги заслуговують екслібриси, створені для бібліотек при храмах та духовних закладах. Наприклад, у 2002 році для наукової бібліотеки при Києво – Могилянській академії було проведено конкурс на кращий книжковий знак. Призові місця тоді отримали три українських графіки: Іван Крислач (Львів), Борис Романов (Сєвєродонецьк) та Орест Криворучко (Чернівці). Майже кожна робота, виконана для цього конкурсу містила релігійні символи чи образи святих. Ця виставка яскраво підтвердила, що кожен український митець надихається чимось абсолютно унікальним, формує бачення образу через призму своїх відчуттів та сили віри.

Одним із сучасних художників екслібриса є В. Окрутний, який створив виразний та оригінальний екслібрис для «бібліотеки тернопільського Храму непорочного зачаття Пресвятої Богородиці». Автор, відомий своєю любов’ю до експериментальних технік, поціновує не лише академічні види мистецтва, але й сучасні види графіки. Екслібрис створено в техніці комп’ютерної графіки з подальшим методом металізованого друку. Це виглядає як рельєфний друк золотою фарбою, проте поверхня за текстурою та ефектом нагадує фольгу. Робота виглядає лаконічно та являє собою зображення малого формату з високою деталізацією.

А от серед художників, які працюють у класичній та перевірній довгим часом техніці офорту, варто виділити двох, чиї екслібриси на сакральну тему також увійшли в історію графічного релігійного мистецтва. Одним з них є визнаний не лише в Україні, але й за кордоном майстер

офарту – К. Калинович. Тонкість ліній та неймовірно дрібна деталізація викликають захоплення. В його роботі «ЕХ. L. Edeltraud Hinke», на якій зображено пейзаж з Церквою Св. Іллі ХІІ ст. в Чернігові, варто підкреслити момент точності передачі перспективи та дрібність деталей на передньому плані (рис. 2.11). Робота настільки ювелірна, що її можна довго роздивлятись за допомогою збільшувального скла. Зображення самого архітектурного об'єкту, який за численних перебудов набув рис українського бароко є фотографічно точним, і відображає зовнішній вигляд церкви на період 1969–1982 років.

Одеський художник В. Парастюк, який також працює в техніці офарту, в екслібрисі для бібліотеки Ю. Веселова, створив цікаву низку образів. Серед них: постать Св. Ігоря (великого князя київського Ігоря Ольговича), образ палаючого храму, у нижній частині роботи, яка декоративно відокремлена від верхньої – сцена битви двох армій. Це є відсилкою до теми народного твору, пам'ятки літератури «Слово о полку Ігоревім» (давньорус. Слово о плъку Игоревѣ). Техніка офарту дозволяє на маленькій площині твору показати дрібні деталі та відтворити ефект старовинних гравюр.

Рідко в екслібрисах сакральної тематики зустрічається використання кольору – зазвичай це роботи монохромні або ж чорно-білі. Можливо, це пов'язано з тим, як сильно художник фокусується саме на образі, а не на його прикрашанні. Іноді можна помітити легке використання золотої фарби, проте для мініатюрної графіки це не є практичним, адже книжковий знак, який використовують за призначенням піддається постійному механічному впливові.

Проте, є митці, для яких колір в екслібрисі – це інструмент для додаткового емоційного впливу, особливо, якщо це робота на релігійну тематику. Художник М. Бондаренко обирає червоний колір в поєднанні з основним – чорним. Психологічно червоний – це колір напруженості, драматичності, пристрасті або ж страху. В екслібрисі для О. Капітоненка, в якому автор зображає будівлю Церкви Успіння Пресвятої Богородиці (яка

знаходилась в с. Успенка Буринського району Сумської обл.) він використовує кольоровий акцент для підсилення трагізму історичних подій. Червоним кольором він зобразив двох солдатів: у одного в руці бачимо зброю з радянською символікою, а в іншого – кувалду. Ці образи є посиленням на події кінця 1930-х років, коли храм було зруйновано за вказівками радянської влади, а її прихожани змушені були переховуватись в інших будівлях, задля підтримання віри у краще майбутнє, сподіваючись на Божу допомогу.

Часто в екслібрисах з релігійною тематикою можна зустріти саме сюжети трагічних історичних подій, які розповідають про знищення святинь та страждання людей, причетних до життя церкви.

Не лише православна віра окреслюється в мініатюрній графіці, існує певна кількість робіт, в яких відтворені портрети особистостей з іншої гілки християнства – католицизму. Такий приклад бачимо в екслібрисі сімферопольського художника В. Липецького, в якому відтворено портрет предстоятеля української греко-католицької церкви митрополита Андрея Шептицького. Його діяльність на благо розвитку мистецтва, спонсорство будівництва храмів та мудрі настанови для народу зробили його видатною особою. В екслібрисі зображено не лише профільний портрет митрополита на тлі хреста, а також зазначено роки його життя (1865–1944).

Інша робота, присвячена представникові католицької церкви – це екслібрис В. Леоненка для Г. Стопіковського. За бажанням замовника художник зобразив портрет покійного Папи римського Іоанна Павла II. Портрет священнослужителя із складеними у молитві руками автор композиційно розмістив центрально, для тла він використав символ – хрест, а решту простору заповнив мініатюрними видами Варшави. Цей екслібрис він виконав у звичній для нього техніці – ліногравюрі.

Цікаве бачення сакральної теми можна бачити і в роботі львівського графіка Ю. Коха. Його екслібрис «EL Зоряна Городинського» із зображенням католицького храму посів призове місце на виставці «Собор 1596–1996».

Оригінальність цієї роботи полягає в композиційному вирішенні та стилізації форми самого храму. Автор обирає за основу форму видовженого догори трикутника, а хрест, який увінчує верхівку храму вписує в коло, по контуру якого розміщено текст. Художник працює у техніці офорту, комбінуючи її з акватинтою.

Важливим фактором для сучасного стану української церкви є довгоочікувана незалежність від Московського патріархату. Окрім того, що традиції та істини української православної церкви безжально викидалися з історії, російська церква дуже вплинула на мистецтво, постраждали не лише іконописні традиції, але й традиції мистецтва книжкової мініатюри.

У книжкових знаках російських митців часто можна зустріти зображення державних символів, які наполегливо натякають на нерозривність віри й тих, хто вирішує долю усієї країни. Майстри українського екслібриса доволі чітко розмежовують тему політичного та релігійного з національним. В їхніх книжкових знаках, які несуть у собі релігійний підтекст, не зустрічаються елементи державного прапора, гербів чи політизації. Проте, національні ознаки у вигляді орнаментів чи особливостей стилізації образу людини в народному мистецтві присутні, і саме це дозволяє ідентифікувати мистецтво за національною належністю.

Сакральне мистецтво – це про релігію, її роль у житті кожної людини. Віра у Бога – це той фактор, який дозволяє людині відчувати себе захищено, знайти притулок від усіляких негараздів. Момент впливу політики на релігійний стан країни зараз, у XXI ст. став дуже гострим. Нарешті, у 2018 році на Всесвітньому соборі прийнялося рішення про відокремлення УПЦ від впливу Московського патріархату. Виникла єдина автокефальна Українська православна церква, яка обрала собі за предстоятеля митрополита Переяславського та Білоцерковського – Єпіфанія. Ці події формують великі сподівання на те, що українська культура, та величезна її частина – мистецтво, отримають більш вільні умови для розквіту та закріплення народних традицій.

Загалом, вплив релігії на життя народу величезний. Рішення та події, які змінюють ставлення до церкви, мають по собі величезні емоційні наслідки. Часто саме релігійні події стають ключовим моментом у творчості митця, який орієнтується на сьогодення. Згадуючи історію формування України, можна зазначити, як довго вона була під впливом тієї чи іншої країни, чужих традицій та як ширилися її території чужі релігії. Так чи інакше, це сформувало обличчя сучасної держави – полікультурної та багаторелігійної, а це в свою чергу вплинуло на мистецтво, спричинило актуальність в ньому певних символів та образів.

Для історії українського екслібриса різноплановість напрямів у тематиці твору – це інструмент розвитку мистецтва. Сакральна тема в екслібрисі – один із багатьох жанрів, які дозволили розкрити творчий потенціал художників, показати, наскільки всеохоплюючою є тема релігії для різних верств населення України. В умовах сучасної незалежної держави розвивати тему духовності треба як ніколи, адже світові події, які розхитують позиції нашої країни у світі дуже негативно впливають на суспільство. Через поширення депресивних думок, падіння духу народу та забуття Бога руйнується державний устрій та процвітає анархія. Починати ширити істину можна з малого, то чому не почати з книжкового знаку... Екслібрис, як вікова традиція прикрашання та персоналії книги, увібрав у себе стільки елементів життя людини, скільки достатньо для формування портрета особистості. Релігійний мотив у графіці – це багатолітня традиція українського народу, яка не втрачає актуальності та цінності й сьогодні.

2.4. Мистецькі родини та їхні досягнення в галузі екслібриса

Сім'я Пугачевських. Художники – Аркадій (нар. 1937) та Геннадій (нар. 1966) Пугачевські (батько та син) з Києва працюють у техніці кольорової гравюри на пластику. Разом з колегами Русланом Агірбою, Русланом Виговським, Володимиром Вишняком, Юрієм Галіциним стали справжнім відкриттям для мистецтва українського екслібриса на початку 1990-х. Пугачевські працюють дуже злагоджено на замовлення колекціонерів багатьох країн світу, зокрема й України. Їхня творча родина, це те явище, яке прийнято називати «творча династія». Всі художники в родині Пугачевських знайшли свій шлях у мистецтві, однак мистецтво екслібриса, стало основним заняттям лише для Аркадія та Геннадія [123, с. 111-112].

На всесвітній арені книжкового знаку їхні імена стали широко відомі в 1990-х рр. При цьому, варто згадати про й те, що манери обох художників абсолютно різні, кожна глибоко індивідуальна. Феномен графіки цих двох майстрів відмінний винятковою стилізацією, яка властива переважно вітчизняній культурній традиції. Аркадій та Геннадій – це представники двох різних генерацій, різних манер, стилі яких формувалися в руслі взаємовпливу. Аркадій Пугачевський здобув освіту в Українському поліграфічному інституті, Геннадій же навчався в приватній студії Віктора Зарецького, а безпосередньо мистецтву графіки – у батька. Пугачевський-старший вів активну виставкову діяльність з початку 1990-х: Україна, Польща, Великобританія, країни Балтії, Нідерланди, США, Бельгія. Роботи Аркадія Пугачевського за своєю манерою більш академічні, монументальні. Іноді майстер звертається і до майже натуралістичного трактування форми (рис. 2.73).

А от Геннадій Пугачевський відрізняється від батька більш стилізованим підходом (рис. 2.74). На його рахунок поки що лише одна персональна виставка в Україні – разом з батьком (у Києві в Музеї Тараса Шевченка, 1995 року). Проте, в закордонних виставках майстер експонував

свої графічні роботи й екслібриси у багатьох країнах: Польща, Данія, Голландія, Австрія, Бельгія, США. Він брав участь у понад 50 міжнародних виставках-конкурсах вільної графіки та екслібрисів та отримав 14 міжнародних нагород. У 1999 році художник був обраний членом Королівського товариства художників-друкарів (Великобританія) та членом Товариства граверів по дереву (Великобританія). Г. Пугачевський працює в техніках високого друку, його гравюри ріжуться на тонкому пластику. Він також, як і А. Пугачевський, іноді звертається в своїй графіці до чорно-білих композицій, але частіше до кольорових.

Творчий тандем цих двох митців демонструє рафінований смак, та інтелігентність. Важливо відзначити, що ці якості проявляються у всьому: від стадій створення самої роботи, пошуку методу відтворення, характерного для замовника, вибору колористичної гами і делікатності в оформленні. Така графіка є дуже оригінальною за стилем та подачею на відміну від інших митців книжкового знаку, тим паче, що це представники однієї творчої родини.

Сім'я Опанащуків. Творча родина Опанащуків зі Львова цікава тим, що від батька (Миколи Олександровича) та матері (Ольги Орестівни) – знаних у західній Україні митців, їхні син та донька – Тарас та Зоряна перейняли мистецькі традиції та любов до певних жанрів графіки, зокрема екслібриса [133].

У творчому доробку М. Опанащука (нар. 1947) екслібриси, станкова графіка, живопис, акварель та графічний дизайн (рис. 2.85 – 2.86). Він брав участь у понад 220 виставках різних рівнів. Лише персональних виставок на його рахунку – 51. Він був активним членом Всесвітнього центру екслібрисистів у м. Сінт-Ніклас (Бельгія). У його активі понад 150 оригінальних графічних знаків. Творчі успіхи М. Опанащука у царині екслібриса неодноразово відзначалися нагородами, зокрема, двічі – у Канаді, Польщі та Україні, а також Грамотою Верховної Ради України. У численних циклах та автономних роботах М. Опанащука закріпилась масштабна

експериментальна база, та широкі поетично-філософські розгалуження – дзеркало авторського світобачення художника та його особливий стиль – дещо плакатної стилізації зображення, його формалізація [134, С. 12-23].

Щодо Ольги Опанащук (нар. 1959), яка теж вже давно працює в мистецтві книжкової графіки, варто сказати, що її екслібриси більш ілюстративні, динамічні (рис. 2.87). Проте, авторка також обирає свій метод до стилізації зображення – лаконічні силуетні образи та шрифти, які ритмічно поєднано з композиціями в мініатюрних екслібрисах. Роботи художниці також з'являлися на багатьох всеукраїнських та міжнародних виставках, зокрема в Бельгії, Польщі та Чехії. Як і Микола Опанащук, вона працює в техніці лінориту.

Свої дітям Микола й Ольга Опанащуки з дитячих років прививали любов до екслібриса. Ранні роботи Зоряни і Тараса можна зустріти на сторінках монографії П. Нестеренка 2014 року – «Поетика дитячого екслібриса». Там же можна побачити й екслібриси їхніх батьків. Окрім цього, більш детальна історія творчого шляху усієї родини була описана Галиною Стельмашук у виданні «Екслібриси родини Опанащуків» 2006 року [133].

У творчому доробку Зоряни Опанащук (нар. 1984) – учасниці міжнародних та всеукраїнських виставок, пленерів, мистецьких проектів тощо достатньо великі успіхи. Вона опанувала не лише мистецтво екслібриса (ще з 1990-х), а й техніку гутного скла та художньої кераміки. Її ранні екслібриси виглядають «грубіше» за манерою виконання, проте техніка та ж, що й у батьків – лінорит (рис. 2.89). Серед сюжетів її книжкових знаків – портрети, анімалістика, натюрморт.

А от в роботах Тараса Опанащука (нар. 1983), який з 2014 року є членом спілки дизайнерів України, проглядається більший потяг до етномотивів та орнаменталістики (рис. 2.88). Його екслібриси, колись зовсім дитячі та примітивні, за майже 20 років трансформувалися в графічні твори, дещо подібні до творів його батька – формалізовані та без зайвих деталей. Зараз

Тарас працює у галузях проектування інтер'єру, графічного дизайну, 3D моделювання та анімації.

Сім'я Малишків. Варта особливої уваги й творча родина Малишків: Миколи Олексійовича, його дружини Ніни Михайлівни Денисової, їхньої доньки Оксани Малишко. А також брата Миколи – Петра Олексійовича, та його сина Тараса. Всі вони протягом десятиліть працюють у царині графічного мистецтва, зокрема і в екслібрисі. Проживають у селі Немішаєво Київської області, проте це не заважає їм брати активну участь у мистецькому житті Києва.

Микола Малишко (нар. 1938) – заслужений художник України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка. член Національної спілки художників України (1976). У жанрі екслібриса він працює в техніці обрізної ксилографії, його роботи абстрактні, іноді насичені кольором та мають у собі оригінальний композиційний ритм (рис. 2.78). Ще під час навчання в Київському художньому інституті створив один з перших екслібрисів для інститутської бібліотеки.

Ніна Денисова (нар. 1942) – дружина Миколи Малишка, працює в техніках ксилографії та комп'ютерної графіки (рис. 2.17, 2.79). Її екслібриси – це глибокі емоційні твори, хоч і мініатюрні. Серед сюжетів – абстрактні форми, поетичні силуети, пейзажі.

Оксана Малишко (нар. 1961) – дочка Миколи Малишка, мешкає в Києві. Учасниця багатьох українських та міжнародних виставок екслібриса і станкової графіки (рис. 2.80). Лауреатка низки мистецьких премій. Працює у техніках – деревориту та у авторській мішаній техніці. Авторка більш як 80 книжкових знаків. Серед сюжетів її книжкових знаків – побутові оповіді з життя людей, сакральні моменти та анімалістика.

Петро Малишко (нар. 1941) – учасник більш як 100 художніх виставок та мистецьких проектів спочатку в радянські часи, а пізніше – в Україні та за її межами. В 1999–2000 був у числі художників, які розписували інтер'єри Михайлівського Золотоверхого Собору в Києві. Його графічні твори мають в

своїх збірках музеї багатьох країн світу, зокрема московський та бельгійський музеї екслібриса. Художник відносить себе до митців, які свою творчість ґрунтують на досягненні світового мистецтва, а також на традиціях тисячолітньої історії української національної культури. Виставкову діяльність розпочав з 1987 року. Працює автор у різних техніках: лінориті, комп'ютерній графіці, експериментує в техніці офорту (рис. 2.76).

Тарас Малишко (нар. 1973) – син Петра Малишка, мешкає разом з батьком. Закінчив середню художню школу ім. Т. Г. Шевченка (1989), потім НАОМА (Національну академію образотворчого мистецтва і архітектури, 2006). Працює не лише в екслібрисі, але і в живописі. З 2006 року бере участь у виставках в Україні та за кордоном (більше 30-ти виставок). Володар дипломів та нагород – медалей за призові місця у конкурсах (третє місце – Мексика 2007 р., третє місце – Польща 2009 р. Працює в техніці ліногравюри та комп'ютерної графіки. Серед найчастіших сюжетів його екслібрисів – портрети відомих письменників, митців, тема кіномистецтва та стилізовані символічні книжкові знаки (рис. 2.77). Полюбляє використовувати кольорові акценти, найчастіші кольори у його роботах – чорний, червоний, зелений.

Сім'я Хворост. Батько – Василь Іванович Хворост (1936–2014). Заслужений працівник культури України проводив активну виставкову діяльність у місті на Дніпрі, налаштував творчі зв'язки зі своїми колегами у Києві, Івано-Франківську, а також у Латвії, Литві, Росії, Казахстані. Влаштував виставки народних художників України Олександра Губарєва, Василя Лопати, Андрія Чебикіна та заслуженого художника України Володимира Масика з Києва, Володимира Овчинникова зі Львова та інших художників. Художники влаштовували свої персональні виставки й щедро дарували свої роботи музеям міста – Дніпропетровському художньому та історичному ім. Д. І. Яворницького. За сприяння почесного члена клубу П. Нестеренка до святкування Дня міста у музеї «Літературне Придніпров'я» було розгорнуто виставку київського графіка Руслана Агірби, яка мала великий резонанс. По її завершенні художник подарував музею сорок гарно

оформлених власних робіт з літературної тематики. Палкий шанувальник творчості Т. Шевченка Василь Хворост вперше в Україні видав два альбоми «Шевченкіана в екслібрисі» чотирма мовами світу у 1993 і 2008 роках [30]. У 2008 році клуб «Кобзар» в рамках міжнародного літературно-мистецького свята «В сім'ї вольній, новій» розгорнув виставку із зібрання В. Хвороста «Шевченкіана в книжкових знаках та графіці». Багато років, починаючи з 1978, був головою Дніпропетровського клубу екслібриса та графіки «Кобзар», а згодом став його почесним головою.

Починаючи з 1964 року В. Хворост виконав близько 400 екслібрисів у техніках Р1, Х6, С3 (рис. 2.81 – 2.82). Значна частина з них інтерпретує мотиви петриківського розпису, присвячена військовій та літературній тематиці, зокрема шевченкіані, пушкініані тощо. До екслібриса В. Хворост мав особливе ставлення. Він охоче працював над книжковими мініатюрами, колекціонував знаків інших митців. Його екслібриси тяжіють до чіткості, лаконізму, виразності, незалежно від того, втілює він образ власника книгозбірні, чи ідею зібрання, і водночас не обмежує фантазії та можливостей самовираження художника. В роботі над екслібрисом та книжковими ілюстраціями автор застосовував декоративні ефекти високого та глибокого друку. Чимало творів було присвячено історії та історичним постатям Придніпровського краю. Екслібрисна творчість художника представлена в Міжнародній енциклопедії екслібриса (Португалія, № 18, 1996) [105, с. 62]. Брав активну участь у виставках, організованих Українським екслібрис-клубом, зокрема у виставці творчих робіт Міжнародного конкурсу книжкових знаків, приуроченого 90-річчю пам'яті Лесі Українки та 55-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки – «Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі», яка відкрилася в 2003 році в с. Колодяжне на Волині [63].

До праці над екслібрисом залучив своїх дітей – Андрія Хвороста (рис. 2.84) і Марину Хворост-Шаульську (рис. 2.83), які мали персональні виставки в Дніпропетровську. Вони брали активну участь у виставках,

наприклад М. Хворост-Шаульська на всеукраїнській художній виставці «Міста і культура України в екслібрисі і малій графіці», яка експонувалася в Києві у 2001 році, презентувала екслібрис Страхової компанії «Оранта» з Божою Матір'ю Покровою [87, С. 71].

Народилася Марина в м. Таганрозі в сім'ї художника Василя Івановича Хвороста. Закінчила Дніпропетровське державне художнє училище ім. Євгена Вучетича, а пізніше Поліграфічний інститут ім. І. Федорова (1983-1989). Після закінчення вишу працювала у Дніпрі за фахом: художником-дизайнером у видавництві «Зоря», головним художником видавництва «Поліграфіст», начальником припреса у типографії «Книга», у рекламному агентстві «Адверт». При цьому завжди знаходила час для творчості, брала участь у різноманітних міських, обласних, всеукраїнських та міжнародних виставках. Поряд з батьком-відомим художником, заслуженим працівником культури України Василем Хворостом Марина активно займалася створенням екслібрисів. З 1990 року стала членом Дніпропетровського клубу екслібриса та графіки «Кобзар». Її роботи вміщені у декількох каталогах екслібриса. В арсеналі художниці – дві персональні виставки, проведені в Дніпрі у 2002 та у 2006 роках.

Тоді ще молодий художник – Андрій Хворост, який нині мешкає у Кропивницькому, створив п'ять цікавих книжкових знаків пером і тушшю для шанувальники творчості Гоголя Володимира Бульби з Торонто (рис. 2. 84). Головний герой його мініатюр – запорозький козак у експресивно-символізованому світі, де блискавки переростають у коріння дерев, а гілляччя – у блискавки. А ще зобразив гурт запорожців над полеглим побратимом, козака-лірника, козака з люлькою і козака, полоненого ворогами, але не зломленого. Козака з люлькою, який всівся на одному з хмарочосів Торонто, художник асоціює з замовником екслібрисів – Володимиром Бульою.

Враховуючи, що надалі йтиме мова про досягнення українських митців у галузі екслібриса, варто запропонувати їхній перелік у таблиці для кращої

орієнтації серед моря маловідомих широкому загалу імен. Звичайно, він не може претендувати на вичерпність, бо шанувальників цього жанру не море, а цілий океан.

2.5. Київські виставки-конкурси 2010-х, у яких брали участь українські митці екслібриса

Конкурс пам'яті Миколи Омеляновича Макаренка (1877–1938). 2016 року в Києві, за ініціативи Національної спілки художників України, громадської організації «Сумське земляцтво» у місті Києві, Українського фонду культури та Дирекції архітектурної пам'ятки Михайлівський Золотоверхий собор пройшла мистецька виставка-конкурс екслібриса, присвячена пам'яті художника, громадського діяча, вченого світового рівня, патріота України – Миколи Омеляновича Макаренка.

Його особа була обрана не випадково, адже він був пропагандистом української культури та захисником національної спадщини, зокрема він виступив проти знесення архітектурної пам'ятки XII століття – Михайлівського Золотоверхого монастиря. За відмову підписання акту знесення його було страчено окупаційною владою. На цю виставку подали роботи декілька студентів графічного факультету, зокрема випускники майстерні книжкової графіки, якою керує професор Г. Галинська та майстерні станкової графіки під керівництвом професора М. Компанця. Ця виставка була цікава тим, що в ній також за бажанням брали участь і вже більш досвідчені дорослі митці-графіки, що дало змогу студентам проаналізувати загальний підхід до мистецтва книжкового знаку та навчитись новим «прийомам» у графіці малих форм.

Членами почесного журі стали: голова сумського земляцтва І. Рішняк, заслужений художник України Г. Ягодкін та президент Українського екслібрис-клубу П. Нестеренко. У конкурсі брали участь не тільки

досвідчені, але і молоді митці (рис. 2.90, 2.92). Усіх учасників було нагороджено почесними дипломами.

Конкурс пам'яті Івана Кавалерідзе (до 130-ї річниці від дня народження). 2017 року у місті Києві в приміщенні Музею-майстерні Івана Кавалерідзе відбулася мистецька виставка-проект «Настане час – і мене ще згадають добрим словом...». Вона була присвячена знаковій даті – 130-й річниці від дня народження видатного українського скульптора, драматурга, режисера, народного артиста України І. Кавалерідзе.

Ще у 1993 році за підтримки Київської міської держадміністрації, Національної спілки кінематографістів України було засновано цей Музей-майстерню. Музей розмістився в Києві, на Андріївському узвозі, 21, у будинку, де в 1911 році скульптор працював над проектом пам'ятника княгині Ользі і не тільки.

Особистість І. Кавалерідзе є знаковою для української культури у багатьох її напрямках, отже ювілей митця було обрано за тему для виставки екслібриса, в якій взяло участь чотирнадцять митців. Вони створили глибокі за змістом мініатюри, у яких розкрилася багатогранна творча біографія Кавалерідзе, його головне покликання висвітлювати людські долі та пробуджувати в суспільстві любов до історії свого народу. Лауреатами конкурсу стали Георгій Сергєєв (Київ) та Олексій Литвинов (Харків) (рис. 2.87), заохочувальні нагороди отримали Елеонора Гершанович (Нюрнберг, ФРН) та Микола Бондаренко (м. Путивль, Сумської обл.). Усі учасники виставки отримали заохочувальні дипломи за підписами І. Рішняка та Г. Ягодкіна (рис. 2.91, 2.93, 2.94).

Починаючи з 2016 року, в Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури проводяться **щорічні виставки-конкурси студентського екслібриса** (рис. 2.100 – 2.101). Деякі з них присвячені святковій тематиці, зокрема Новому року чи Різдву Христовому. Виставки проводяться за ініціативи постійних організаторів: П. Нестеренка, В.

Перевальського, та Ю. Каменецької. Місце проведення виставок – традиційно кафедра графічних мистецтв.

У 2017 та 2019 роках у грудні проводились виставки новорічного екслібриса. Книжкові знаки, які експонувалися у 2017 році увібрали в себе тематику свята – в них була присутня символіка Нового року, зокрема: анімалістичний символ року, ялинкові прикраси, орнаментика з елементами зимових візерунків, тощо. Серед переможців тогорічної виставки варто відзначити випускників НАОМА: П. Малинку, О. Шелепу, Є. Мазур та М. Кузьмініх. Їхні роботи було відзначено дипломами переможців, а всі інші отримали грамоти учасників виставки.

На виставці 2018 року, яка носила назву «Кращий студентський екслібрис» превалювала більш вільна тематика: від сюжетів улюблених творів до автопортретів молодих митців та улюблених усіма анімалістичних сюжетів. Найцікавішими стали роботи студентів першого та другого курсів: Д. Ількевича та А. Савченко (рис. 2.102 – 2.103). Дмитро Ількевич виконав дві графічні роботи в різних техніках: деревориті та гравюрі на пластику. Для першого книжкового знаку він обрав сюжет оповідання Дж. Р. Рональда Толкіна «Володар Перснів», створивши його у чорно-білій гамі з додаванням єдиного червоного акценту задля підкреслення деталей (рис. 2. 103). А от для іншого екслібриса, який отримав перший приз виставки, автор використав монохромну охристо-сіру гаму. Аліна Савченко виконала оригінальну роботу в техніці ксилографії, зобразивши огрядного kota на чорному тлі, по різні боки від якого розташувала рукописні шрифтові написи-адресати (рис. 2.102).

Цікавими також стали роботи випускників графічного факультету, які також взяли участь у виставці. Серед них: О. Шелепа, Є. Мазур, П. Малинка та Ю. Каменецька. Всі автори працюють у різноманітних техніках та використовують авторський підхід у побудові композиції творів. Серед деяких художників популярна техніка комп'ютерної графіки. Вона дозволяє імітувати будь-яку іншу традиційну, завдяки різноманіттю фото та графічних

ефектів програм. Варто також зазначити, що серед студентства нерідким є явище створення книжкових знаків для самих себе. В цьому прослідковується момент вивчення власного «психологічного портрету», адже молодий митець через аналіз власних захоплень та світобачення зможе краще зрозуміти у майбутньому, як краще підійти до створення власницьких знаків на замовлення.

У 2019 році на «Новорічну виставку студентського екслібриса» було підключено більше учасників, ніж зазвичай – це було зумовлено запрошенням студентів не лише з НАОМА, але і з інших ВНЗ країни. Серед них були студенти Дніпропетровського та Сумського художніх училищ та Київської академії керівних кадрів (факультет дизайну). Серед тогорічних переможців засвітилися нові імена: О. Кришовська, І. Бучучану, Б. Гончарук, І. Розуменко. Проте були і постійні учасники – Ю. Каменецька, М. Кузьмініх та Є. Мазур. Автори графічних знаків представили роботи в техніках деревориту, монотипії, туш-перо, офорт + акварель та комп'ютерної графіки. Ці екслібриси розроблялися з акцентом на символ 2020 року – щура. В багатьох роботах можна було зустріти цей символ, проте використовувались і традиційні елементи свята – ялинка, ялинкові прикраси, абстрактні предмети, які в композиціях нагадують зимові пейзажі, тощо.

Щорічна участь багатьох студентів НАОМА заохотила їх до творчих пошуків, зацікавила у виставковій діяльності в рамках власного навчального закладу та дозволила усім бажаючим ознайомитись з експозиціями виставок. Корисним також є те, що студенти опановують особливості технологій творення екслібрисів, окрім того, що протягом навчального року вони і так виконують творчі завдання з предмету «графічних технік». Постійний пошук композиції та сюжету, а особливо в такому мініатюрному творі як екслібрис, навчає молодого художника фокусуватись на головному, відкидаючи непотрібні деталі. Також, це розвиває бачення професійності використання шрифту у композиції книжкового знаку. Адже шрифт – це те, що дає змогу конкретно зрозуміти, кому саме належить книгозбірня. Часто студенти

експериментують, створюючи акцидентні шрифти⁴, форма яких відповідає ритміці зображеного. Такий шрифт виразно виділяє «текстову зону», таким чином вона не губиться на фоні зображення, яким би дрібним та детальним воно не було.

Студентські виставки в рамках навчального процесу важливі також і тим, що митець може спостерігати власну еволюцію. Це також говорить і про те, як важливо створювати атмосферу здорової конкуренції серед молодих митців на подібних виставках в приміщенні одного навчального закладу. Це позитивно впливає на творчий розвиток та заохочує до експериментів.

Висновки до другого розділу

Протягом майже 27 років кропіткої праці, за ініціативи президента Українського екслібрис-клубу П. Нестеренка було проведено 34 виставки екслібриса й графіки малих форм, вісім з них за кордоном: Мюнхен (ФРН, 1995), Фредеріксхавн (Данія, 1998), Лондон (Великобританія, 2000), у посольстві Республіки Болгарія в Києві, 2002, Лейпцигу (ФРН, 2003), Москві (Р.Ф., 2012). П. Нестеренко також брав участь у журі Міжнародної трієнале друкованої станкової графіки «Brest Print Triennial» в Бресті (Білорусь, 2015), написав до альбому-каталогу виставки вступну статтю.

Врожайним на виставки екслібрисів став для П. Нестеренка 2019 рік. Прага (Чеська Республіка, 2019) та китайського екслібриса з приватної колекції, за фінансової підтримки посольства КНР в Києві, до 70-річчя проголошення КНР, 2019. Завдяки цьому, мистецтво українського екслібриса стали краще знати у світі, а Україна у цій ділянці мистецтва по праву вважається одною з провідних держав світу.

⁴ Акцидентні шрифти – призначені для використання у заголовках. Часто мають більш помітний і виразний дизайн, ніж прості "стримані" шрифти, які зазвичай використовуються для основного тексту.

Наразі, виставкова діяльність так і залишається актуальним інструментом для популяризації українського книжкового знаку. Основні вкладення в організацію виставок зазвичай надходять від приватних осіб або окремих підприємств, а от державні установи все менше звертають увагу на розвиток національного мистецтва – через брак часу та коштів. Пріоритетним в організації виставки було і є – ініціатива зацікавленої сторони, це про митців-учасників та організатора, на якого покладається основна маса питань.

За понад чверть століття президентом Українського екслібрис-клубу проведено значну виставкову роботу, а також для популяризації жанру екслібриса укладено багато каталогів, які фіксують пам'ять про виставки, й надзвичайно корисні для майбутніх досліджень у цьому напрямку. Також ним опубліковано багато напрацювань у наукових збірниках і в газетах та часописах. Значною мірою це було досліджено у цьому розділі й представлено в якості ілюстрацій в окремому томі (*див. Додаток Е*).

Важливе значення має багатогранна тематична спрямованість художників книжкового знаку та використання широкого діапазону графічних технік, якими користуються митці для досягнення результатів. М. Ваврух у статті «Екслібрис у творчості львівських художників-шістдесятників» зосередила нашу увагу на мистецькому спадку, переданому сучасникам художниками-шістдесятниками, а також про можливості сучасних технологій. У зв'язку з цим нами детально досліджено сучасні графічні техніки, особливо одну з найбільш шанований серед колекціонерів екслібрисів – глибокого друку.

Крім масштабних міжнародних чи всеукраїнських виставок-конкурсів важливого значення набувають акції по вшануванню видатних особистостей минулого до їхніх ювілеїв. Подібні виставки-конкурси регулярно проводяться нашими сусідами в Польщі, Болгарії, Литві, Казахстані, та, на жаль, в Україні це рідкісне явище, бо відсутності кошти на міжнародні акції.

Стильові особливості екслібриса також є актуальними у вивченні цієї теми. Кожен митець обов'язково має свій власний стиль і почерк, за яким його легко визначити, особливо це відчутно, коли художник створив не одну сотню екслібрисів. У зв'язку з цим особливо цікаво прослідкувати творчість у ділянці книжкового знаку мистецьких родин. Кожен художник вирізняється власним творчим обличчям.

У розділ другому висвітлено виставкову діяльність Українського екслібрис – клубу, який став важливим джерелом для дослідження історії сучасного екслібриса, адже саме з нього починається найактивніша робота над побудовою «мистецького обличчя українського книжкового знаку України».

На прикладі матеріалів описаних в даному розділі, а саме в пункті 2. 1 – розкривається питання створення та появи УЕК та його початкової діяльності та керівництва. Висвітлено прізвища художників та мистецтвознавців, які і донині є частиною цього клубу – П. Нестеренко, Р. Агірба, М. Бондаренко, Р. Виговський, М. та П. Малишки, М. Неймеш, Б. Романов, Г. Сергєєв.

У пункті 2. 2 – проведено детальний огляд публікацій президента Українського екслібрис – клубу П. Нестеренка, який присвятив дослідженням цієї теми майже усе своє життя. На прикладі його видань та публікацій можна судити про різноманіття тем та напрямків в даному жанрі графіки, його важливості, як одиниці в мистецтві книги.

А от в пункті 2. 3 вже більш детально розглядається стилістика та тематичні напрямки в роботі над книжковим знаком. Описується еволюція технічних особливостей та творчість митців, які надають перевагу тим чи іншим технікам. Окремий пункт також присвячено і мистецьким родинам, які передають традиції шанування екслібриса від батьків – дітям.

Завершується розділ описом виставок – конкурсів, які проходили у Києві в період 2000-х, а конкретно від 2016 року, адже вони наочно показують тематичні особливості останніх років. Окрім виставок професійних, де брали участь вже досвідчені митці, були також і не менш

важливі – студентські, адже шлях заохочення молодого митця в царині графічного мистецтва починається ще за навчальних років. Важливо також і те, як роботи більш відомих майстрів впливають стилістично на роботи студентів, як формують коло їхніх вподобань.

Виявлено, що Український екслібрис – клуб, завдяки якому було охоплено велику кількість митців з усієї України є дійсно важливим інструментом для міжнародної співпраці, встановлення зв'язків та подальшої організації всеукраїнських та, що теж важливо, міжнародних виставок.

Окрім того, що завдяки діяльності УЕК, екслібрис став самостійним графічним жанром окремо для якого було створено низку виставок – він також стає цінною частиною історії розвитку сучасного українського мистецтва серед різних вікових категорій.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСЛІБРИС НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ. ЗМІНА ПАРАДИГМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКСЛІБРИСА

3.1. Український екслібрис як вираз національного духу на міжнародних виставках та конгресах екслібрисистів

З 1994 року Україна є членом Міжнародної асоціації товариств екслібрисистів (FISAE). Майже щороку ця асоціація проводить конгреси екслібрисистів. Започаткувалася ця традиція ще у серпні 1953 року в Австрії, де відбувся перший такий конгрес. Хоча сама асоціація FISAE була зареєстрована лише у 1966 році у Гамбурзі, тоді ж був укладений перший статут. З тих пір і аж до сьогодні подібні конгреси відбуваються не лише задля обміну рідкісними графічними мініатюрами, але і для збагачення знань про даний вид мистецтва. Окрім того, це вигідна платформа для митців, які хочуть розкредитувати свою творчість та зав'язати нові знайомства задля подальшої співпраці над екслібрисами у зумовлених накладах [159].

Оскільки мова йде про історичний шлях, яким пройшла Міжнародна асоціація товариств екслібрисистів (FISAE) та участь у ній українських художників, починаючи з 1960-х років, важливо представити перелік усіх конгресів, починаючи з 1953 року (див. *Додаток D : Конгреси екслібриса, які організувала FISAE (1953 – 2022)*).

Українські митці вперше заявили про себе на XXV конгресі 1994 року у Мілані (Італія). Джузеппе Мірабела та його команда організували його вкрай ефективно, адже того року у ньому брало участь більш як 240 учасників. На ньому Український екслібрис-клуб було зареєстровано, як організацію-учасник на базі конгресу. Це стало знаковою подією, адже відкрило багато можливостей для наших митців. Цікаво, що саме на XXV конгресі було відмічено активне зростання рівню продажів екслібриса (особливо серед художників). Спочатку, це було знайомство з європейським

екслібрисом, перейняття деяких його традицій, осмислення підходів інших митців та їхнього світобачення. Проте українська мала графіка одразу стилістично вирізнялася на фоні – завдяки її лаконізму та традиціям академічної школи, притаманної пост-радянському художньому суспільству.

Наприклад, XXXVII конгрес Міжнародної федерації товариств екслібриса (FISAE), який проходив з 28 серпня по 2 вересня 2018 року в Празі є тому яскравим прикладом. У міжнародному форумі екслібриса взяли участь трохи більше п'ятисот чоловік з майже 60 країн світу. Учасників та гостей чекала цікава і насичена програма, в яку було включено відвідини восьми виставок графіки та екслібриса. Одна з найцікавіших присвячувалася історії чеського екслібриса за період між двома світовими війнами: 1914 – 1918 та 1941 – 1945. Відкриття виставки XXXVII конгресу FISAE відбулося 29 серпня 2018 року. На ній було представлено 232 книжкових знака. Всього на конкурс надійшло 694 екслібриса. Гран-прі виграв художник з Японії Катсунорі Хаманіші. Спеціальних призів удостоїлися два художника з Росії – Олексій Бобрусов і Володимир Зуєв, а також художники – Костянтин Калинович (Україна) і Ліу Шуохай (Китай).

Дипломами FISAE нагороджені художники Литкін Олександр і Ноздрин Юрій (Росія), Bauer Milan (Чехія), Baeyens R.Martin (Бельгія), Benesova Daniela (Чехія), Чернецова Наталія (Латвія), Kallay Dusan (Словаччина), Naidenov Hristo (Болгарія), Тиханова-Йорданова Анна (Білорусь-Болгарія), Xiaozhuang Dong (Китай). Призових номінацій удостоїлися два художника з Росії – Боровицкий Юрій і Циплакова Елла.

В каталог XXXVII Міжнародного конгресу FISAE увійшли роботи російських художників: Фролова Едуарда, Чернишова Володимира, Казімова Ніни, Келейнікової Ольги, Кобзева Віктора, Котельникова Людмили, Козуб Ірини, Лупандіна Володимира, Парфьонова Сергія, Пічугіна Павла, Полторахіної Анни, Рябовой Світлани, Самосюк Ольги, Смирнова Юрія, Верещагіна Володимира.

Президентом XXXVIII міжнародного форуму екслібриса, який пройшов в Англії, місті Кембридж в серпні 2020 року, був обраний Ентоні Пінкотт.

Пересічний глядач оцінює художній твір, орієнтуючись на особистісні цінності. Але спеціаліст звертає увагу не тільки на бачення цілого раніше частин у процесі предметно-художнього споглядання, а й на естетичні аспекти. Неможливо сказати, що функції мистецтва, які будують ціннісну свідомість людини, які вчать його бачити життя крізь призму образності, не стосуються екслібриса. Мистецтво екслібриса дає відчуття насолоди, формує естетичні смаки. В силу приватності мистецтва екслібриса (художник – замовник – колекціонер) мистецтво екслібриса не так доступне широкому колу глядачів, але тематичні виставки, упорядником яких є П. Нестеренко, мистецтво екслібриса стає більш знайомим. Популяризація зростає за рахунок проведення Міжнародних конгресів та бієнале, які проходять у різних країнах світу і об'єднують між собою художників та колекціонерів. Українські художники сьогодення приймають в них участь, отримуючи призові місця. Відродження мистецтва екслібриса відбувається у ВНЗ України, де проводяться міжвузівські студентські конкурси та виставки.

Міжнародні виставки екслібриса

Щороку у різних країнах світу проводяться виставки-конкурси малих форм графіки й екслібриса, в яких активну участь беруть й вітчизняні художники. Інформацію про них вони отримують або персонально (якщо художник добре знайомий за кордоном) або через президента Українського екслібрис-клубу, до якого також надходять запрошення. По завершенні виставок-конкурсів художники отримують каталоги, а також різноманітні подяки, сертифікати, грошові винагороди, медалі тощо.

Для прикладу представимо здобутки у творчій діяльності майстра екслібриса з Черкас **Анатолія Алексєєва**, який створив у техніці лінориту 350 книжкових знаків й отримав чимало нагород, починаючи з 2001 року

(рис. 3.6): 1) Київ (Україна) – 2001 – Диплом за творчі досягнення в графічному мистецтві – Всеукраїнська художня виставка «Міста і культура України в екслібрисі і малій графіці»; 2) Глівіце (Польща) - 2005 – Подяка за участь у VI міжнародній виставці екслібриса; 3) Гданськ (Польща) - 2007 – Диплом за участь у виставці-конкурсі на кращий екслібрис до 200-річчя Вінсента Поля; 4) Вроцлав (Польща) - 2007 – Сертифікат за участь у виставці з нагоди 190-річниці смерті Тадеуша Косцюшки; 5) Шауляй (Литва) - 2008 – Сертифікат за участь у виставці екслібрисів до 50-річчя гуманітарного факультету Шауляйського університету; 6) Пекін (Китай) - 2008 – Сертифікат учасника 32 міжнародного конгресу екслібрисистів в Китаї; 7) Вроцлав (Польща) - 2008 – Сертифікат за участь у Міжнародному конкурсі екслібрисів Косцюшковських; 8) Київ (Україна) - 2009 – Грамота Головного управління культури і мистецтв виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації); 9) Вроцлав (Польща) - 2010 – Сертифікат за участь у VI Міжнародному конкурсі екслібрисів Косцюшковських; 10) Русе (Болгарія) - 2012 – Сертифікат від графічного кабінету Регіональної бібліотеки Любена Каравелова; 11) Вроцлав (Польща) - 2014 – Сертифікат за участь у X Міжнародному конкурсі екслібрисів Косцюшковських; 12) Брест (Білорусь) - 2015 – Диплом за участь у III Міжнародній виставці-конкурсі графіки малих форм і екслібриса; 13) Вроцлав (Польща) - 2017 – Сертифікат за участь в XI Міжнародному конкурсі екслібрисів Косцюшковських; 14) Київ (Україна) - 2019 – Сертифікат Центру сучасного мистецтва «Білий Світ» за участь у Міжнародній виставці екслібрисів «Тандем» (Україна – Чеська Республіка); 15) Прага (Чеська Республіка) - 2019 – Сертифікат Чеського клубу любителів екслібриса за участь у виставці українських екслібрисів.

Далі розглянемо участь вітчизняних художників у міжнародних виставках малих форм графіки й екслібриса на прикладі Білорусії та інших країн.

І Міжнародна виставка-конкурс малих форм графіки і екслібриса «Біловезька Пуца – 600» (м. Брест. Білорусь). У ХХІ столітті продовжує зростати інтерес колекціонерів, художників, музеїв і галерей до малих форм графіки та книжкових знаків. Це і послужило причиною організувати і провести на Брестщині в Білорусі виставку-конкурс графічної мініатюри. Головним організатором цього та двох наступних конкурсів став місцевий художник (графік і скульптор) Олександр Григор'єв, який вважав, що малі форми графіки і екслібрис це хороша можливість для Білорусі творчо заявити про себе [161].

Історія Бреста налічує майже 1000 років. Він входить до трійки древніх міст країни разом з Полоцьком і Туровим. У 1390 році Брест один з перших отримав Магдебурзьке право. У 1553 році за розпорядженням брестського старости Миколи Радзивилла Чорного, канцлера Великого князівства Литовського, в Бресті була відкрита друкарня, в якій серед інших 40 книжок було надруковано знамениту Берестейську (Радзивиллівську) Біблію. З Брестом пов'язано початок друкування нот на території Білорусі. Під час Другої світової війни місто було практично зруйноване, але повстало з руїн. Сьогодні це крупний обласний центр з розвинутою інфраструктурою, мережею організацій культури, місць відпочинку, об'єктів історико-культурної спадщини, сучасних культурно-туристичних об'єктів. Сьогодні центром тяжіння туристів є не лише меморіальний комплекс «Брестська фортеця-герой», а низка цікавих музеїв.

Презентація Бреста як міжнародного центру для проведення конкурсу була його давньою мрією. Ця ідея прийшла до нього не випадково, адже білоруська школа графіки не поступається іншим. Окрім того, в країнах Європи міжнародні конкурси малих форм графіки проводяться більше 40 років і мають великий успіх ще й тому, що цей напрямок є дуже мобільним видом мистецтва. З моменту появи книжкового знаку сталася колосальна трансформація в розумінні його як виду мистецтва. Всього за кілька століть екслібрис встиг перетворитися з формального знаку у високохудожню

гравюру й іноді коштує в рази дорожче хорошої книги. До участі у виставках-конкурсах іноді залучаються майстри зі світовим іменем, що надає їм особливого резонансу.

Перша міжнародна виставка малих форм графіки і екслібриса "Біловезька пуца – 600", яка пройшла в Бресті в 2009 році, поклала початок великому художньому проекту, що привернув до себе чимало талановитих і цікавих авторів з багатьох країн світу, в тому числі й з України (рис. 3. 10). А конкурс був присвячений проблемам екології Землі та носив назву "Біловезька пуца 600", оскільки він проводився в ознаменування 600-річчя указу про заповідний статус цього природного заповідника, унікального місця, не займаного людиною. Державне заповідно-мисливське господарство на південному заході Білорусі «Біловезька пуца» отримала свою назву від збудованої тут у XIII столітті Білої вежі.

О. Григор'єв надавав особливої уваги тематиці виставок. В рамках першого конкурсу художники міркували про природу, про походження людини і про розвиток людства, розкриваючи багатство, красу і унікальність оточуючого світу, екологічні проблеми та відповідальність перед Землею, що є актуальним на сьогоднішній день. У 2009 році виставка-конкурс зібрала 310 художників з 45 країн світу, що було зовсім непогано для початку обраного шляху. Журі було розглянуто 997 графічних творів, а до експозиції було включено 812 робіт, 234 авторів з 45 країн [45].

Журі одноголосно визначило лауреата першої премії – ним став Шигекі Томура (Японія). Роботи українського графіка Костянтина Калиновича були удостоєні другої премії конкурсу (рис. 3.11), а от третьою премією було нагороджено білоруського графіка Романа Сустова. Тут варто зазначити, що сюжетами конкурсних робіт у переважній більшості не стали перлини Біловезької пуці. Наприклад, роботи Ш. Томури і К. Калиновича (представлено шість екслібрисів) мали в основі пейзажні мотиви, далекі від означеної тематики.

Рівень робіт киянина К. Калиновича вражає. Свої графічні твори він створює у техніці офорту, якою володіє майстерно. Деталізація його робіт висока, тон подається зазвичай в один колір, сюжети – різноманітні. Художник тричі брав участь у брестських конкурсах, і щоразу його роботи відмічали, як одні з найкращих. Особливістю його неповторної авторської манери є те, що при створенні графічної композиції він подає її як окремий твір, у якому поєднується складний сюжет, майстерно виконується деталізація. Екслібриси Калиновича, незважаючи на доволі малий формат, більше схожі на книжкові ілюстрації.

Почесними дипломами в Брестському конкурсі були удостоєні одесит Давид Беккер і львів'янин Богдан Пікулицький. Їхні роботи були виконані в техніці офорту. Композиція Б. Пікулицького під назвою «Exl. B. Darkowskiej» (рис. 3.12) наглядно демонструє як страждає природа від розпаленого багаття.

Окрім призерів, варто згадати і про інших українських художників, роботи яких увійшли в каталоги та експонувались на виставці: П. Малишко, Т. Малишко, В. Леоненко, В. Дем'янишин, Г. Сергєєв, Н. Оніщенко, О. Сердюк (рис. 3.13), І. Колядіна, В. Хворост, І. Біликівський, С. Кирницький, Б. Романов, В. Вишняк та інші. Виставка проходила в приміщенні готелю Hermitage міста Брест.

Брестський проект був заявлений як бієнале, отож друга міжнародна виставка малих форм графіки була приурочена 400-річчю династії Романових і отримала назву «Царські забави».

II Міжнародна виставка-конкурс малих форм графіки та екслібриса «Царські забави». Друга бієнале – «Царські забави» (або ж «Ігри царів») (війни, заговори, вбивства, інтриги) правителі різних часів і народів була приурочена 400-річчю династії Романових і відбулася в 2013 році (рис. 3.14). До складу міжнародного журі, яке очолив Олег Яхнін з Росії, увійшли О. Григор'єв, Г. Грак і О. Шеліпов (Білорусь), Л. Курис (Ізраїль) і М. Белень

(Польща). У проекті брали участь 135 художників з 33 країн світу. 34 авторів було представлено до нагород. Призерами конкурсу стали Микола Батаков (Російська Федерація), Біликівський Ігор (Україна) і Григорій Босенко (Молдова). І. Біликівський зі Львова був представлений чотирма екслібрисами, виконаними у 2010 – 2013 роках у техніці офорту з насиченою символікою. Як і у попередньому конкурсі, призові місця зайняли роботи виконані в техніках глибокого друку, в якій працює, до речі, й сам організатор проектів О. Григор'єв [160].

Медалями й дипломами були відзначені, крім інших, Д. Беккер, О. Денисенко, Ю. Процан, І. Біликівський, М. Бондаренко, К. Калинович, І. Колядіна, В. Леоненко, П. Малишко, Б. Романов (рис. 3. 16) та О. Денисенко (рис. 3.15).

Що ж зображували художники на екслібрисах? Так, в екслібрисі О. Денисенка був зображений стрілець із луком на коні й з прапором у руці. Німб над його головою означав святість воїна-святого. Д. Беккер зобразив Римського Цезаря і Клеопатру, С. Кирницький – Наполеона і Жозефіну, Ю. Процан – постать древнього завойовника над римським амфітеатром Флавіїв (Колізеєм). О. Бондаренко з Прилук розмістив під образами останнього російського імператора та його наступника – «вождя світового пролетаріату» і двоголовим символом-монстром над ними, розіп'яту оголену жінку на хресті (символ України) на тлі безликої маси людей. Шахові дошки, на яких розігрують свої баталії завойовники різних часів і народів, лягли в основу екслібрисів О. Сердюка і Б. Романова (рис. 3.16) з України.

До речі, шахова дошка стала інтернаціональним символом вирішення людських доль, її зустрічаємо в композиціях екслібрисів М. Шварцмана (Аргентина), З. Кубічки (Чеська Республіка), В. Едіт (Угорщина), С. Рено Мегі (Індонезія), Д. П. Мартінес, М. І. Мартінес, Т. Ольмедо (Мексика), Р. Балон, П. Делекта, Ч. Вос (Польща), Х. Д. Унгур (Румунія).

Готель Hermitage міста Брест і цього разу став головним інвестором виставки-конкурсу [45].

III Міжнародна виставка-конкурс малих форм графіки й екслібриса "Мир і війна" («Brest Print Triennial»). У 2015 році в Бресті відбулася Міжнародна триєнале друкованої станкової графіки «Brest Print Triennial – 2015» під загальною темою «Мир і війна» (рис. 3.17, 3.19). Її спонсорами цього разу стали Брестський обласний виконавчий комітет, Брестський обласний краєзнавчий музей, Обласне відділення «Білоруської спілки художників» по Брестській області. Цього ж року рішенням колегії Міністерства культури Республіки Білорусь Бресту було присвоєно статус «Культурна столиця Білорусії».

Кваліфікаційний відбір і визначення лауреатів проводило компетентне міжнародне журі з Росії, Білорусі, Литви, Польщі та України, в складі шести осіб. Зокрема, журі конкурсу «Мир і війна» представляли: голова – художник з Петербурга Олег Яхнін (Російська Федерація), художник Олександр Григор'єв (Мінськ, Республіка Білорусь), колекціонер Мечислав Белень (Польща), художник з Мінська Геннадій Грак, кандидат мистецтвознавства, президент Українського екслібрис-клубу Петро Нестеренко (Україна) і президент Міжнародної Федерації екслібриса (FISAE) Сергій Птухін (Російська Федерація) (рис. 3.18).

Всього у виставці-конкурсі взяло участь 390 художників з 46 країн світу, від яких було представлено 1340 графічних робіт, проте серед них відбір пройшло лише 276 осіб. На виставку було подано 1340 робіт, серед яких експонувалося 1039. За рішенням журі третє місце дісталось Олегу Денисенку з України, друге – Хайку Григоряну з Вірменії, а перше зайняв Джінан Кобаяші з Японії [158].

Завданням проекту було зібрати роботи, теми яких цікавлять суспільство – природа, розвиток людини і культура. Так, перша тема «Біловезька пушта 600» була присвячена природі та питанням захисту навколишнього середовища. Друга передбачала розвиток суспільства і називалася «Царські забави». А третя, як апогей розвитку цивілізації людини

– «Мир і війна». Художники прагнули показати в своїх роботах, як цивілізація посилює і розвиває людину, на якому рівні знаходиться сучасна людина в культурному аспекті. Адже виставки проводяться не тільки для того, щоб розглядати роботи художників під естетичним кутом, а й для того, щоб морально «виховувати» глядачів.

Виставка відкрилася у травні 2015 року в художньому музеї Брестської фортеці. На першу премію претендували роботи десяти осіб, отже журі конкурсу вирішило відзначити їх особливими медалями – трьох призерів конкурсу і сімку інших.

У число «медалістів» увійшли відомі графіки – Микола Батаков (переможець минулого міжнародного конкурсу в Бресті «Ігри царів» 2013 року), Михайло Верхоланцев (Російська Федерація) та Геннадій Вяль (Білорусь). Крім того, ще 10 художників отримали медалі за високу майстерність.

Учасників з України було 36, серед них призером (III місце) став Олег Денисенко. У номінації «Медаль і диплом за майстерність» було відзначено Костянтина Калиновича та Василя Леоненка, «Медаль та диплом» – В. Снісаренко, дипломантами стали: Д. Беккер, І. Біликівський, К. Скачков, М. Мірошніченко, М. Купкіна, М. Красник, М. Бондаренко (рис. 3.20), Р. Агірба, Т. Очерedyкo. Також була створена особлива номінація – «За багатолітні видатні творчі досягнення в мистецтві екслібриса та графіки». Такої честі удостоїлись досвідчені українські митці: Г. Сергєєв, В. Леоненко, М. Неймеш, А. Алексєєв, М. Бондаренко (рис. 3.20), Б. Романов, О. Бондаренко, І. Біликівський (рис. 3.22) та Д. Беккер.

Згадаймо переможця з України – О. Денисенка. Художник завоював більше 30-ти міжнародних нагород в області гравюри, в тому числі Гран-прі Дев'ятої Всесвітньої Трієнале естампів і оригінальної гравюри в 2014 році в Шамальєр (Франція). Після тріумфальної виставки в Італії Денисенко був обраний дійсним членом Академічного Сенату Римської Академії Сучасних Мистецтв. Екслібриси художника Олега Денисенко виділяються

оригінальним баченням та дрібною деталізацією творів. Кожна з шести робіт, які автор представив на виставці являє собою зображення з персонажем. Герої його робіт – люди та фантастичні істоти в обладунках, у поєднанні із символами та зашифрованими написами. Художник використовує слабкий кольоровий тон, що надає роботам старовинного вигляду. Завдяки ювелірній роботі у техніці офорту у кожному екслібрисі О. Денисенка проглядаються сотні найдрібніших деталей, які творять фактуру зображення, його особливий стиль.

Українські митці створили цікаві й промовисті екслібриси до виставки, серед них: М. Бондаренко (рис. 3.20), О. Сиса, А. Мельникова, А. Алексєєв, Б. Пилипушко, Д. Зозуля, Т. Очередько, І. Біликівський (рис. 3.22), І. Колядіна, М. Бондаренко, Ю. Процишин (рис. 3.21).

Особливо варто відзначити роботи Миколи Бондаренка (Суми), який зобразив у них реальні події того часу – контури України під ворожим прицілом (рис. 3.20). Працює автор у техніці ліногравюри, завдяки чому його екслібрис виглядає контрастно та лаконічно.

На виставці 2015 року було багато знакових робіт, які відображали основну ідею виставки. Деякі з них були створені під впливом принципів дизайну і виглядали дещо плакатно. Подібні роботи належали й українським художникам, таким як Б. Романов та Д. Зозуля.

В екслібрисі Бориса Романова (Сєверодонецьк) увагу глядача одразу привертає композиція твору. Лаконічно структурований мініатюрний формат, у центрі якого зображено вікно. За вікном постає буденний пейзаж, вписаний в життя мегаполісу.

За умовами конкурсу «Brest Print Triennial – 2015» всі надіслані роботи було передано в фонди музею для подальшої експозиції на виставках, які надалі будуть проходити в інших містах Білорусі. Також, 55 з 1039 екслібрисів було передано у постійну експозицію фондів Ганцевичького районного краєзнавчого музею.

Виставки-конкурси у Бресті, дали змогу митцям з усього світу проявити себе та показати як формується національне мистецтво навіть у таких мініатюрних творах, як екслібриси. Проте, навіть найменший твір є частиною творчої спадщини народу. За ним можна скласти уяву про технологічний рівень митців, суспільні теми, якими переймається нація та про мистецькі традиції. До організації цих виставок уважно та відповідально віднеслося багато державних та приватних установ Білорусії. Серед них: «Брестський обласний виконавчий комітет», «Брестський обласний краєзнавчий музей» та осередок «Білоруської спілки художників» в Брестській області [45].

До кожної міжнародної виставки було видано й розіслано учасникам чудові каталоги. У цьому велика заслуга організатора й автора проектів художника Олександра Григор'єва. У виставках-конкурсах взяли участь багато українських графіків, які отримали заслужене визнання від журі трьох міжнародних конкурсів. Це ще раз доводить той факт, що графіка українських митців є однією з лідируючих на міжнародних мистецьких змаганнях, бієнале, триєнале, конгресах та симпозіумах.

Виставка колекційних творів у Музеї ім. Т. Г. Шевченка в Китаї.

У червні 2017 року в Китаї, у місті Пекін в приміщенні «Художнього Музею Тараса Шевченка у Пекіні» було проведено першу виставку колекційних творів, присвячених темі великого Кобзаря. Організаторами стали: Посольство України в КНР, Національна академія мистецтв України, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Національний музей Тараса Шевченка (Київ), Галерея Лі Кежань (КНР), Академія каліграфії та живопису КНР. Головним куратором став Алан Юй. До участі було запрошено 134 митця, серед яких були майстри живопису, графіки, скульптури та навіть вишивки. Серед 134 митців – 29 були представники Китаю, вони представили китайський живопис та каліграфію.

Серед 105 українських митців 30 представили гравюри та екслібриси. Всі представлені на виставці роботи пізніше увійшли до солідного видання (416 сторінок) під назвою «Збірка мистецьких творів Художнього музею Тараса Шевченка у Пекіні», яке вийшло у 2018 році у Пекіні.

Окрім митців-графіків в каталозі згадується і мистецтвознавець Петро Нестеренко – президент Українського екслібрис-клубу, який надав для цієї виставки більше 140 екслібрисів з своїх особистих фондів. Від нього в каталозі представлено роботу «Екслібрис Музею Тараса Шевченка в м. Черкаси». Свої численні книжкові знаки представили такі українські графіки: В. Співак, В. Леоненко, В. Масик, Р. Агірба, А. Алексєєв, М. Бондаренко, В. Хворост, Б. Дроботюк, О. Губарєв, Г. Сергєєв, Б. Романов, І. Крислач, О. Криворучко, М. Стратілат, К. Касьяненко, П. Прокопів, М. Неймеш, О. Сердюк, В. Усолкін, О. Литвинов, В. Порічанський, О. Бондаренко та Ю. Каменецька. Інші 6 українців представили тематичні гравюри-ілюстрації до творів чи біографії Т. Шевченка: В. Масик, О. Набока, Г. Бодякова, П. Малинка, І. Гладких та В. Стасенко.

Кожен митець екслібриса представив по 2-6 робіт. Серед технік, яким надали перевагу митці – превалює лінорит (Х3) та ксилографія (Х6), проте зустрічається і офорт (С3), а також комп'ютерна графіка (CAD).

В сюжетах екслібрисів переважають шевченківські мотиви – будинок-музей Тараса Григоровича (екслібрис В. Леоненка та М. Бондаренка), Наукова бібліотека ім. Т.Г. Шевченка м. Черкаси (екслібрис В. Співака), численні портрети Шевченка у різному віці (екслібриси В. Леоненка, Р. Агірби, М. Бондаренка, В. Хвороста, Б. Дроботюка, Г. Сергєєва, Б. Романова, І. Крислача, О. Криворучко, М. Стратілата, П. Прокопіва, М. Неймеша, О. Сердюка, В. Усолкіна, Ю. Каменецької та ін.), пам'ятники присвячені Кобзарю (екслібриси В. Порічанського та Г. Сергєєва).

Важливість цієї виставки в тому, що наш далекий сусід Китайська народна республіка отримала змогу познайомитись з українським мистецтвом у всіх його проявах, а наші українські митці змогли показати свої

таланти та народні традиції за кордоном. Як у XIX столітті Т. Шевченко сприяв самоусвідомленню українців як нації та встановленню контактів із європейськими державами, так і сьогодні він став надзвичайно важливою, ключовою постаттю, навід'ємним містком між митцями, культурами, народами України і Китаю.

3.2 Європейські зібрання екслібриса у світі:

Бельгія, Данія та Російська федерація

Вже на початку XX століття країни Європи мали великі зібрання екслібрисів, наприклад колекція Британського музею нараховувала 10000 книжкових знаків. Разом з колекціюванням розпочалися й вивчення цього відділу бібліографії, для чого створювалися спеціальні товариства, які ставили за мету детальне вивчення давніх екслібрисів і розповсюдження інтересу й художнього смаку до сучасних.

Бельгія (Сінт-Ніклас). Третім по масштабам музеєм екслібриса у світі після данського та російського, є бельгійський Центр екслібриса в місті Сінт-Нікласі. В його фондах знаходиться велика міжнародна колекція книжкових знаків. До 2019 року колекція знаходилась у вільному доступі для відвідувачів, а експозиція з певною частотою змінювалась, однак після настання 2020 року вона стала доступна лише для інституційних організацій, які могли мати право на ознайомлення лише із науково-дослідною метою [104].

Муніципальний музей Сінт-Нікласа – це не лише «Міжнародний центр екслібриса», який є його невід'ємною частиною, це також і колекції бельгійського та європейського живопису, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, картографічних матеріалів та ілюстративної графіки.

Свого часу, у липні 1955 року в Антверпені (Бельгія) проходив ювілейний III Міжнародний конгрес екслібриса (FISAE) [165]. А вже з початку 1990-х XX століття почалися щорічні конкурси екслібриса, багато з

яких пройшло саме у місті Сінт-Нікласі. Таким чином, у 1995 році в Міжнародному центрі проходило Бієнале графіки малих форм, у 1997 та 1999 роках проходив Міжнародний конкурс екслібриса та малої графіки, а згодом з початку 2000-х пройшло більше 10 подібних конкурсів, 2009 рік, в свою чергу, ознаменувався проведенням Міжнародного бієнале екслібриса.

Серед українських митців багато таких, чиї роботи залишилися у фондах музею після участі у цих конкурсах: Олег Денисенко, Костянтин Калинович (рис. 3.39), Борис Романов, Ігор Біликівський, Олексій Соболевський, Олексій Федоренко, Георгій Сергєєв, Сергій Храпов (рис. 3.40), К. Антюхін (рис. 3.41), Д. Беккер (рис. 3.42). Чимало також робіт відомих бельгійських екслібрисистів присутні у фондах: Гедвіка Пауельса, Френка Ван-Дамма, Гільде Стівенса, Яна Мейса, Міхеля Вічерняка, Лінна Якобса, Маріти Неффс, Франсіса Дірікса, Герарда Годуена та інших.

Завдяки бієнале та конкурсам, міжнародний центр екслібриса поповнився роботами графіків з усього світу. Окрім того, що роботи наших українських художників потрапили туди, як конкурсні, цікавою для європейського мистецтва екслібриса стала їх тематика. Адже багато робіт, серед яких наприклад знаки Б. Романова було виконано на українську тематику – література, образи з мистецтва та видатні культурні особистості. Призером конкурсу екслібриса та малої графіки 1997 року став ще один український представник – К. Калинович. Його роботи не раз після того з'являлися у каталогах даного конкурсу (у 1997, 1999, 2011, 2017 роках). Цікавими також стали роботи іншого нашого митця – Г. Пугачевського, який у 1995 році отримав приз Малого Міжнародного бієнале графіки малих форм.

Учасником багатьох бельгійських бієнале екслібриса був також відомий український графік Л. Куріс, який після 1991 р. виїхав в Ізраїль.

Данія (Фредеріксхавн). Винятковість данського художнього музею, чиє оригінальна назва «Frederikshavn Kunstmuseum Og Exlibrissamling», полягає в обсязі його фондів. Так само, цей музей володіє найбільшим

зібранням тематичної літератури – він налічує тисячі книг, журналів і каталогів по темі екслібриса. Художній музей Фредеріксхавна було засновано у 1978 році. Щорічно там проводиться від 6 до 8 виставок данського та міжнародного сучасного мистецтва. Окрасою музею є велика колекція видатного данського митця Карла Бовіна, який був художником-живописцем та графіком, у жанрі надавав перевагу пейзаж [163, С. 4].

Крім того, музей є одним з небагатьох європейських музеїв мистецтва екслібриса. В музеї розміщена одна з найбільших у світі колекцій книжкового знаку – близько 250 000 оригінальних відбитків. Основна маса робіт художників екслібриса з усього світу надійшла у фонди завдяки співпраці з іншими європейськими музеями та колекціями, що призвело до міжнародних конкурсів та тематичних виставок, результати яких були оприлюднено у вигляді експозиції не лише у Фредеріксхавні, але і в інших містах та країнах. У музеї є спеціалізована бібліотека, яка містить наукові публікації, книги, журнали та каталоги про екслібрис. В залах музею діє постійна експозиція, яка змінюється з інтервалом у рік. Зазвичай, керівництво музею проводить тематичні виставки, присвячуючи їх окремим подіям чи особистостям. Іноді експозицію складають роботи одного художника чи творчих груп з певної країни, або роботи відбираються за принципом схожої техніки виконання.

За роботою музею, його розвитком та міжнародними зв'язками слідкує Художня асоціація Фредеріксхавна (далі – «ХАФ»). Восени 1978 року відбулися перші установчі загальні збори ХАФ. Ініціаторами групи були Карл Елерн, Пітер Хааген, Фріц Овергард, Кельд Хег Томсен та Клаус Редель, і саме цим п'ятьом особам у співпраці з молодшою палатою за шість місяців вдалося організувати та провести першу виставку у приміщенні Художнього музею Фредеріксхавна. Протягом усього процесу заснування та становлення Художнього музею було висунуто пропозицію, що керівництво має складатися з членів ХАФ, що і стало реальністю вже 14 листопада 1978 року. *«Пункт 2» статуту асоціації полягав у тому, що "мета асоціації –*

керувати художнім музеєм і виставковою колекцією", а також пропагувати знання та розуміння мистецтва в маси".

За багато років асоціація досягла справжнього розквіту Художнього музею Фредеріксхавна, купуючи художню літературу, співпрацюючи з іншими мистецькими асоціаціями, а також фінансово сприяючи культурним заходам по всій Данії. За перші 30 років роботи ХАФ відбулося понад 700 виставок сучасного мистецтва, які в основному пройшли у Данії та Німеччині, також це були і виставки екслібриса від учасників з усього світу та зібрання колекції з 110 робіт Карла Бовіна. Пізніше музей придбав у колекцію також роботи інших місцевих художників, серед яких Пол Соренсен, Ейвінд Каруп Нільсен, Ерік Шольдборг та Елізабет Шоу.

Крім того, що в приміщенні знаходиться постійна експозиція (живопис, графіка та інсталяції), частина території віддана «Данському фонду екслібриса», що пояснює наявність там книжкових знаків з усього світу. Серед них – і роботи українських графіків. Багато їхніх екслібрисів потрапили туди завдяки співпраці музею з іншими мистецькими закладами та колекціями Європи. Завдяки цій кооперації, на базі художнього музею було проведено безліч міжнародних виставок екслібриса. Серед них – виставка 1998 року, яка пройшла за ініціативи президента українського екслібрис-клубу Петра Нестеренка. Найвизначнішими роботами українських митців, які зберігаються в фондах, можна назвати екслібриси – К. Калиновича і Р. Агірби (Київ), Д. Беккера (Одеса), а також С. Храпова та О. Денисенко (Львів). Їхні роботи виконано в основному для європейських замовників. Ймовірно, що вони потрапили в збірку данського музею через колекціонерів книжкового знаку з різних куточків Європи. Також, варто згадати і про роботи таких не менш відомих майстрів, чії роботи теж перебувають у фондах музею Данії – І. Біликівський, О. Денисенко, А. Кенс та С. Кирницький (рис. 3.43 – 3.46).

Автори працюють в різних графічних техніках, але в більшій мірі – це глибокий друк (різновиди офорту). Він є однією з найбільш поширених і

затребуваних технік в усьому світі. Цінителі мистецтва книжкового знаку найвище оцінюють екслібриси в техніках: офорт (С3), суха голка (С4), акватинта (С5), мецо-тинто (С7) і глибокий друк на синтетичних матеріалах, типу лінолеума або пластику (С8). Висока ціна відбитків співвідноситься з дороговизною матеріалів, так як в основному це метал – мідь або цинк, на яких буде проводитися гравірування і травлення. Також, ця техніка є найбільш шкідливою для здоров'я, через випаровування кислот під час травлення металів. Тому, обов'язково варто працювати в масці та у провітрюваному приміщенні.

Висока майстерність володіння цією технікою зробила Костянтина Калиновича відомим на весь світ, а його роботи – упізнаваними. Серед екслібрисів художника – сюжетні, портретні та ілюстративні графічні мініатюри. Улюбленим жанром Калиновича є звернення до традицій Північного Відродження. Якщо Калиновича можна віднести до того типу художників, чиї гравюри виконано в одному тоновому вирішенні, то інший, не менш видатний автор – навпаки, любить вишуканий колорит широкого діапазону. Це Давид Беккер, одеський художник – графік, який вже багато років працює в жанрі екслібриса. Його роботи справляють особливе враження – вони немов натхненні епохою Античності. Деталі, лінії та елегантність образів вказують на багаторічний досвід автора і неймовірний талант. У графіці Д. Беккера також присутні кілька жанрових напрямків – це портретний і сюжетний екслібрис. Основною відмінністю його робіт є техніка саме кольорового офорту, в якій використовується кілька яскравих кольорів задля створення акцентів. Д. Беккер не єдиний художник, хто вважає за краще використовувати в якості акцентів декілька кольорових відтінків. Таким методом користується і український художник грузинського походження – Руслан Агірба. Основний тон його екслібрисів – охристий або чорно-білий, але іноді, як інструмент додаткові виразності, автор використовує вкраплення червоного або жовтого кольорів. Р. Агірба працює в техніці офорту, комбінуючи його з акватинтою і мецо-тинто. Автор

звертається до різних тем: будь то міфологічні елементи, релігійні символи, ілюстративні зображення або рідше – портрети. У багатьох його роботах превалює символізм, що вказує на продуманість сюжету до найдрібніших деталей. Художник так само обирає шлях більш детального опрацювання зображень, не дивлячись на дрібномасштабний формат екслібриса як такого. Книжкові знаки Р. Агірби мають частково стилізований характер, що дозволяє йому в своїй авторській манері виконувати задумане.

Для багатьох художників прагнення до реалізму в зображенні – це основне завдання, але є і такі хто формалізує реальність, спрощуючи і прикрашаючи її одночасно. Серед них можна виділити оригінальні екслібриси графіка Сергія Храпова. Для його робіт характерна стилізація, проте це лише перебільшення характерних рис персонажів або окремих елементів в зображенні. Його екслібриси – це маленькі світи, сповнені безлічі елементів і символів, які формують психологічний портрет замовника роботи. С. Храпов оригінально задумує сюжет, його композицію і ритм зображення. Тонально він дотримується одного приглушеного охристого або зеленуватого кольору. Крім того, що художник працює в техніці офорту, він також звертається до сухої голки і часом, до рідкісної техніки – грабштихеля (С2). Творчий потенціал автора розкривається в повному об'ємі, незважаючи на обмеження в форматі. Відомо, що розміри класичного екслібриса не повинні перевищувати 15 см в довжину і ширину. Ще одним видатним українським художником, чії роботи складають фонди данського національного музею, є Олег Денисенко. Він звертається не тільки до мистецтва графіки, але працює і в живописі, і в левкасом. Його екслібриси – це навіяні середньовічними баладами графічні мініатюри. Автор любить звертати увагу на деталі, він тонко гравірує по металу в техніці офорту. Сюжети його робіт дивують багатьох глядачів по всьому світу, зокрема вони стали відкриттям для США 1) Виставка його офортів в стилі «фантастичного середньовіччя» проходила в 2003 році в приміщенні « українського інституту

в Америці» [163, с. 4-5]. Цінність його екслібрисів в авторському стилі, який сформувався під впливом львівської графічної школи.

Художники, про яких йшла мова – К. Калинович, Д. Беккер, Р. Агірба, С. Храпов та О. Денисенко, І. Біликівський, О. Денисенко, С. Кирницький та Р. Агірба – стали тими з небагатьох видатних авторів, чиї роботи з'явилися в безцінних фондах данського Національного художнього музею міста Фредериксхавн. Це ще одне свідчення того, що українське мистецтво цінується в Європі, успішно демонструє свої традиції і академічну школу, а художники по праву займають одне з лідируючих місць в рейтингу європейського мистецтва екслібриса. Їхні роботи розкривають широкий діапазон технологічних можливостей в мистецтві графіки, тим самим доводячи свою значимість у розвитку сучасного мистецтва. Традиції українського екслібриса проявляються також і в його оригінальному підході до національних етнічних елементів в зображеннях. Графіка високої якості піднімає Україну на новий рівень, розвиваючи її культурну та економічну складову.

Російська федерація (Москва). Екслібрис в музейних або бібліотечних фондах, може бути представлений у двох станах «in situ» і «ex situ».

Коли говорять про колекції екслібриса, мають на увазі збори «ex situ», тобто книжкові знаки, відокремлені або ніколи не були в контакті з книгою. Радянський колекціонер Е. Мінаєв [78] рекомендував кожен екслібрис «наклеювати на окрему картку з тонкого картону, білого або кольорового, поміщаючи на ній основні відомості про книжковий знак: ім'я, по батькові та прізвище його власника, спосіб репродукування, ким виконаний і рік виконання».

Інший вид колекції – зібрання екслібриса «in situ», тобто без відділення екслібриса від книги. Прихильником збереження екслібриса в місці його знахідки був видатний геральдист і дослідник екслібриса В. Лукомський: «Книжкові знаки взагалі, є виключно цінними путівниками у всякого роду дослідженнях для встановлення походження і долі бібліотек, а тому і слід

настійно рекомендувати особливо обережне поводження з ними і збереження їх на книгах, маючи на увазі не тільки показове наукове значення їх, але і матеріальне, дуже часто піднімає цінність книги». А оскільки «екслібрис не дозволяє книзі розчинитися в масі їй подібних і, таким чином, зберігає її для нащадків, то логічно прийти до висновку про серйозній меморіальній цінності екслібриса». Екслібрис, збережений в книзі, є додатковою гарантією її достовірності, «свідченням» про її походження, належності до бібліотеки певної особи.

У 2016 році Музею екслібриса і мініатюрної книги МСК, головною особливістю якого є унікальна колекція книжкового знаку від XVIII до XXI століття, виповнилося 25 років. Створений чверть століття тому з ініціативи першого директора В. Лобурєва, за активної підтримки Міжнародного союзу книголюбів, він став не тільки всеросійським, а й міжнародним центром екслібриса – цього дивовижного виду малої графіки, який з'єднує світ художника і бібліофіла, мистецтво і книгу. У постійній експозиції Музею знаходяться рідкісні екслібриси XVIII століття, в тому числі й найперший друкований російський книжковий знак, що належить Я. Брюсу, сподвижнику Петра I, а також найперший жіночий екслібрис графині Чернишової. Також в фондах зберігається велика кількість дореволюційних знаків, в тому числі й оригінальні царські екслібриси, а також книжкові знаки художників кола "Світ мистецтва", серед яких знаки К. Сомова, О. Бенуа, Л. Бакста, Б. Кустодієва і багатьох інших. Окрім того, в музеї знаходиться велика кількість екслібрисів радянського періоду та сучасні книжкові знаки [169].

Ціллю музею є – об'єднання всіх, хто цінує і любить книгу, піклується про збереження її пріоритету в духовному житті особистості, стимулює інтерес до серйозного читання.

Серед останніх діючих експозицій: «Історія російського книжкового знаку від Петра I і до наших днів», «Книжкові знаки московських художників 1940-80-х рр.» та інші.

У виставковому залі Музею постійно проводяться виставки книжкової графіки і екслібриса, творів декоративно-прикладного мистецтва, персональні виставки художників і тематичні виставки унікальних матеріалів з особистих зібрань бібліофілів та колекціонерів. У Музеї проходять літературні вечори, творчі зустрічі, презентації нових книг і видавництв, працюють клуби книголюбів, проводяться екскурсії.

Музей має численні дружні зв'язки і підтримує постійні контакти з національними зарубіжними суспільствами і асоціаціями екслібриса багатьох країн світу (Україна, Білорусь, Китай, Італія та ін.), клубами екслібрисистів країн СНД, а також багатьма відомими колекціонерами і художниками екслібриса в Росії і за кордоном. При Музеї створена «Російська асоціація екслібриса Міжнародного союзу книголюбів».

Майже щороку в приміщенні музею проходять тематичні наукові конференції. За останнє десятиліття в Москві та інших регіонах Росії помітно виріс інтерес до колекцій книжкових знаків і до рідкісних книг з екслібрисами. Видаються наукові роботи, в яких досліджується екслібрис та історія приватних і державних книжкових колекцій, простежується науковий підхід до вивчення, систематизації, каталогізації книжкових знаків як одного зі способів визначення бібліофільських цінностей книги, а також ставлення до екслібрису як артефакту тієї чи іншої епохи. Ідея провести Всеросійську науково-практичну конференцію на задану тему і об'єднати зусилля наукових, музейних і бібліотечних працівників, дати їм можливість поділитися накопиченим досвідом, проблемами, визначити загальні тенденції, виявити нові підходи в систематизації, ідентифікації, каталогізації екслібрисів, дати імпульс до новим дослідженням виникла як раз через те, що інтерес до мистецтва книжкового знаку помітно виріс. Серед тем вже проведених раніше конференцій значились і такі: "Екслібриси в книжкових пам'ятках як предмет наукового дослідження", "Екслібриси як інформаційний ресурс для вивчення книжкової культури", "Книжковий знак як предмет наукового дослідження в області бібліофільства".

Конференції викликали підвищений інтерес серед співробітників республіканських, обласних наукових універсальних бібліотек. У ній взяли участь зі стендовими доповідями і публічними виступами більше 169 осіб з 37 регіонів РФ, в тому числі республік Бурятія, Карелія, Мордовія, Татарстан та ін. Як міжнародний учасник була представлена Республіка Білорусь.

Серед українських митців, чиї роботи можна побачити в фондах російського музею варто згадати – В. Тарана (рис. 3.47), В. Хвороста, О. Криворучко (рис. 3.48), К. Калиновича (рис. 3.49), Д. Беккера, В. Перевальського.

Висновки до третього розділу

Спираючись на матеріали третього розділу даного дисертаційного дослідження та завдяки аналізу та вивченню матеріалів численних виставок екслібриса, в яких мали нагоду брати участь українські митці, можна зробити висновок, що українська графіка малих форм за майстерністю, жанровістю та технологічністю цілком відповідає світовому рівню.

Міжнародні конгреси, про які йде мова у пункті 3. 1, які щороку проводить європейська асоціація FISAE (див. *Додаток D : Конгреси екслібриса, які організувала FISAE (1953 – 2022)*), дали змогу не лише інтегрувати книжкові знаки наших авторів у світові експозиційні зали, а й дати змогу митцям особисто перейняти досвід з інших країн, надихнутись та зрозуміти традиції інших культур. Українські митці змогли на повну силу проявити свій творчий потенціал, в якому яскраво було помітно національні риси. Серед частих відвідувачів європейських конгресів: К. Калинович, Р. Агірба, К. Антюхін, В. Фенчак, А. і Г. Пугачевські, О. Денисенко та інші. Їхні графічні техніки різняться, а композиції творів мають оригінальне авторське бачення й вже давно відоме серед зацікавлених осіб творче обличчя.

Не менш важливими стали і масштабні виставки – конкурси, які організували в білоруському Бресті в 2009, 2011 та 2015 роках. Вони стали

тими міжнародними бієнале, завдяки яким митці з багатьох країн світу продемонстрували своє бачення актуальних проблем XXI століття – екології та війни й миру. Організатор цих конкурсів-виставок Олександр Григор'єв, персону, яка глибоко відчуває необхідність в тому, щоб через мистецтво, навіть графіки малих форм – екслібриса, донести до глядача емоційність та суть теми. У цих конкурсах переможцями та призерами стали троє наших митців – К. Калинович, О. Денисенко та І. Біликівський. Їх було відзначено грошовими винагородами, медалями й дипломами.

Окрім того, що третій розділ присвячено міжнародній діяльності та виставкам, тут також йде мова і про кількість робіт українських митців в закордонних музеях, що доводить рівень українського графічного мистецтва. Конкретно йдеться про найбільші музеї книжкового знаку у світі: данський, московський та бельгійський.

Найбільший та найдавніший – Музей екслібриса у місті Фредеріксхавн (Данія). Його колекції налічують вже тисячі і тисячі знаків майстрів з усього світу. Окрема частина архівів – це український екслібрис. Його представляють такі відомі імена, як К. Калинович, Д. Беккер, С. Кирницький, Л. Куріс, В. Фенчак, О. Соболевський та багато ін.

Наступний за масштабами – Московський музей екслібриса та мініатюрної книги. Він має давню традицію російсько-українських відносин у галузі екслібриса. Митці обох країн брали участь у виставках, які проводилися чи то в Росії, чи в Україні. Тому не дивно, що у його фондах багато робіт українських художників, які дарували музею свої екслібриси, а також створили низку книжкових знаків для самого музею. Їхні роботи часто експонувалися, переважно до 2014 року, до них друкувалися каталоги. Московський музей багатий на книжкові знаки українських митців – В. Лопати, В. Леоненка, Г. Сергєєва, М. Неймеша, О. Литвинова, О. Криворучка та інших.

Не менш цікавим є й бельгійський музей. Він розташований у місті Сінт-Ніклас і входить до складу міського Муніципального музею. Багато

робіт українських митців залишилось у фондах після участі у персональних виставках та міжнародних конкурсах: у 1995 році в Міжнародному центрі проходило Бієнале графіки малих форм, у 1997 та 1999 роках – Міжнародний конкурс екслібриса та малої графіки, а згодом, з початку 2000-х відбулося понад 10 подібних конкурсів, 2009 рік, в свою чергу, ознаменувався проведенням Міжнародного бієнале екслібриса. Серед митців, чії роботи суттєво доповнюють експозицію музею – О. Денисенко, К. Калинович, Б. Романов, І. Біликівський, О. Соболевський, О. Федоренко, Г. Сергєєв.

Доведено, що мистецтво українського книжкового знаку щороку невинно розвивається, завдяки участі наших митців у численних міжнародних та всеукраїнських конкурсах. Цьому активно сприяє Український екслібрис-клуб та його президент П. Нестеренко, який щороку знаходить нові імена серед митців і відкриває їх через виставки й каталоги до них широкому загалу. Особливо зацікавлені в цьому художники, які відірвані від столичного художнього процесу та проживають у містах, і навіть селах України. Отож не даремно клуб носить назву український, а не київський.

Національна книжкова графіка була й залишається унікальним явищем, яке доносить до нас суть книжкової мініатюри та власницьких знаків, адже колекціонування книг – заняття культурне, а позначення книг своїм власницьким графічним знаком – давня традиція, яка виховує ще з малих літ майбутнього бібліофіла та прививає культуру читання, що веде до окультурення та освіченості усієї нації.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Відповідно до наукового завдання, поставленої мети й визначених завдань, основних положень і результатів дослідження історії становлення українського екслібриса, створеного наприкінці 1980-х – 2010-х, сформульовано наступні висновки.

На основі аналізу історичних джерел, мистецтвознавчої, бібліофільської літератури, каталогів всеукраїнських та зарубіжних виставок, у яких брали участь українські художники, охарактеризовано стан вивчення вітчизняного екслібриса доби незалежної України, починаючи з кінця 1980-х – 2010-х, та визначено методологічні засади дослідження.

Вивчено стан розробленості теми відповідно до об'єкта дослідження. Проаналізовано взаємозв'язок українського екслібриса в контексті розвитку світового книжкового знака завдяки ретельному аналізу проведених на території України та поза її межами виставок, у яких брали участь українські митці. Комплексно досліджено художні здобутки митців графічного напрямку, що дало змогу описати чітку жанрову класифікацію в структурі художньо-проектної творчості.

Досліджено трансформацію художньо-стильових тенденцій екслібриса на межі XX та XXI століть. Завдяки джерельній базі дослідження та приватним колекціям, висвітлено чіткі особливості в тематиці виставок-конкурсів, що дає змогу зрозуміти взаємозв'язок між соціально-політичними аспектами суспільства та мистецтвом. Також, проаналізовано еволюцію українського екслібриса 1980-х – 2010-х в контексті становлення форм світового книжкового знаку.

Охарактеризовано найбільш вживані графічні техніки та їх виражальні й методологічні особливості. Зокрема, під час аналізу проявів технологічного впливу з Європи був помічений факт перейняття українським мистецтвом закордонного досвіду.

Шляхом аналізу історичних джерел, мистецтвознавчої, бібліофільської літератури, каталогів всеукраїнських та зарубіжних виставок, у яких брали участь українські художники, охарактеризовано стан вивчення вітчизняного екслібриса доби незалежної України, починаючи з кінця 1980-х – 2010-х, та визначити методологічні засади дослідження.

Охарактеризовано найбільш виразні моменти в концепції національного стилю екслібриса, які ґрунтуються на традиціях та образах фольклору. Як от у каталогах виставок – «Релігій багато – Бог один», «Василь Леоненко. Екслібриси. Чорнобиль», «Екслібриси Володимиру Бульбі» та «Український книжковий знак. Інтеграція у світовий Art – простір». Вагомою складовою у визначенні параметрів національного стилю в книжковій графіці є народна художня творчість, що дає підстави стверджувати, чим саме вирізняються українські книжкові знаки на тлі світового мистецтва графіки.

Важливою частиною дослідження також стало висвітлення знаходження робіт українських митців в колекціях музеїв різних країн світу. Зокрема, було описано такі музеї та їх зібрання – Бельгія (Центральний Музей міста Сінт-Ніклас), Данія (Музей екслібриса у місті Фредеріксхавн) та Російська Федерація (Московський музей екслібриса та мініатюрної книги).

Загалом, завдяки багатій джерельній базі та безпосередній участі дисертантки в організації виставок екслібриса досліджено й обґрунтовано вагоме значення художньо-стильових особливостей українського книжкового знаку в мистецькій культурі сучасної України. На основі проведеного комплексного аналізу визначено головні положення його подальшого розвитку та перспектив. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми, проте матеріали дисертації відкривають подальші наукові й практичні перспективи поглиблених мистецтвознавчих розвідок мистецтва сучасного українського екслібриса як засобу взаємодії в контексті європейського та світового культурного процесу.

У дисертації досліджено традиції, трансформація та новітні здобутки на шляху розвитку українського екслібриса кінця 1980-х – 2010-х як самобутнього й цілісного мистецького явища національного мистецтва.

Вперше всебічно охарактеризовано стан вивчення вітчизняного екслібриса доби незалежної України, починаючи з кінця 1980-х – 2010-х та особливості сучасного книжкового знаку. Досліджено внесок широкого кола художників-авторів екслібрисів, їх колекціонерів і пропагандистів.

Вперше проведено комплексне вивчення даного художнього явища на етапі від 1990-х рр і до сьогодні. Також визначено, що вітчизняний екслібрисний спадок охоплює майже п'ять століть і донині розвивається в контексті історії книги, а також як самостійний жанр графічного книжкового мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амеліна Л. І. Екслібрис зі збірки НХМ України // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 6–11.
2. Афанасьєв Ю. Л. Релігія та мистецтво: характер відносин і взаємодій / Вісник Маріупольського державного університету. – 2015. – №10. – С. 35–40.
3. Баешко Л. С. Энциклопедия символов / Справочное издание. Под ред. канд истор. наук О. В. Перзашкевича. – Москва, Смоленск, 2007. – 302 с.
4. Белічко Н. Світ сучасника в екслібрисах Георгія Малакова. – Мистецтвознавство України, Випуск 2, 2001. – С. 74-83.
5. Бейлинсон Я. Л. Киев и киевляне в экслибрисах. – Москва: Книга, 1982.
6. Бейлинсон Я. Л. Космический экслибрис. – Москва: Книга, 1986.
7. Бердичевский Я. Народ книги (К истории еврейского библиофильства в России). Изд. 2-е, дополненное. – Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 348 с.
8. Биковець В. Старовинна архітектура в екслібрисі. – Друг читача. 10. 06. 1992. С. 8.
9. Богдан Сорока. Графіка. Каталог виставки. Автор вступ. статті та упор. каталогу О. Ф. Сидор. – Київ, 1990. – 26 с.
10. Богомольний Н. Техніка офорту. – Київ: Вища школа, 1978. – 144 с.
11. Борис Дроботюк. Екслібриси. Двадцять п'ята книга серіалу «Комігулагіана». Вступ. стаття П. Нестеренка. – Львів -Дубно -Луцьк, 2015. –
12. Вірук М. Книжковий знак шістдесятників. – Нью-Джерсі: Свободи, 1972. – 304 с.
13. В'юник А. Стефанія Гебус-Баранецька. – Київ: Мистецтво, 1968. – 52 с.
14. В'юник А. Український екслібрис. – Київ: Мистецтво, 1964. – 46 с.
15. В'юник А. Український радянський книжковий знак 1918–1964. Каталог виставки. Київ: Мистецтво, 1965. – 41 с.
16. Ваврух М. Екслібрис у творчості львівських художників-шістдесятників / Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв. – 2015. – №7. – С. 93–98.

17. Василий Леоненко. Экслибрисы. – Москва: Международный союз книголюбов, 2013. – 47 с.
18. Василь Шпак. Екслібриси. Авт. упоряд. М. Шудря. – Київ: ЗАТ «ВИПОЛ» – 2010. – 56 с.
19. Виставка творів Івана Батечка. Каталог. Вступ. слово В. Підгора. – Київ, 1977. – 50 с.
20. Всеукраїнська виставка екслібриса до 100-річчя від дня заснування Української академії мистецтва. – Київ, 2017. – 18 с.
21. Георгій Сергєєв. Книжкові знаки. Каталог. Вступ. слово Г. Юхимець. – Київ, 2014. – 96 с.
22. Графіка Георгія Сергєєва з фондів НБУВ. Каталог колекції. – Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 1997. – 34 с.
23. Григорій Сковорода в екслібрисах харків'ян. – Харків: Інститут сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум»; Харківський клуб екслібрисистів, 2001. – 52 с.
24. Григорьев А. Каталог I Международной выставки-конкурса малых форм графики и экслибриса «Беловежская пуща – 2009» Брест, 2012. – 132 с.
25. Григорьев А. Каталог II Международной выставки-конкурса малых форм графики и экслибриса «Игры царей» Брест, 2013. – 74 с.
26. Григорьев А. Каталог III Международной выставки-конкурса малых форм графики и экслибриса «Мир и война» Брест, 2015. – 172 с.
27. Грузов М., Кончаковський А. Книжкові знаки киян. – Київ: Кий, 2000. – 367 с.
28. Губарєв О. Півтисячі мініатюр. – Друг читача. 29.08. 1985. С. 2.
29. Даревич Д. Сто екслібрисів Мирона Левицького. Торонто: Наук. тов.-во ім. Шевченка, 1997. – Число XXXIV. – 158 с.
30. Дніпропетровський регіональний клуб екслібриса та графіки «Кобзарь». Упор. та вступ. стаття В. Хворост. – Дніпропетровськ, 2011. – 54 с.

31. Друкована графіка з колекції Ореста Криворучка. Вибране (Естамп, мала графіка, книжкові ілюстрації, Exlibris, Pf (авторські вітальні листівки). Каталог. – Чернівці, 2011. – 88 с.
32. Екслібрис Івана Крислача. Вступ. стаття М. Батіг. – Львів, 1999. – 96 с. іл.
33. Екслібрис Івана Крислача. Вступ. стаття М. Батіг. – Львів, 2006. – 128 с. іл.
34. Екслібрис Івана Крислача. Вступ. стаття Р. Яців. – Львів, 2009. – 96 с. іл.
35. Екслібриси Богдана Гурмана. – Львів: ФОП «Муха», 2019. – 87 с.
36. Екслібриси Володимиріу Бульбі. – Дніпропетровськ: Південна Пальміра, 1992. – 32 с.
37. Екслібриси почесних громадян Харкова. – Харків: Інститут сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум»; Харківський клуб екслібрисистів, 2001. – 44 с.
38. Жінка в екслібрисі. Каталог першої міжнародної виставки екслібрисів. Упор. П. Нестеренко. – Київ: Соборна Україна, 1993, 1994. – 96 с.
39. Журавлі повертаються додому. Каталог Всеукраїнської виставки-конкурсу екслібрисів, присвяченої 125-річчю Богдана Лепкого. Тернопіль, 2007. – 52 с.
40. Загянская Р. Творческий поиск и освоенная философия художника // Искусство. – 1986. – № 4.
41. Збірник наукових праць відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка / НБ ЛДУ; Загально-методичне об'єднання вузівських бібліотек західних областей України. – Львів, 1997.
42. Звонцов В. Офорт. Техника. История. – Питер: Аврора, 2004. – 272 с.
43. Івенський С. Г. Майстри російського екслібриса / Ленінград: Художник РСФСР, 1973. – 332 с.
44. Історія України в екслібрисах харків'ян. – Харків: Харківський клуб екслібрисистів, 2001. – 52 с.

45. Каменецька Ю. В. Відображення авторського стилю в екслібрисах українських митців на міжнародних виставках-конкурсах у Бресті / Культура і сучасність (Альманах). – Київ – 2019. – №1. – С. 265–272.
46. Каменецька Ю. В. Комп'ютерні технології в сучасному українському екслібрисі / Українська академія мистецтва. – Київ – 2018. – № 27. – С. 111–116.
47. Каменецька Ю. В. Мистецтво портрету в сучасному українському екслібрисі / Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Львів – 2019. – № 41. – С. 45–48.
48. Каменецька Ю. В. Мистецтво сучасного українського екслібриса в техніці офорту / Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків – 2018. – № 6. – С. 71–76.
49. Каменецька Ю. В. Міфологічні мотиви у творчості видатних сучасних художників українського екслібриса / Вісник Закарпатської академії мистецтв. – Львів – 2018. – № 11. – С. 109–113.
50. Каменецька Ю. В. Сакральна тематика в сучасному українському екслібрисі / Молодий вчений. – Херсон – 2019. – № 3. – С. 71–75.
51. Карпенко В. До ювілею збирача // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 12–13.
52. Книговедение: Энциклопедический словарь. – Москва: Современная энциклопедия, 1981. – 664 с.
53. Книжковий знак наукової бібліотеки – Київ: КМ Академія, 2002. – 84 с.
54. Книжкові знаки Богдана Сороки. Уклад. Р. Ф. Фіголь, О. В. Канчалаба, передмова Р. М. Яціва. – Львів: ЕДД УНДІПП, 1989. – 66 с.
55. Книжные знаки киевских книголюбов. Каталог выставки, посвященной 1500-летию Киева. Составитель Я. И. Бердичевский. – Киев, 1982. – 56 с.
56. Козацькому роду нема переводу. Каталог виставки екслібриса, присвяченої 500-річчю запорозького козацтва. Упоряд. П. Нестеренко. – Київ: Добровільне товариство любителів книги України, 1992. – 16 с.

57. Костюк І. В. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження / Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2010. – С. 367–377.
58. Кравченко В. Звільнення від «малоросійства» / – Київ: Фенікс, 2017. – 289 с.
59. Кузьменко О. Д. Екслібрис як складова у вивченні книжкової графіки. – Суми, 2011. – 100 с.
60. Кузьменко О. Екслібрис об'єднує друзів. Інформаційний лист про роботу Сумського клубу екслібрисистів та любителів графіки. – Київ: Добровільне товариство любителів книги Української РСР, 1988. – 30 с.
61. Кузьменко О. Майстри книжкового знака. – Друг читача, № 25. 23 червня 1983. – С. 5.
62. Кучерук О. Екслібриси та власницькі знаки з Бібліотеки імені О. Ольжича у Києві // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 14–17.
63. Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі. Каталог виставки творчих робіт переможців та учасників Міжнародного конкурсу книжкових знаків, приуроченого 90-річчю пам'яті Лесі Українки та 55-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Уклад. кат. П. Нестеренко, А. Силук. – с. Колодяжне, 2003. – 80 с.
64. Липа К. Книжка Петра Нестеренка. – Київ: Соборна Україна, 2001. – 56 с.
65. Лобурев В.В. Музей экслибриса Международного союза книголюбов // Российский экслибрисный журнал. – Москва: СПб, 2004. – Вып. 1. – С. 71–73.
66. Марина – 96. Каталог. Авторы вступ. статей Т. Биновская, О. Савицкая, Ю. Веселов. – Одесса: Издательский дом «ИНТЕР-ПРЕСС, 1996. – 72 с.
67. Майстри книжкових знаків України: Василь Лопата. Комплект кольорових екслібрисів. Упор. і автор тексту П. В. Нестеренко. – Київ: Добровільне товариство любителів книги Української РСР, 1989.
68. Макаренко Д. Є. Шлях до Храму. – Київ: Хрещатик, 2006. – 128 с.

- 69.** Макушин Ю. А. Релігія як джерело мистецтва / Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – 2011. – № 161. – С. 133–143.
- 70.** Мастера экслибриса: Геннадий Пугачевский. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2010. – 16 с.
- 71.** Мастера экслибриса: Аркадий Пугачевский. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2007. – 16 с.
- 72.** Мастера экслибриса: Василий Фенчак. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2006. – 16 с.
- 73.** Мастера экслибриса: Геннадий Верещагин. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2007. – 16 с.
- 74.** Мастера экслибриса: Давид Беккер. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2006. – 16 с.
- 75.** Мастера экслибриса: Константин Антюхин. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2006. – 16 с.
- 76.** Мастера экслибриса: Константин Калинович. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2006. – 16 с.
- 77.** Мастера экслибриса: Роман Романишин. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2006. – 16 с.
- 78.** Мастера экслибриса: Сергей Иванов. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2006. – 16 с.
- 79.** Мастера экслибриса: Сергей Храпов. – Киев: Изд-во Сергея Бродовича, 2006. – 16 с.
- 80.** Матеуш В. Екслібриси 2000-го року – Хмельницький: ТОВ НВП "ЕВРІКА", 2001. – 18 с.
- 81.** Матеуш В. Шевченкіана криворізького художника – Хмельницький: ТОВ НВП "ЕВРІКА", 2004. – 51 с.
- 82.** Международная выставка экслибриса и графики, посвященная 100-летию композитора, академика Ахмета Куановича Жубанова – Актобе (Казахстан): Nobel, 2006. – 55 с.

83. Международная выставка экслибриса и графики, посвященная 100-летию рождения художника Сергея Васильевича Кукурузы – Актобе (Казахстан): Sigma, 2006. – 55 с.
84. Микола Стратілат. Екслібрис. – Київ: Дім, сад, город, 2005. – 215 с.
85. Мій Шевченко. Екслібриси Бориса Романова. Альбом. Вступ. слово С. Захаркіна і П. Нестеренка. – Слов'янськ: ТОВ Видавництво Друкарський двір, 2017. — 50 с.
86. Мікловда О. І все ж екслібрис подолав кордони. – Друг читача. 2 червня 1990.
87. Міста і культура України в екслібрисі і малій графіці: каталог виставки. Упор. П. Нестеренко. – Київ: Соборна Україна, 2001. – 84 с.
88. Михальчук В. Екслібрис як об'єкт колекціонування: досвід сучасної України. – Науковий аспект, Випуск 2, 2014. – С. 76-83.
89. Молочинський М. Харківський книжковий знак. Під. ред. доц. Бурмаки В. П., доц. Калінкіна В. М., Перерви А. А. – Харків, 2002. 167 с.
90. Наш друг книга – Київ: Реклама, 1977. – 207 с.
91. Неймеш М. Микола Гоголь та українська демонологія в моїх екслібрисах. Видання друге (доповнене). – Харків, 2013. – 78 с.
92. Неймеш М. Поезія Т. Шевченка в моїх ліноритах та екслібрисах. – Харків, 2011. – 70 с.
93. Неймеш М. Сила слова Т. Шевченка в моїх ліноритах та екслібрисах. – Харків, 2014. – 58 с.
94. Неймеш М. Харківські інтелігенти минувшини і сьогодення в моїх екслібрисах – Харків: Інститут сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум»; Харківський клуб екслібрисистів, 2001. – 46 с.
95. Неймеш Н. Об экслибрисе и его коллекционерах – Харьков: Харьковский институт экономики рыночных отношений и менеджмента; Харьковский клуб экслибрисистов, 2004. – 33 с.
96. Неймеш Н. С. Я счастливый человек. Под ред. доцента В. П. Бурмаки. – Харьков, 2010. – 56 с. ил.

- 97.** Нестеренко П. Київ в екслібрисі – Київ: Емма, 2010. – 95 с.
- 98.** Нестеренко П. Майстри українського екслібрису – Київ, 2018. – 203 с.
- 99.** Нестеренко П. В. Мистецтво шрифту в екслібрисі // Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр. – Київ: СПД Кравчук В. К., 2004. – Вип.4. – С. 326–333.
- 100.** Нестеренко П. В. Український екслібрис XVI–XX століть. Концептуальні засади розвитку та періодизація // Матеріали до українського мистецтвознавства: Зб. наук. пр. – Київ, 2002. – Вип. 1. – С. 163–169.
- 101.** Нестеренко П. Історія українського екслібриса – Київ: «Темпора», 2016. – 360 с.
- 102.** Нестеренко П. Мистецтво шрифту в екслібрисі, його часові видозміни / Мистецтвознавство України. – 2004. – С. 326–333.
- 103.** Нестеренко П. Пам'ятки культури в дзеркалі українського екслібриса // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 2–5.
- 104.** Нестеренко П. Поетика дитячого екслібриса. – Тернопіль, 2013.
- 105.** Нестеренко П. Типологія та художньо-стильові особливості українського екслібриса XVII – першої третини XX ст.: Канд. дис.
- 106.** Нестеренко П. Україна на міжнародних конгресах екслібрисистів // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 30–33.
- 107.** Нестеренко П. Український екслібрис XXI століття // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 40–62.
- 108.** Нестеренко П. Фантазмагорії Петра Малишка // Майстри українського екслібрису – Київ, 2018. – С. 111–116.
- 109.** Нестеренко П. Шевченкіана в екслібрисі 1917–2017 – Київ: Криниця, 2019. – 304 с.
- 110.** Нестеренко П. В. Графічні техніки в екслібрисах XX ст. // Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр. – Київ: СПД Кравчук В. К., 2003. – Вип. 3. – С. 348–355.
- 111.** Одесская обласная организация Национального союза художников – Одесский экслибрис. Каталог. – Украина. Одесса – 2009. – 24 с.

- 112.** Олег Денисенко. *Antiqvitas Nova*. Графіка, живопис, пластика. Альбом. Вступ слово О. Сидор-Гібелинда. – Львів, 2007. – 160 с.
- 113.** Олексій Сердюк. Графіка, малярство, різьба. Вступ. слово П. Нестеренко, М. Аронець. – Івано-Франківськ: «Лілея НВ», 2019. – 104 с.
- 114.** Омелян Я. Екслібриси (книжкові знаки) I – VII видання. – Тернопіль, 2006–2006 рр.
- 115.** Омелян Я. Екслібриси пам'яті (книжкові знаки). Вступ. слово Б. Головин, Є. Удин. Вид. VIII. – Тернопіль, 2007. – 156 с.
- 116.** Орест Криворучко. Альбом. Передмова І. Міщенко. – Чернівці: Золоті литаври, 2006. – 120 с.
- 117.** Памяти Чернобыля. В. Леоненко. Графика. Эксибрисы. Асино: «Музей графики – Асино», 2016. – 55 с.
- 118.** Петро Прокопів. Малярство, графіка, монументальне мистецтво, іконопис. Каталог. Вступ. слово В. Мельник, О. Мельничук, М. Ворончак, М. Якимечко. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. – 48 с.
- 119.** Письменники і герої літературних творів в екслібрисі. Упор. П. Нестеренка. – Київ: Добровільне товариство любителів книги Української РСР, 1990. – 63 с.
- 120.** Потапова М. М. Дорогой мой «Эксибрис». Киев, 2008. – 336 с.
- 121.** Релігій багато – Бог один. Каталог Міжнародної виставки екслібриса. Вступ. стаття П. Нестеренка. – Київ: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1994. – 144 с.
- 122.** Республіканська виставка українського екслібриса. Упор. Л. Г. Бекетов, А. О. В'юник, В. А. Онищенко. – Київ: Добровільне товариство любителів книги Української РСР, 1988. – 58 с.
- 123.** Романенкова Ю. В. Українська екслібристика на міжнародній арені сучасної графіки // Національна академія мистецтв України; Інститут проблем сучасного мистецтва; Мистецтвознавство України. – 2015. – № 15. – С. 111–118.

- 124.** Романенкова Ю. Український екслібрис останньої третини ХХ ст. у світовому контексті: основні еволюційні фази. – Матеріали V наукової конференції «А В И А-200», Том 3, 2003. – С. 102-105.
- 125.** Романенкова Ю. Екслібрис як метод формування смаку в сучасному художньому просторі. – Четверті казанські мистецтвознавчі читання, 2015. – С. 67-69.
- 126.** Сафонова Т. Музичні інструменти в мистецтві екслібриса // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 18–25.
- 127.** Сергеев Г. Кольорові станкові гравюри. Кольорові екслібриси. Мій осінній гербарій. – Київ, 2018. – 208 с.
- 128.** Серія «Викладачі НАОМА – ювіляри» Петро Нестеренко. Бібліографічний покажчик. – Київ, 2019 – 44 с.
- 129.** Скарби Трипільської культури: Міжнародна виставка екслібриса і малої графіки. Упор. П. Нестеренка. – Київ: ЕММА, 2008. – 16 с.
- 130.** Склярєнко Г. Українське мистецтво другої половини 1980–2000-х років: події, явища, спрямування / Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. Наукове видання у двох книгах. Книга друга. – Київ: Інститут проблем сучасного мистецтва АМУ, 2006. – 654 с.
- 131.** Собор 1956–1996. Каталог Міжнародної виставки графіки малих форм. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківської української греко-католицької єпархії, 1996. – 96 с.
- 132.** Співак В. М. Мистецтво екслібрису. Альбом-каталог декоративно графічних книжкових знаків художників України. – Черкаси, 2010. – 62 с.
- 133.** Стельмашук Г. Екслібриси родини Опанащуків. – Львів, 2006. – 76 с.
- 134.** Стельмашук Г. Микола Опанащук. Творчий портрет митця. Графіка, малярство. – Львів: Видавець Я. Ю. Філевич, 2007. – 188 с.
- 135.** Степовик Д. Український екслібрис – світ нашої культури // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 38–39.
- 136.** Степовик Д. Яків Гніздовський. Життя і творчість. – Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 2003. – 222 с.

- 137.** Тандем. Чеська Республіка – Україна. Каталог виставки. Вступні статті П. Нестеренко, Ф. Чернош. – Київ: Центр сучасного мистецтва «Білий Світ», 2019. – 36 с.
- 138.** Тупік В. Екслібрис, виконаний за допомогою комп'ютерної графіки, в сучасному мистецтві. – Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури, 2018. - Вип. 41. - С. 287-291.
- 139.** Тупік В. Роль українських екслібристів у формуванні конкурентноспроможності українського графічного мистецтва на міжнародній арені. – «Молодий вчений», № 5 (45) травень, 2017 р. – С. 80-83.
- 140.** Тіні зимового саду. – Київ: Музей Ханенків; ТОВ Юніан Пресс, 2017. – 25 с.
- 141.** Трущенко М. Майстри графічних мініатюр. – Вісті з України. № 4. січень 1987.
- 142.** Український книжковий знак – інтеграція у світовий ARTпростір. Каталог Всеукраїнської виставки. – Київ, 2016. – 16 с.
- 143.** Український книжковий знак XIX–XX століть: каталог колекції Степана Давимуки: у 3 т. / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника; упоряд. і авт. вступ. част. Лариса Купчинська; наук. ред. Лідія Снісарчук. – Львів: Апріорі, 2017. – Т. 1: А– Д. – 672 с. іл.
- 144.** Український книжковий знак XIX–XX століть: каталог колекції Степана Давимуки: у 3 т. / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника; упоряд. і авт. вступ. част. Лариса Купчинська; наук. ред. Лідія Снісарчук. – Львів: Апріорі, 2017. – Т. 21: Е– О. – 596 с. іл.
- 145.** Український книжковий знак XIX–XX століть: каталог колекції Степана Давимуки: у 3 т. / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника; упоряд. і авт. вступ. част. Лариса Купчинська; наук. ред. Лідія Снісарчук. – Львів: Апріорі, 2017. – Т. 3: П– Я, Додаток. – 672 с. іл.
- 146.** Український книжковий знак. Збірка Сергія Хижняка. Каталог виставки. Упор. Н. Отко, Ж. Спірідонова. Вступ. слово Л. Спаська. – Львів, 2005. – 22 с.

- 147.** Усачов В. А. Звернення до тематики міфу у світовій культурі на рубежі XIX–XX століть // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – № 4. – С. 114–120.
- 148.** Федорук О. Микола Бутович. Життя і творчість. Київ-Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коця, 2002. – 431 с.
- 149.** Фелікс Кідер. Графіка, живопис, скульптура. Альбом. Передмова В. Чуприна. – Херсон: Наддніпряночка, 2003. – 104 с.
- 150.** Хворост В. Клуб екслібриса і графіки «Кобзар» // Пам'ятки України. – 2012. – № 9. – С. 26–29.
- 151.** Шевченкіана Бориса Романова. Книжкові знаки, виконані у техніці гравюри на лінолеумі та гравюри на пластику. Вступ. слово П. Нестеренка. – Сєверодонецьк, 2004. – 56 с.
- 152.** Шевченкіана в екслібрисі. Альбом. Упор. В. І. Хворост. – Дніпропетровськ: Січ, 1993. – 166 с.
- 153.** Шевченкіана в екслібрисі. Альбом. Упор. В. І. Хворост. – Дніпропетровськ: ТОВ «Дніпрокнига», 2008. – 240 с.
- 154.** Шевченківські екслібриси з колекції музею «Кобзаря». Упор. О. Веретільник, вступ. слово П. Нестеренко. – Черкаси, 2012. – 120 с.
- 155.** Экслибрисы Бориса Куновского. Каталог. – Днепропетровск: Облполиграфиздат, 1990. – 31 с.
- 156.** Ювілейна міжнародна виставка китайського екслібриса «До 70-тиріччя проголошення КНР». – Київ, 2019.

Іноземні джерела

- 157.** «Ukrainian Bookplate Art». Frederikshavn. Dansk, 1998.
- 158.** IV Міжнародна виставка музичного екслібриса. ANTONIN'96 – Каліш. Польща.: ZWD, 1996. – 22 с.
- 159.** Kupkina M. «Contemporary International Ex-Libris Artists» // Bookseller: Oak Knoll Books, ABAA, ILAB. (New Castle, DE, U.S.A.). – 2013. – № 17. – С. 135–140.

- 160.** Modern Ukrainian Bookplate Design // Bookplate International. London. Great Britain. – Vol. 6. – № 1. 1999.
- 161.** Tarptautinis ekslibrisu konkursas TAURAGE – 500 – Таураре (Литва): Tasku mozaika, 2007. – 32 с
- 162.** Wilfried Jilge (Hg.) «Geschichtskultur der Ukraine im Spiegel der ukrainischen Exlibris – Kunst des 20. Jahrhunderts». Katalog zur Ausstellung. Leipzig. (ФРН). 2003.
- 163.** Каменецкая Ю. В. Современный украинский экслибрис в собрании художественного музея Фредериксхавна / East European Science Journal. – Poland, Warsaw – 2019. – №5. – С. 4–7.

Електронні посилання

- 164.** "Brest Print Triennial" "Мир и Война". – 2015. – <http://www.grigart.brest.by/exhibitions/>.
- 165.** FISAE – the Fédération Internationale des Sociétés d’Amateurs d’Ex-Libris // – 2016. – <http://www.fisae.org/>.
- 166.** II Международная выставка-конкурс малых форм графики и экслибриса "Игры Царей". – 2013. – <http://www.grigart.brest.by/exhibitions/>.
- 167.** I-ая Международная выставка малых форм графики и экслибриса "Беловежская пуща 600". – 2009. – <http://tpp.brestobl.com/merop/ob012.html>.
- 168.** QR Code features – 2016. – <http://www.qrcode.com>.
- 169.** Всероссийская научно-практическая конференция «Экслибрисы как информационный ресурс для изучения книжной культуры» – 2019. – <https://knigoluby.ru/>
- 170.** Культурно-історичний портал Спадщина предків. Трипільські символи та їх тлумачення / Науково – популярне. – 2018. – <http://spadok.org.ua/trypilska-kultura/trypilski-symvoly-ta-yikh-tlumachennya>.

- 171.** Лисенко-Ткачук І. В. Міфологічне світовідчуття як явище сучасного мистецтва // Новий Акрополь. Культурна Асоціація. – 2008. – <http://www.newacropolis.org.ua/theses/f736859a-01fd-4908-ae3d-c564466aa75e8>.
- 172.** Музей екслібриса та мініатюрної книги в Москві // Веб-сайт музею. – 2005. – <https://exlibrismuseum.org/>
- 173.** Нестеренко П. В., Становлення національного стилю в українському екслібрисі на зламі ХІХ—ХХ ст. / Українська академія мистецтва. – 2013. – Вип. 20. – С. 97-106. – http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uam_2013_20_15
- 174.** Нестеренко П. В., Шевченкіана в українському екслібрисі / Українська академія мистецтва. – 2013. – Вип. 21. – С. 104–117. – http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uam_2013_21_14
- 175.** Степовик Д. Вітчизняний книжковий знак / Слово Просвіти. – 2011. – <http://slovoprosvity.org/2011/03/17/вітчизняний-книжковий-знак>.
- 176.** Шапіро О. Шедеври українського екслібриса / Інтернет-видання газета День. – 2015. – <https://day.kyiv.ua/ru/article/taym-aut/shedevry-ukrainskogo-ekslibrisa>.

Додаток В : Скорочення – графічні техніки

C	калаграфія	chalcographie
C1	гравюра на сталі	steel engraving
C2	гравюра на міді	copper engraving
C3	офорт	etching
C4	суха голка	drypoint
C5	акватинта	aquatint
C6	м'який лак	soft ground etching
C7	меццо-тінто	maniere noire
I	інкорель	inkorel
X	високий друк	xilographie
X1	ксилографія обрізна	woodcut
X2	ксилографія торцева	wood engraving
X3	ліногравюра	lino cut
X4	легкий друк на свинці	light print on methal
X5	глибокий друк на металі	deep print on methal
X6	гравюра на пластику	plastic engraving
X7	«китайський» друк з кам.	«chinese» print on stone
P1	цинкографія штрихова	cliché trait
P2	цинкографія растрова	cliché trait
P3	геліогравюра	heliograving
P4	фотогравюра, роттограв.	photograving
P7	офсет	offset
P8	голограма, ориг. фото	hologram
P9	шовкографія	silhovette
P10	штамповий трафарет. друк	trapharette
MT	мішана техніка	kombinatie technieken
T	лінотипія	linotype
T1	фотоксилографія	photo-woodcut
T2	резиновий штамп	resin stamp
L	літографія	lithography
L1	автолітографія	auto-lithography
L2	автографія	autography
Z	цинкографія	zinkography
L4	аліграфія	alygraphy
S	трафарет	stencil
S1	оригінальна селіграфія	original seligraphy
S2	мімеографія	mimeography
S3	тонована прес-форма	«katazome»
S4	тонована форма із соком хурми	«kappa»
CAD	комп'ютерна графіка	computer-aided design

Додаток С : Митці українського екслібриса (таблиця)

(прим. авт. – розшифровку графічних технік дивитись на стор. 179 «Додаток В»)

№	Художник	Рік нар.	Місто проживання	Техніка
1	Агірба Руслан	1957	Київ	С3, Х6
2	Алексєєв Анатолій	1948	Черкаси	Х3
3	Антюхін Костянтин	1965	Київ	С3, С4, С7
4	Балан Іван	1941	Чернівці	Р1
5	Біликівський Ігор	1953	Львів	С3, L
6	Бондар Анатолій	1945	Луганськ	Х1
7	Бондаренко Микола	1949	Успенка (Суми)	Х3
8	Бондаренко Олексій	1967	Путівль (Суми)	Х3
9	Буртовий Анатолій	1961	Київ	Х1, Х3
10	Вечерський Василь	1927-2003	Київ	Х3
11	Виговський Руслан	1967	Київ	Х3, CAD
12	Вишняк Володимир	1950	Тарасівка (Київ)	Х6
13	Губарєв Олександр	1926	Київ	Х2
14	Денисенко Олег	1961	Львів	С3
15	Денисова Ніна	1942	Малютинка (Київ)	CAD
16	Дрімайло Михайло	1991	Львів	С3
17	Дроботюк Борис	1941	Львів	С3, Х3
18	Закорецька Алла	1962	Луганськ	Х6
19	Закорецький Андрій	1959	Луганськ	Х6
20	Заставна Ірина	1963	Київ	С3
21	Зозуля Денис	1980	Полтава	С3, Х6
22	Калинович Костянтин	1959	Київ	С3, С5
23	Каменецька Юлія	1993	Київ	CAD
24	Кирницький Сергій	1974	Вінниця	С3
25	Киянський Юрій	1935	Харків	Х3
26	Іванов Сергій	1957	Львів	С3
27	Колядіна Ірина	1953	Дніпро	Х1, Х3
28	Король Мирослав	1964	Київ	Х6
29	Криворучко Орест	1942	Чернівці	Х3, CAD, I
30	Куновський Борис	1927-2002	Кривий Ріг	Х6
31	Легкий Василь	1981	Київ	Х3
32	Леоненко Василь	1948	Чернігів	Х3
33	Литвин Іван	1942	Київ	Х2
34	Литвинов Олексій	1951	Харків	С2, Х6
35	Лопата Василь	1941	Київ	Х2
36	Мазур Єлизавета	1992	Київ	CAD
37	Малинка Петро	1990	Київ	CAD
38	Малишко Микола	1938	Київ	Х2
39	Малишко Оксана	1961	Київ	Х1, Х2
40	Малишко Петро	1941	Малютинка (Київ)	Х2, Х3, CAD
41	Малишко Тарас	1973	Київ	Х3, CAD

№	Художник	Рік нар.	Місто проживання	Техніка
42	Мельникова Анастасія	1988	Київ	C3
43	Мікловда Олександр	1940-2002	Київ	X6
44	Мірошніченко Мар'яна	1988	Дрогобич	C3, C7
45	Набока Олег	1946	Київ	C3
46	Настенко Валерій	1940-2019	Київ	X2
47	Неймеш Микола	1948	Харків	X3
48	Окрутний Володимир	1966	Тернопіль	CAD
49	Омелян Ярослав	1929	Тернопіль	X3
50	Опанащук Зоряна	1984	Львів	X3
51	Опанащук Микола	1947	Львів	X3
52	Опанащук Ольга	1959	Львів	X3
53	Опанащук Тарас	1982	Львів	X3, CAD
54	Орос Іван	1948	Одеса	C3, C4, C7
55	Очередько Тетяна	1985	Київ	C3, C7
56	Парастюк Віталій	1973	Одеса	C3
57	Перевальський Василь	1938	Київ	X2
58	Пікулицький Богдан	1948	Львів	C3
59	Порічанський Володим.	1939	Харків	M
60	Прокопів Петро	1947	Івано-Франківськ	X3
61	Процан Юрій	1948	Івано-Франківськ	X6
62	Процишин Юлія	1989	Львів	C3
63	Пугачевський Аркадій	1937	Київ	X6
64	Пугачевський Геннадій	1966	Київ	X6
65	Романішин Роман	1957	Львів	C3
66	Романов Борис	1949	Сєвєродонецьк	X3, X6, CAD
67	Саєнко Руслан	1933	Київ	C3
68	Саратовський Ігор	1937-2000	Київ	X3
69	Сергєєв Георгій	1944	Київ	X2, X3, C3
70	Сердюк Олексій	1944	Івано-Франківськ	X1, X2
71	Сивак Анатолій	1930-2001	Маріуполь	X3
72	Соболев Леонід	1936	Біла Церква	X6
73	Соболевський Олексій	1963	Полтава	C3, C5
74	Сорока Богдан	1940	Львів	X3
75	Співак Віктор	1940	Черкаси	C3
76	Стратілат Микола	1942	Київ	X6
77	Турецький Іван	1956	Львів	P1
78	Федоренко Олексій	1976	Київ	C3, C7
79	Фенчак Василь	1968	Київ	C3, C7
80	Харук Олександр	1960	Київ	X6
81	Харук Сергій	1960	Київ	X6
82	Хворост Андрій	1963	Кропивницький	Z

№	Художник	Рік нар.	Місто проживання	Техніка
83	Хворост Василь	1936-2014	Дніпро	P1, X3
84	Хворост-Шаульська М.В.	1962	Дніпро	Z
85	Храпов Сергій	1956	Львів	C3
86	Худяков Анатолій	1936	Дніпро	X3
87	Шама Павло	1959	Кузнецовск	X3, CAD

Додаток D : Конгреси екслібриса, які організувала FISAE (1953 – 2022)

- 1.** Перший Європейський Конгрес екслібриса
(Кауфштайн, Австрія, 7-9 серпня 1953 року)
- 2.** Другий Європейський Конгрес екслібриса
(Лугано, Швейцарія, 10-11 липня 1954 року)
- 3.** Третій Європейський Конгрес екслібриса
(Антверпен, Бельгія, 7-10 липня 1955 року)
- 4.** Четвертий Європейський Конгрес екслібриса
(Франкфурт, Німеччина, 12-15 липня 1956 року)
- 5.** П'ятий Європейський Конгрес екслібриса
(Амстердам, Нідерланди – 1957 рік)
- 6.** Шостий Європейський Конгрес екслібриса
(Барселона, Іспанія – 1958 рік)
- 7.** Сьомий Європейський Конгрес екслібриса
(Відень, Австрія – 1960 рік)
- 8.** Восьмий Європейський Конгрес екслібриса
(Лейпциг, ГДР – 1961 рік)
- 9.** Дев'ятий Європейський Конгрес екслібриса
(Париж, Франція – 1962 рік)
- 10.** Десятий Європейський Конгрес екслібриса
(Краків, Польща – 1964 рік)
- 11.** Одинадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Гамбург, ФРГ – 1966 рік)
- 12.** Дванадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Комо, Італія – 1968 рік)
- 13.** Тринадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Будапешт, Угорщина – 1970 рік)
- 14.** Чотирнадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Хельсінгер, Данія – 1972 рік)

15. П'ятнадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Блег, Югославія – 1974 рік)
16. Шістнадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Лісабон, Португалія – 1976 рік)
17. Сімнадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Лугано, Швейцарія – 1978 рік)
18. Вісімнадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Лінц, Австрія – 1980 рік)
19. Дев'ятнадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Оксфорд, Великобританія – 1982 рік)
20. Двадцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Веймар, ГДР – 1984 рік)
21. Двадцять перший Європейський Конгрес екслібриса
(Утрехт, Нідерланди – 1986 рік)
22. Двадцять другий Європейський Конгрес екслібриса
(Фредеріксхавн, Данія – 1988 рік)
23. Двадцять третій Європейський Конгрес екслібриса
(Менхенгладбах, ГДР – 1990 рік)
24. Двадцять четвертий Європейський Конгрес екслібриса
(Сапоро, Японія – 1992 рік)
25. Двадцять п'ятий Європейський Конгрес екслібриса
(Мілан, Італія – 1994 рік)
26. Двадцять шостий Європейський Конгрес екслібриса
(Хрудім, Чехія – 1996 рік) (рис. 3. 1)
27. Двадцять сьомий Європейський Конгрес екслібриса
(Санкт-Петербург, Росія – 1998 рік) (рис. 3. 2 – 3. 5)
28. Двадцять восьмий Європейський Конгрес екслібриса
(Бостон, США – 2000 рік)
29. Двадцять дев'ятий Європейський Конгрес екслібриса
(Фредеріксхавн, Данія – 2002 рік)

30. Тридцятий Європейський Конгрес екслібриса
(Велс, Австрія – 2004 рік) (рис. 3. 6)
31. Тридцять перший Європейський Конгрес екслібриса
(Ньйон, Швейцарія – 2006 рік)
32. Тридцять другий Європейський Конгрес екслібриса
(Пекін, Китай – 2008 рік)
33. Тридцять третій Європейський Конгрес екслібриса
(Стамбул, Турція – 2010 рік) (рис. 3. 7)
34. Тридцять четвертий Європейський Конгрес екслібриса
(Наанталі, Фінляндія – 2012 рік)
35. Тридцять п'ятий Європейський Конгрес екслібриса
(Тарагона, Іспанія – 2014 рік)
36. Тридцять шостий Європейський Конгрес екслібриса
(Вологда, Росія – 2016 рік)
37. Тридцять сьомий Європейський Конгрес екслібриса
(Прага, Чеська республіка – 2018 рік)
38. Тридцять восьмий Європейський Конгрес екслібриса
(Кембридж, Великобританія – 2020 рік)
39. Тридцять дев'ятий Європейський Конгрес екслібриса
(Сан Франциско, Каліфорнія, США – 2022 рік)

Міністерство культури та інформаційної політики України
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

Каменецька Юлія В'ячеславівна

УДК 766:097](477)«1980/ 2010»

Додаток Е

Альбом ілюстрацій до дисертаційної роботи на тему
**УКРАЇНСЬКИЙ ЕКСЛІБРИС КІНЦЯ 1980-х – 2010-х:
ТРАДИЦІЇ, ТРАНСФОРМАЦІЯ, НОВІТНІ ЗДОБУТКИ**

023 "образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація"

Подається на здобуття наукового ступеня «Доктора філософії»

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник
кандидат мистецтвознавства, доцент
Нестеренко Петро Володимирович

Київ – 2021

І РОЗДІЛ

1.1.В. Порічанський
Екслібрис до 100-літнього ювілею Української академії мистецтва.
Туш-перо, 2017 р.
(З каталогу всеукраїнської виставки «До 100-ліття НАОМА»)

КНИЖНИК 4'91

1. 2. «Книжник» – науково-популярний ілюстрований журнал книгознавчого, історико-літературного спрямування, друкований орган Добровільного товариства книголюбів України.

1. 3. М. Малишко
Екслібрис Ігоря Калинця
Дереворит, 1967 р.

1. 4. О. Губарєв
Екслібрис І.А. Губаревої
Лінорит, 1966 р.

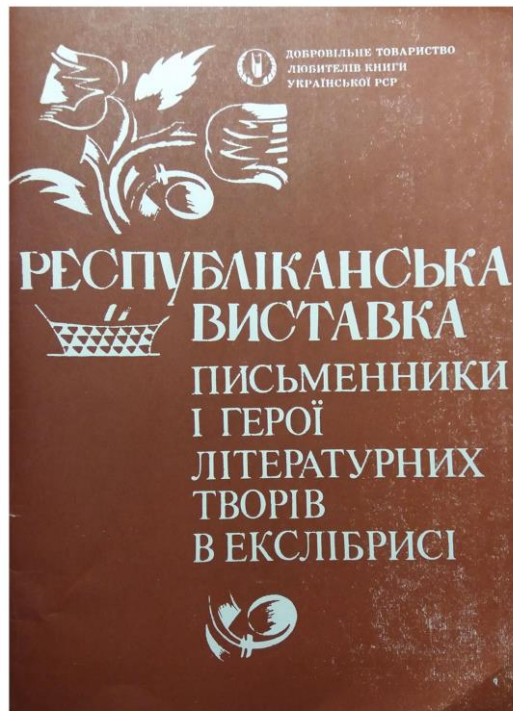

1.5. О. Криворучко
Екслібрис Генрі Ганлетта
Інкорель, 1989 р.

1. 6. Г. Корінь
Екслібрис Григора Тютюнника
Лінорит, 1979 р.

Екслібриси, які висвітлювалися у виданнях Добровільного товариства любителів книги України.

1. 7. Каталог республіканської виставки
«Письменники і герої літературних творів в екслібрисі»
ДТЛК України – Київ, 1990.

1. 8. М. Неймеш
Екслібрис для музею Т. Шевченка
Лінорит, 1990 р.

1.9. Г. Корінь
Екслібрис Б. Пастуха
Лінорит, 1978 р.

1.10. М. Демиденко
Екслібрис Ліни Костенко
Дереворит, 1987 р.

1.11. О. Губарев
Екслібрис Івана Драча
Лінорит, 1966 р.

1.12. Б. Романов
Екслібрис Андрія В'юника
Лінорит, 1988 р.

З республіканської виставки
«Письменники і герої літературних творів в екслібрисі».

1.13. Каталог виставки екслібриса, присвяченої 500-річчю Запорізького козацтва «Козацькому роду нема переводу». ДТЛК України, Київ – 1992 р.

1.14. Г. Зубковський
Екслібрис Тимофія Лящука
Лінорит, 1991 р.

1.15. Г. Зубковський
Екслібрис Івана Макаровича Гончара
Лінорит, 1991 р.

З каталогу «Козацькому роду нема переводу».

1.16. І. Колядіна
Екслібрис А. Шкляра
Лінорит, 1990 р.

1.17. О. Литвинов
Екслібрис Босенка
Гравюра на пластику, 1991 р.

1.18. М. Неймеш
Екслібрис М. Неймеша
Лінорит, 1991 р.

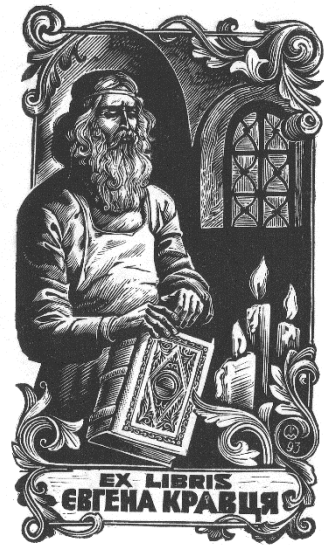
1.19. Б. Романов
Екслібрис Андрія В'юника
Лінорит, 1988 р.

З каталогу «Козацькому роду нема переводу».

Книжкові знаки з виставки «ЕКСЛІБРИСИ-ПЕРЕМОЖЦІ»

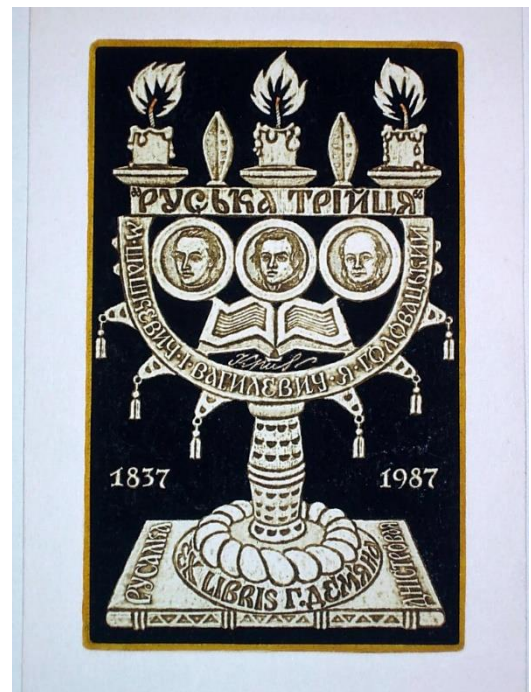
1.20. М. Неймеш
Екслібрис О. Литвинова
Лінорит, 1992 р.

1.21. О. Мікловда
Екслібрис Євгена Кравця
Гравюра на пластику, 1986 р.

1.22. О. Губарев
Екслібрис Сергія Параджанова
Лінорит, 1967р.

1.23. О. Криворучко
Екслібрис Г. Дем'яна
Інкорель, 1987 р.

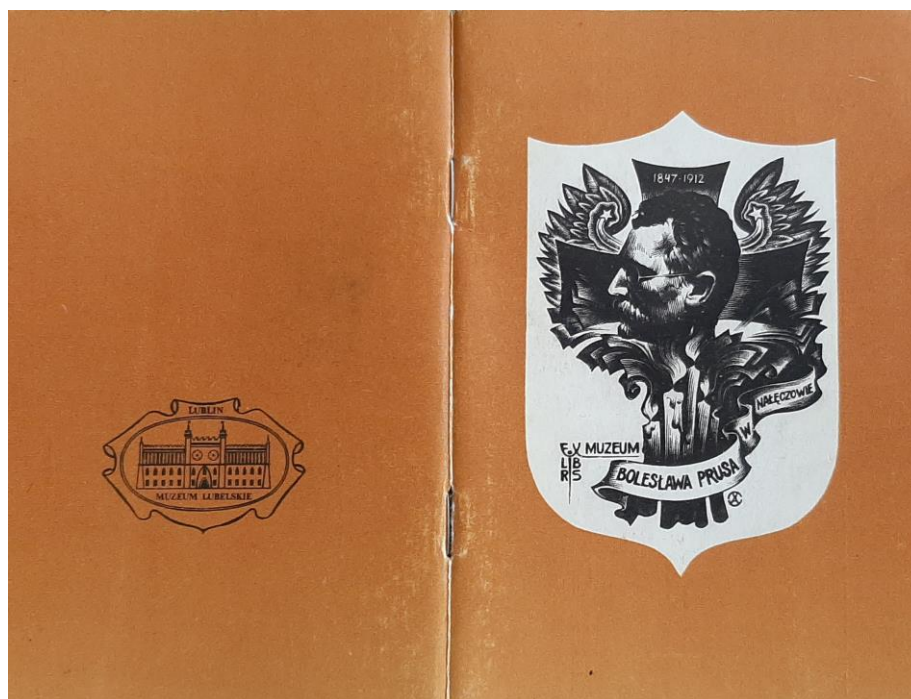
1.24. М. Неймеш
Екслібрис В. Матеуша
Лінорит, 1989 р.

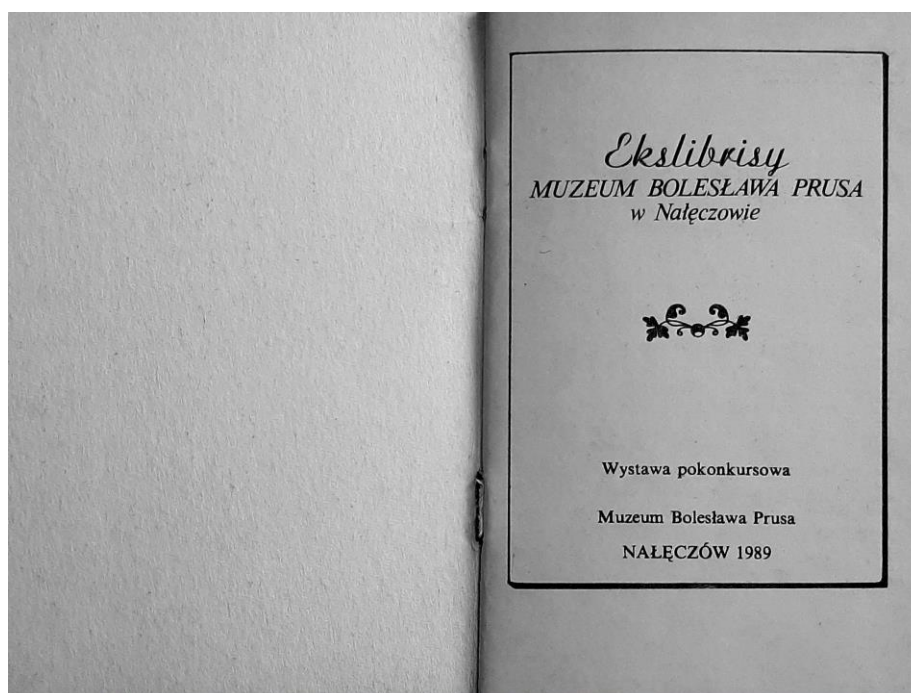
1.25. М. Сліпченко
Екслібрис Павла Тичини
Лінорит, 1987 р.

1.26. В. Хворост
Екслібрис Новгород-Сіверського Музея-заповідника
Лінорит, 1991 р.

1.27. Обкладинка каталогу міжнародної виставки екслібриса
Музею Болеслава Пруса в Налешові (Польща - 1989 р.)
На обкладинці робота братів Олександра та Сергія Харуків

1.28. Розворот каталогу міжнародної виставки екслібриса
Музею Болеслава Пруса в Налешові (Польща - 1989 р.)

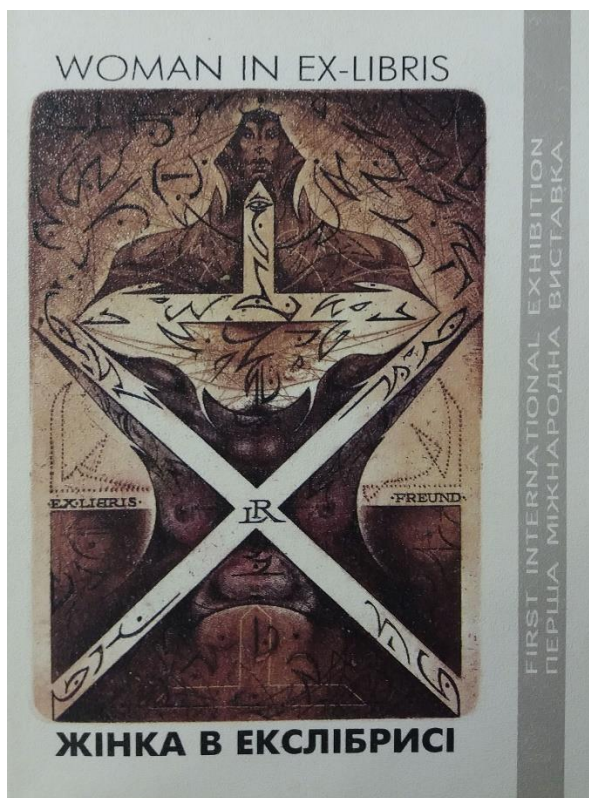

1.29. О. та С. Харуки
Екслібрис для Музею Болеслава Пруса в Налешові
Гравюра на пластику, 1989 р.

1.30. Б. Тарасенко
Екслібрис для Музею Болеслава Пруса в Налешові
Лінорит (ІІІ премія) 1989 р.

II РОЗДІЛ

2.1. Каталог першої міжнародної виставки екслібрисів
«Жінка в екслібрисі», Київ – Соборна Україна, 1994 р.

2.2. Головний приз виставки «Жінка в екслібрисі»
Скульптура – «Софія» (бронза, камінь).
Автор – Р. Виговський, лиття – О. Бойченка, 1994 р.

2.3. О. Криворучко
Екслібрис С. Кульмешкенова
Інкорель, 1993 рік

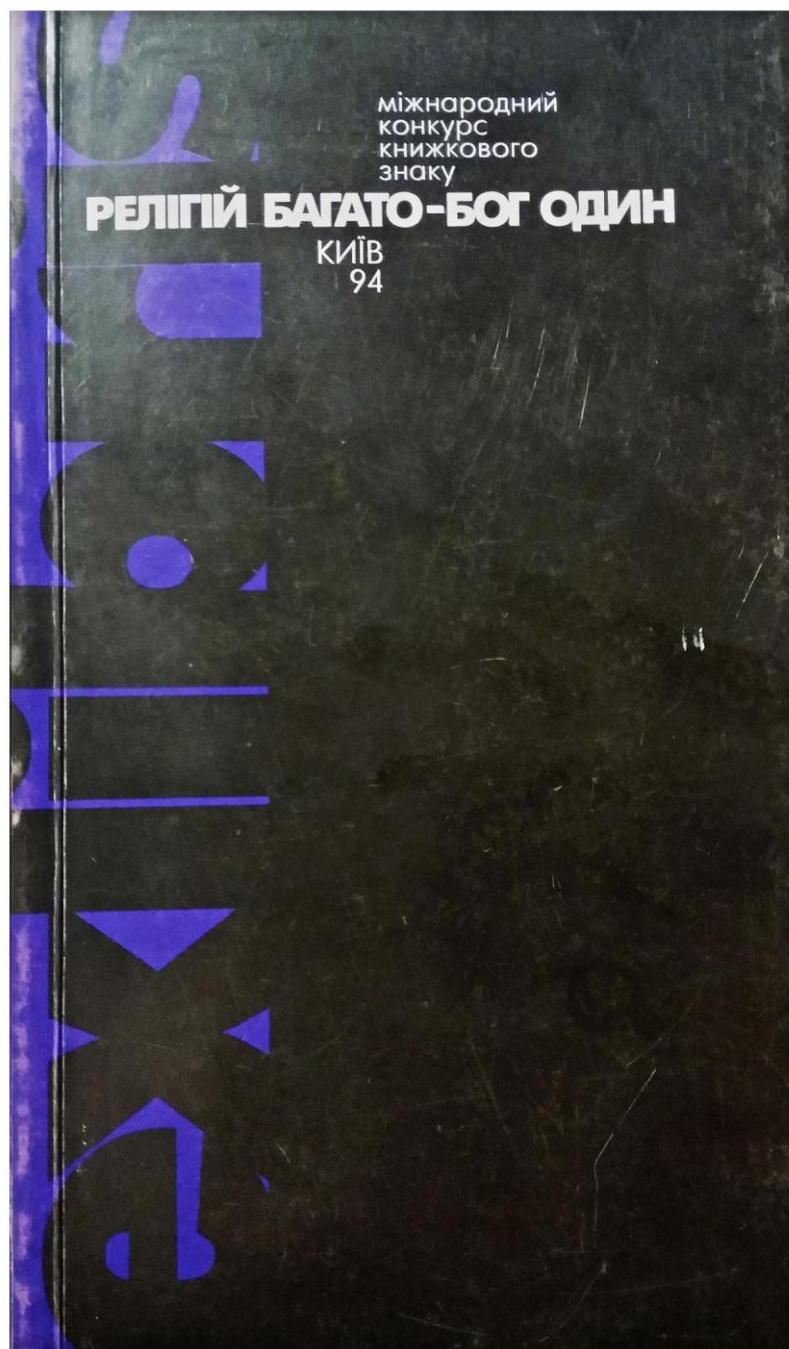

2.4. Б. Романов
Екслібрис Н. З.
Лінорит, 1993 рік

2.5. Ю. Галіцин
Екслібрис Богачевської Марти
Гравюра на пластику, 1993 рік

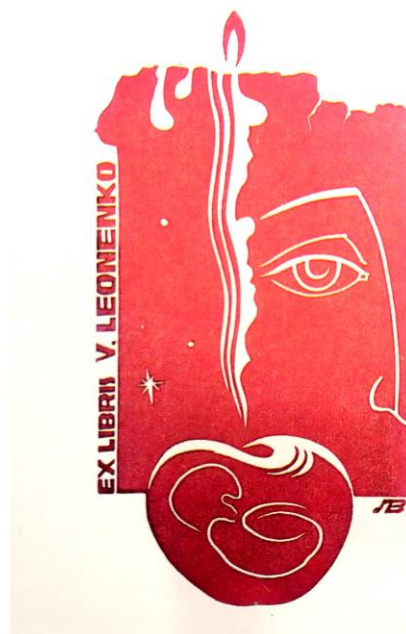
Екслібриси з міжнародної виставки «Жінка в екслібрисі» 1993 р.

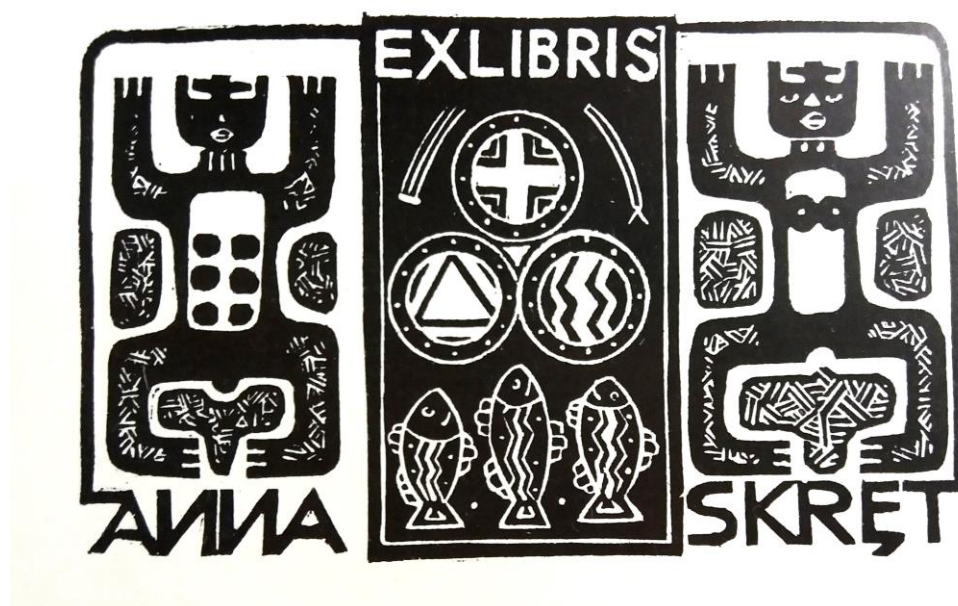
2.6. Каталог міжнародної виставки екслібриса
«Релігій багато – Бог один»
Київ – Соборна Україна, 1994 р.

2.7. В. Таран
Екслібрис Богдана Гаврилишина
Лінорит, 1994 р.

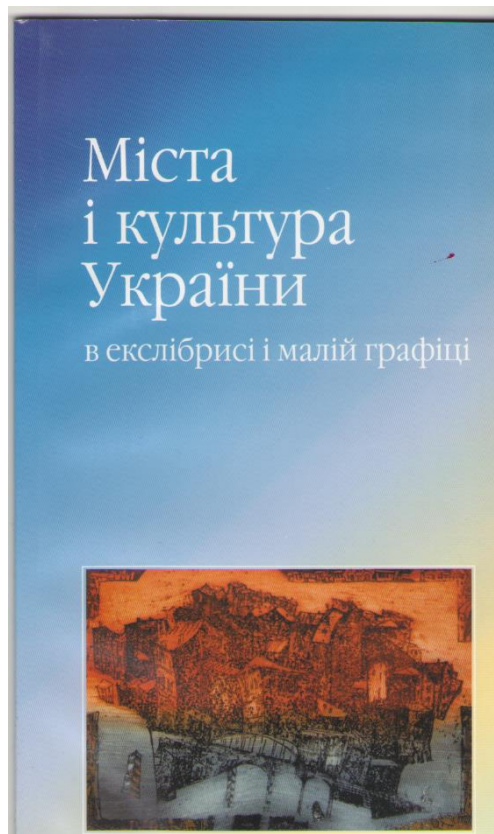

2.8. В. Леоненко
Екслібрис Василя Леоненка
Кольоровий лінорит, 1993 р.

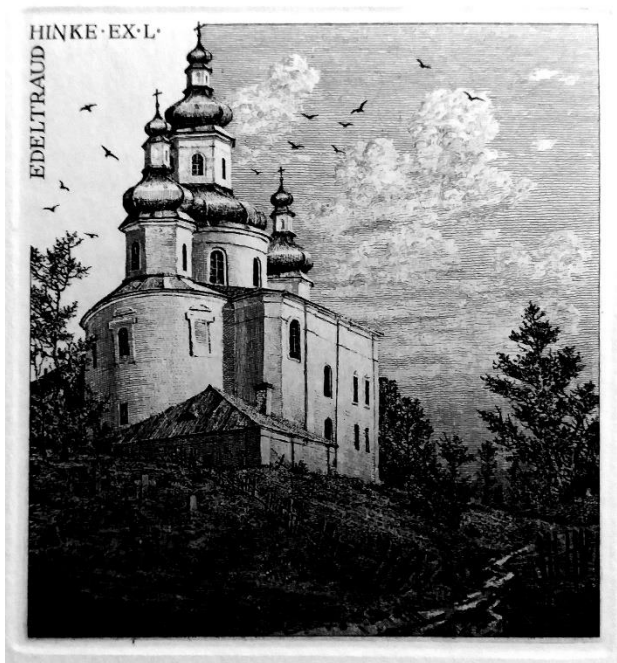

2.9. С. Буртовий
Екслібрис Ганни Скрет
Лінорит, 1994 р.

Екслібриси до виставки-конкурсу «Релігій багато – Бог один» 1994 р.

2.10. «Міста і культура в екслібрисі і малій графіці»
Каталог всеукраїнської художньої виставки. Автор – П. В. Нестеренко
Київ: Соборна Україна. 2001 р. (84 с.)

2.11. К. Калинович
Екслібрис Е. Хінке
Офорт, 1998 рік.

2.12. Б. Романов
Екслібрис В. Асєєва
Лінорит, 1994 р.

2.13. Р. Агірба

Екслібрис Олександра Бажана, кольорова гравюра на пластику, 1993 р.
(До виставки-конкурсу «Релігій багато – Бог один» 1994 р.)

2.14. Каталог виставки Українського екслібрис-клубу
«Скарби Трипільської культури»
2010 р., 15 стор.

ОзСБ Б.Дроботюк - 2008

2.15. Б. Дроботюк
Екслібрис Петра Нестеренка
Офорт/ акватинта, 2008 р.

Е/А О.С.С. С.Кирницький - 2008

2.16. С. Кирницький
Екслібрис Петра Нестеренка
Офорт/ суха голка, 2008 р.

2.17. Н. Денисова
Екслібрис Оксани Малишко, комп'ютерна графіка, 2008 р.

Екслібриси до виставки «Скарби Трипільської культури» - 2010 р.

2.18. «Поетика дитячого екслібриса»

Автор – П.В. Нестеренко

Тернопіль - БОГДАН, 2014 р. (167 с.)

2.19. М. Бондаренко
Екслібрис Олексія Бондаренка
Лінорит, 1994 р.

2.20. Б. Романов
Екслібрис Наталі Мокляк
Лінорит, 2006 р.

2.21. М. Неймеш
Екслібрис Ніни Козуб
Лінорит, 1989 р.

Екслібриси із збірки книжкових знаків, пов'язаних з розмаїтим світом дитинства "Поетика дитячого екслібриса».

2.22. О. Малишко
Екслібрис Museo Ideale Leonardo da Vinci
Колографія, 2003 рік

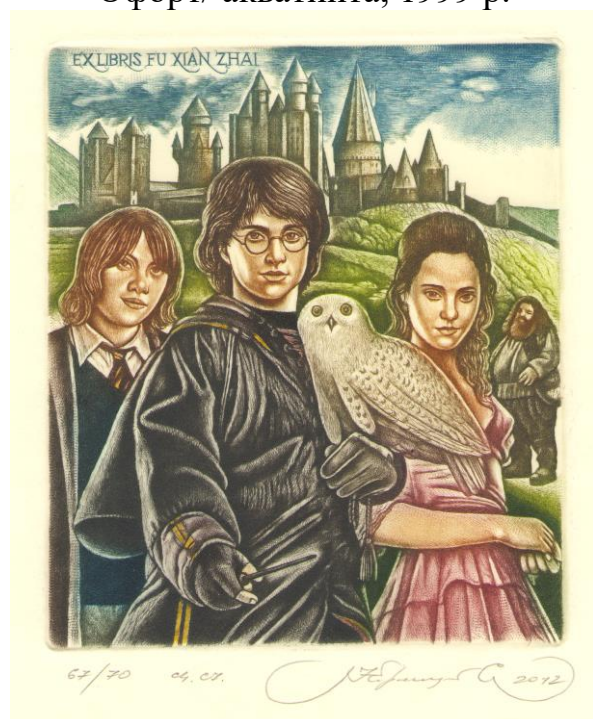
2.23. О. Малишко
Екслібрис «Е. А. К. К.»
Колографія, 2003 рік

2.24. О. Малишко
Екслібрис для Музею ім. Лесі Українки в Колодяжному
Ксилографія обрізна, 1993 рік.

2.25. С. Кирницький
Екслібрис Гессе Стапорсіуса
Офорт/ акватинта, 1999 р.

2.26. С. Кирницький
Екслібрис Фу Сян Жи
Офорт/ акватинта, 2012 р.

Екслібриси із збірки книжкових знаків, пов'язаних з розмаїтим світом дитинства "Поетика дитячого екслібриса».

П. В. Нестеренко

МАЙСТРИ УКРАЇНСЬКОГО ЕКСЛІБРИСУ

2.27. Збірник «Майстри українського екслібрису»,
складений із публікацій П. Нестеренка
Київ - 2018 р. (204 с.)

2.28. Р. Агірба
Екслібрис Y. Xotaris
Офорт/ акватинта/ меццо-тинто, 2012 р.

2.29. Р. Агірба
Екслібрис Вольфганга Пунгса
Офорт/ акватинта, 2011 р.

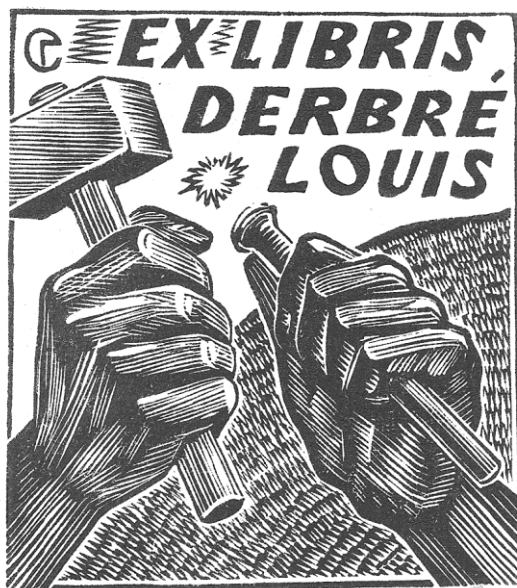
2.30. К. Калинович
Екслібрис Сергія Ліщини
Офорт/ суха голка, 2010 р.

2.31. К. Калинович
Екслібрис Миколи Церковного
Офорт, 2011 р.

2.32. К. Калинович
Екслібрис Миколи Церковного_2
Офорт, 2011 р.

Сергеев

2.33. Г. Сергеев
Екслібрис Derbre Louis
Лінорит, 1988 рік
(до виставки-конкурсу у Франції 1988 р.)

2.34. Г. Сергеев
Екслібрис В'ячеслава Рисцова
Лінорит, 1991 рік

2.35. В. Леоненко
Екслібрис Миколи Аспіненка
Лінорит, 2001 рік

2.36. В. Леоненко
Екслібрис В. Музики
Лінорит, 2002 рік

2.37. В. Леоненко
Екслібрис І. Г. Лебедєвої
Лінорит, 1992 рік

2.38. В. Леоненко
Екслібрис Б. Романова
Лінорит, 1998 рік

Книжкові знаки 2.28 - 2.38 представлені у збірнику
«Майстри українського екслібрису»

І ОЖИВЕ ДОБРА СЛАВА, СЛАВА УКРАЇНИ...

ШЕВЧЕНКІАНА В ЕКСЛІБРИСІ: 1917–2017

ПЕТРО
НЕСТЕРЕНКО

Земля
Київ

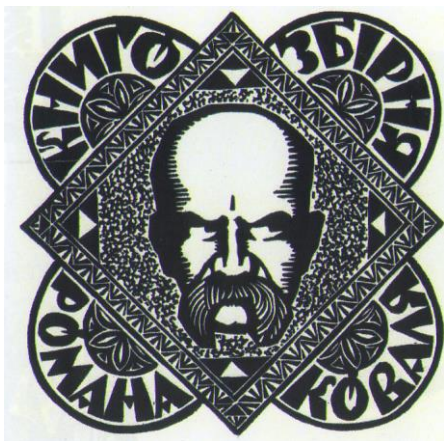
КИЇВ 2019

2.39. «Шевченкіана в екслібрисі»

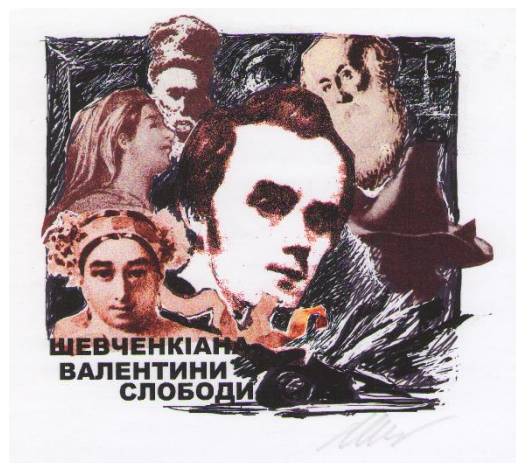
Науково-популярне видання

Автор – П. В. Нестеренко

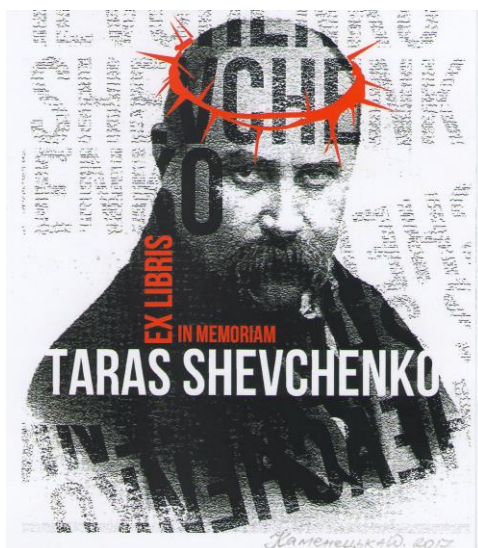
Київ, 2019 (304 с.)

2.40. О. Оброца
Екслібрис Романа Ковалю
Лінорит, 1971 р.

2.41. І. Колядіна
Екслібрис Валентини Слободи
Комп. графіка, 2012 р.

2.42. Ю. Каменецька
Екслібрис in memoriam Taras Shevchenko
Комп. графіка, 2017 р.

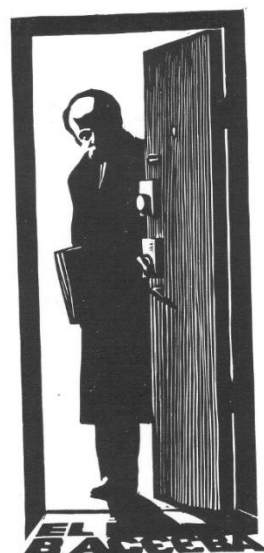

2.43. М. Опанащук
Екслібрис П. Миська
Лінорит, 1989 р.

Книжкові знаки, які увійшли до видання «Шевченкіана в екслібрисі».

2.44. В. Перевальський
Екслібрис Євдокима Перевальського
Дереворит, 2010 р.

2.45. Б. Романов
Екслібрис В. Асєєва
Лінорит, 1996 р.

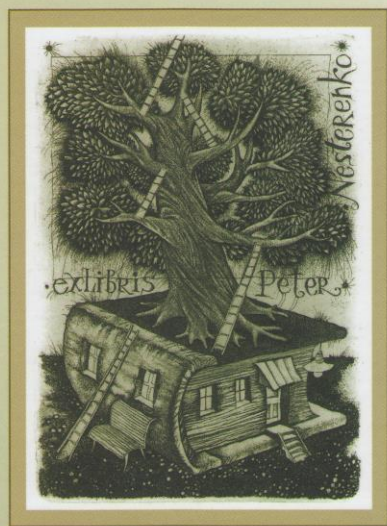
2.46. В. Усолкін
Екслібрис Миколи Неймеша
Лінорит, 2007 р.

2.47. В. Хворост
Екслібрис Ф. Фоменка
Лінорит, 1987 р.

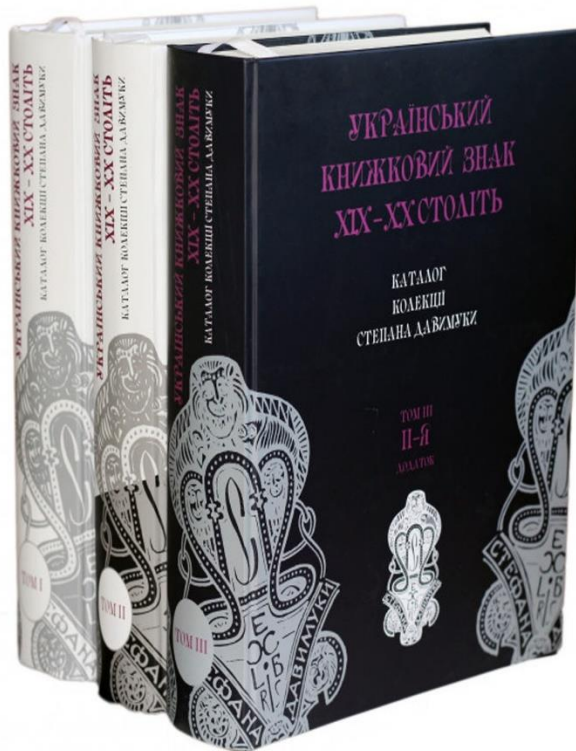
Книжкові знаки, які увійшли до видання «Шевченкіана в екслібрисі».

ПЕТРО НЕСТЕРЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО
ЕКСЛІБРИСА

2.48. «Історія українського екслібриса»
Науково-популярне видання
Автор – П.В. Нестеренко
Київ: Темпора. 2010 р. (перевидання 2016 – 360 с.)

2.49. Український книжковий знак XIX-XX століть:
Каталог колекції Степана Давимуки у III томах.
Львів: Априорі – 2017 р.

2.50. В. Вечерський
Екслібрис Івана Дзюби
Лінорит/акварель, 1973 р.

2.51. В. Вечерський
Екслібрис Івана Світличного
Лінорит/акварель, 1973 р.

ГРАФІЧНІ ТЕХНІКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЕКСЛІБРИСІ:
ДЕРЕВОРИТ (Х2)

2.55. О. Сердюк
Екслібрис Дмитра Степовика
Дереворит, 2001 р.

2.56. В. Перевальський
Екслібрис Василя Симоненка
Дереворит, 1966 р.

2.57. В. Лопата
Екслібрис Анатолія Іваненка
Кольоровий дереворит, 1976 р.

ЛІНОРИТ (ХЗ)

2.58. М. Неймеш
Екслібрис Є. Дорошкевича
Лінорит, 2001 р.

2.59. Б. Романов
Екслібрис В. Фальєрса
Кольоровий лінорит, 1995 р.

2.60. В. Усолкін
Екслібрис Г. Сергеева
Лінорит, 2015 р.

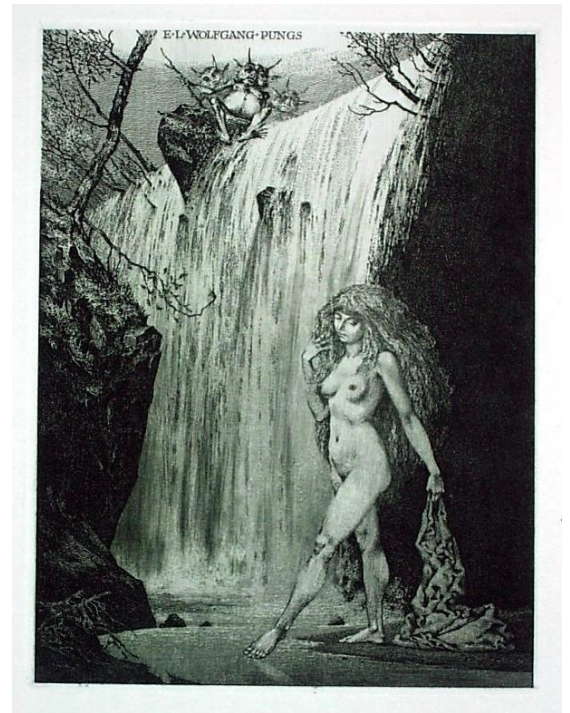

2.61. І. Колядіна
Екслібрис В. Гарко
Лінорит, 2018 р.

ОФОРТ (СЗ)

2.62. С. Храпов
Екслібрис Г. Вайне
Офорт, 2006 р.

2.63. С. Іванов
Екслібрис В. Пунса
Офорт, 2002 р.

2.64. Ф. Кідер
Екслібрис Фелікса Кідера
Офорт, 2000 р.

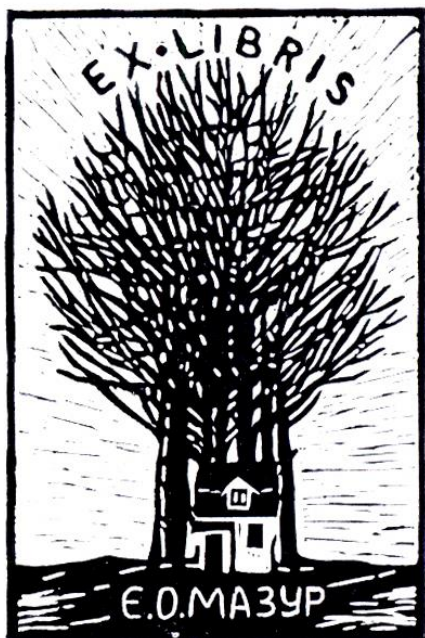
КОМП'ЮТЕРНА ГРАФІКА (CAD)

2.65. П. Малинка
Екслібрис П. Малинки
Комп. графіка, 2018 р.

2.66. Ю. Каменецька
Екслібрис Ю. Войцеховського
Комп. графіка, 2019 р.

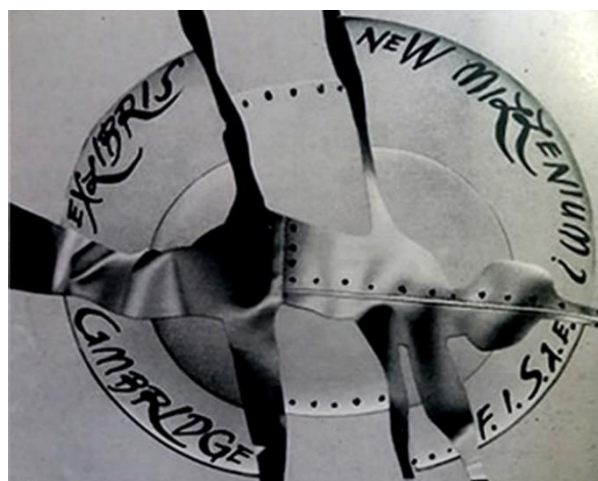
2.67. Є. Мазур
Екслібрис Єлизавети Мазур
Комп. графіка, 2018 р.

2.68. Р. Виговський
Екслібрис Клауса Віттала
Комп. графіка, 2006 р.

2.69. В. Окрутний
Екслібрис Петра Нестеренка
Комп. графіка, 2014 р.

2.70. П. Малишко
Екслібрис Gmbridge F.I.S.A.E,
Комп. графіка, 1998 р.

2.71. В. Окрутний
Екслібрис Пам'яті Василя Сліпака
Комп. графіка, 2018 р.

2.72. В. Окрутний
Екслібрис Пам'яті Андрія Кузьменка
Комп. графіка, 2018 р.

ГРАВЮРА НА ПЛАСТИКУ (Х6)

2.73. А. Пугачевський
Екслібрис W. K. De Bruijn
Гравюра на пластику, 2011 р.

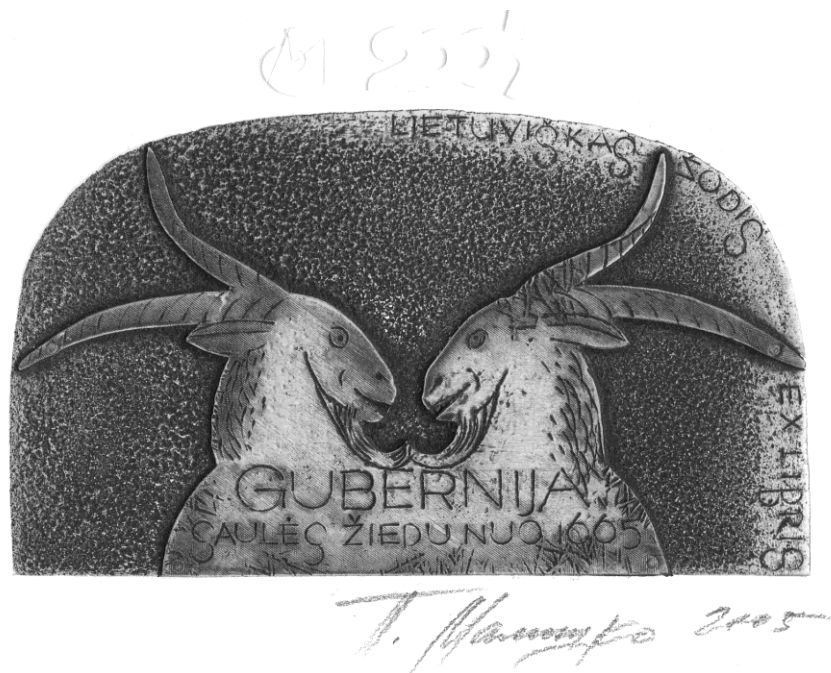
2.74. Г. Пугачевський
Екслібрис S. Brodovuch
Гравюра на пластику, 2013 р.

2.75. Р. Агірба
Екслібрис Герберта Шварца
Гравюра на пластику, 2008 р

МИСТЕЦЬКІ РОДИНИ:

СІМ'Я МАЛИШКІВ – Петро Малишко та його син Тарас Малишко.

2.76. П. Малишко

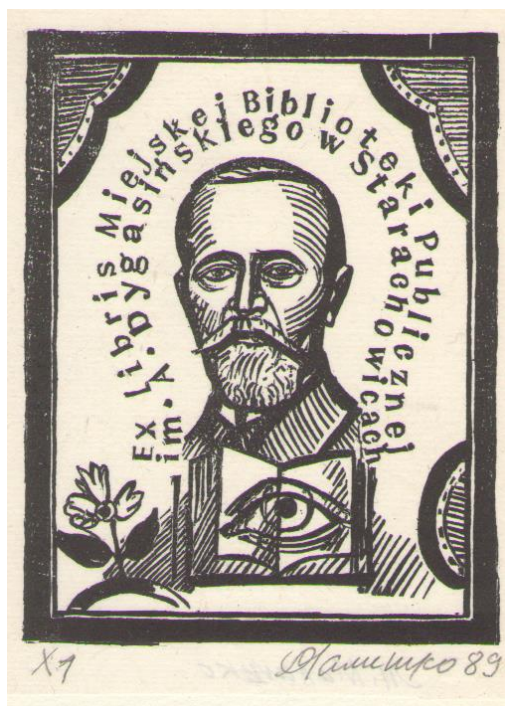
Екслібрис до виставки-конкурсу «Губернія» в Литві
Офорт, 2005 р.

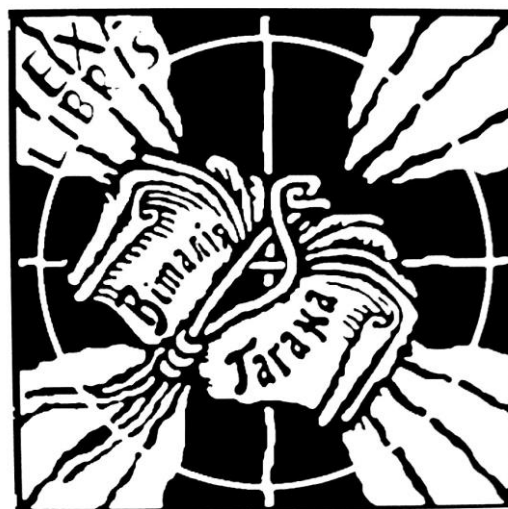
2.77. Т. Малишко

Екслібрис М. Баттола
Лінорит, 2009 р.

Микола Малишко, його дружина Ніна Денисова та їх донька Оксана Малишко.

2.78. М. Малишко
Екслібрис Міської бібліотеки
Дигасинського, ксилографія 1989 р.

2.79. Н. Денисова
Екслібрис В. Гагана
Ксилографія торцева, 2005 р.

2.80. О. Малишко
Екслібрис К. Пасауліс
Поздовжна гравюра на дереві, 1999 р.

СІМ'Я ХВОРОСТ – Василь Хворост та його діти –
Марина Хворост-Шаульська та Андрій Хворост.

2.81. В. Хворост
Екслібрис Г.П. Агапова
Лінорит, 1981 р.

2.82. В. Хворост
Екслібрис клубу «Кобзар» - 25 років
Лінорит, 2001 р.

2.83. М. Хворост-Шаульська
Екслібрис В.І. Хвороста
Цинкографія, 1997 р.

2.84. А. Хворост
Екслібрис В. Бульби
Цинкографія, 1992 р.

СІМ'Я ОПАНАЩУК – Микола Опанащук, його дружина Ольга Опанащук та їх діти – Тарас і Зоряна Опанащуки.

2.85. М. Опанащук
Екслібрис Р. Богувольського
Лінорит, 1992 р.

2.86. М. Опанащук
Екслібрис Академії наук УРСР. Бібліотека
ім. В. Стефаника. Лінорит, 1984 р.

2.87. О. Опанащук
Екслібрис Є. Козака
Лінорит, 1980 р.

2.88. Т. Опанашук
Екслібрис Марії Кияк
Лінорит, 1990 р.

2.89. З. Опанашук
Екслібрис Тетяни
Лінорит, 1990 р.

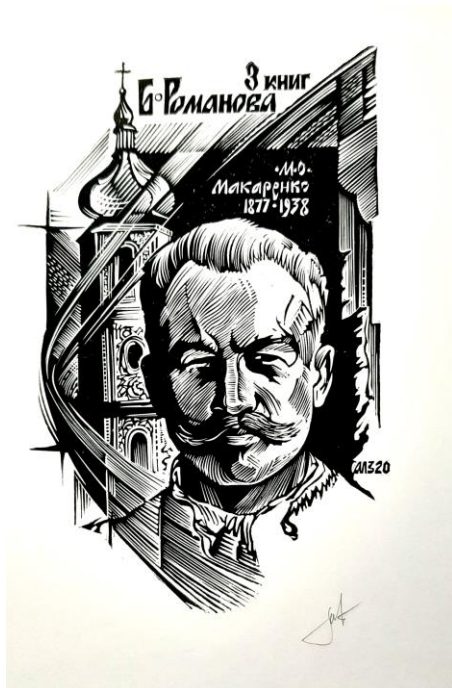
ПРИКЛАДИ МЕМОРІАЛЬНИХ ЕКСЛІБРИСІВ

2.90. Ю. Каменецька
ЕЛ пам'яті Миколи Макаренка
Комп. графіка, 2016 р.

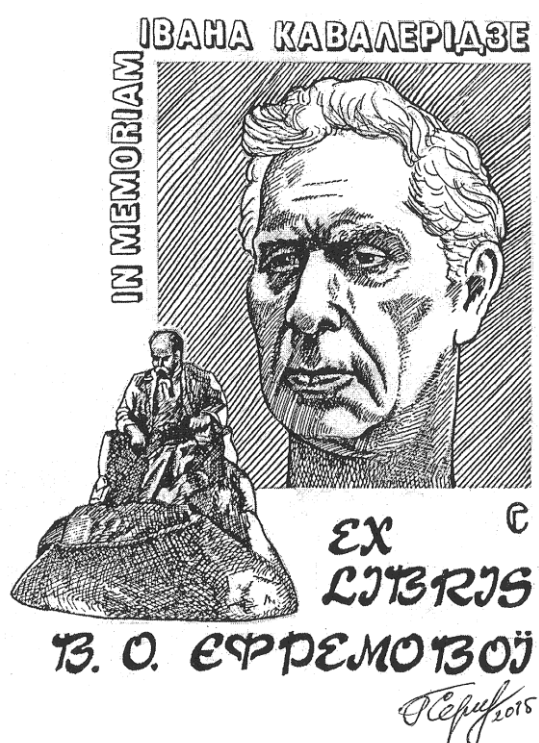
2.91. Ю. Каменецька
Екслібрис до 130-ліття з Дня народження І. Кавалерідзе
Комп. графіка, 2017 р.

2. 92. О. Литвинов
Екслібрис Бориса Романова
Гравюра на пластику, 2015 р.

2.93. О. Литвинов
Екслібрис Збірка музею-майстерні м. Київ
Гравюра на пластику/ колір, 2017 р.

2.94. Г. Сергеев
Екслібрис В. О. Єфремової
Лінорит, 2017 рік.

КИЇВСЬКІ ВИСТАВКИ-КОНКУРСИ ЕКСЛІБРИСІВ

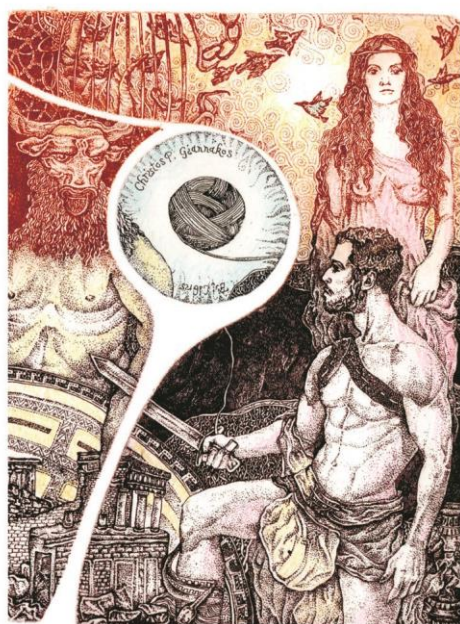
2.95. Плакат виставки «Сучасного київського екслібриса», організованої Українським екслібрис-клубом у Національному фонді культури ім. Б. Олійника в Києві, 2018 р.
(автор плаката - Худ. Ю. Каменецька)

2.96. Фрагмент експозиції виставки «Сучасного київського екслібриса»

2.97. Т. Очередько
Екслібрис Катерини Очередько
Офорт/ акватинта, 2018 р.

2.98 - 2.99. А. Мельникова
Екслібрис Крістоса Джіннароса (зліва) та
Екслібрис Стефана Вішневського (зправа)
Офорт/акватинта, 2018 р.

СТУДЕНТСЬКІ ВИСТАВКИ ЕКСЛІБРИСА В НАОМА

2.100. Плакат виставки студентського «Новорічного екслібриса» НАОМА, Київ – 2017 р. (автор плаката - Худ. Ю. Каменецька)

2.101. Плакат виставки на кращий студентський екслібрис НАОМА, Київ – 2018 р. (автор плаката - Худ. Ю. Каменецька)

2.102. А. Ковальова
Екслібрис А. Kovalyova
Лінорит, 2019 р.

2.103. Д. Ількевич
Екслібрис пам'яті Дж. Р. Р. Толкіна
Ксилографія торцева, 2018 р.

Роботи 2.96-2.97 з виставки на кращий студентський екслібрис.

III РОЗДІЛ

ЕКСЛІБРИСИ, СТВОРЕНІ ХУДОЖНИКАМИ ДО МІЖНАРОДНИХ КОНКУРСІВ

3.1. Г. Сергєєв

Екслібрис до XXVI Конгресу FISAE – 1996 м. Хрудім, Чеська республіка
Лінорит, 1996 р.

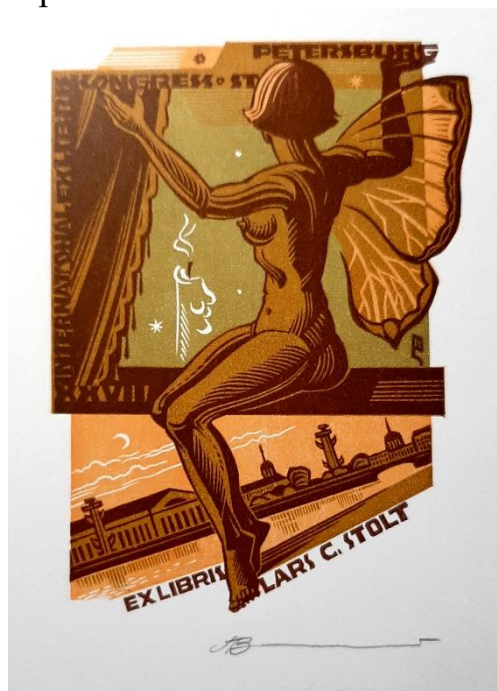

3.2. В. Леоненко

EL до XXVII Конгресу FISAE – 1998

м. Санкт-Петербург, Російська Федерація

Кольорова ліногравюра, 1998 р.

3.3. В. Леоненко

EL до XXVII Конгресу FISAE – 1998

Кольорова ліногравюра, 1998 р.

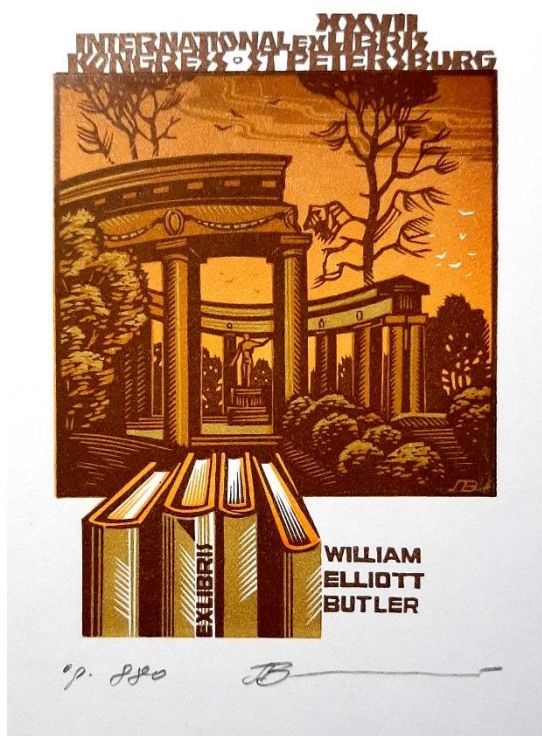

3.4. В. Леоненко

Екслібрис до XXVII Конгресу FISAE – 1998

Кольорова ліногравюра, 1998 р.

(м. Санкт-Петербург, Російська Федерація)

3.5. В. Леоненко

Екслібрис до XXVII Конгресу FISAE – 1998

Кольорова ліногравюра, 1998 р.

(м. Санкт-Петербург, Російська Федерація)

3.6. А. Алексєєв

Екслібрис до XXX Конгресу FISAE – 2004 (м. Велс, Австрія)
Лінорит, 2004 р.

3.7. О. Криворучко

Екслібрис до XXXIII Конгресу FISAE – 2010 (м. Стамбул, Туреччина)
Комп. графіка/ гуаш, 2010 р.

3.8. В. Порічанський
Екслібрис до XXXVII Конгресу FISAE – 2018 (м. Прага, Чеська республіка)
Туш/перо, 2018 р.

3.9. О. Вальчук
ЕЛ до XXXVII Конгресу FISAE – 2018 (м. Прага, Чеська республіка)
Кольоровий лінорит, 2018 р.

МІЖНАРОДНІ ВИСТАВКИ-КОНКУРСИ МАЛИХ ФОРМ ГРАФІКИ ТА ЕКСЛІБРИСА В МІСТІ БРЕСТ (БІЛОРУСЬ)

3.10. Каталог I Міжнародної виставки
малих форм графіки та екслібриса «Біловезька Пуща – 600».

3.11. К. Калинович
Екслібрис Tjalling-Vogelvanger
Офорт/ акватинта, 2009 р.

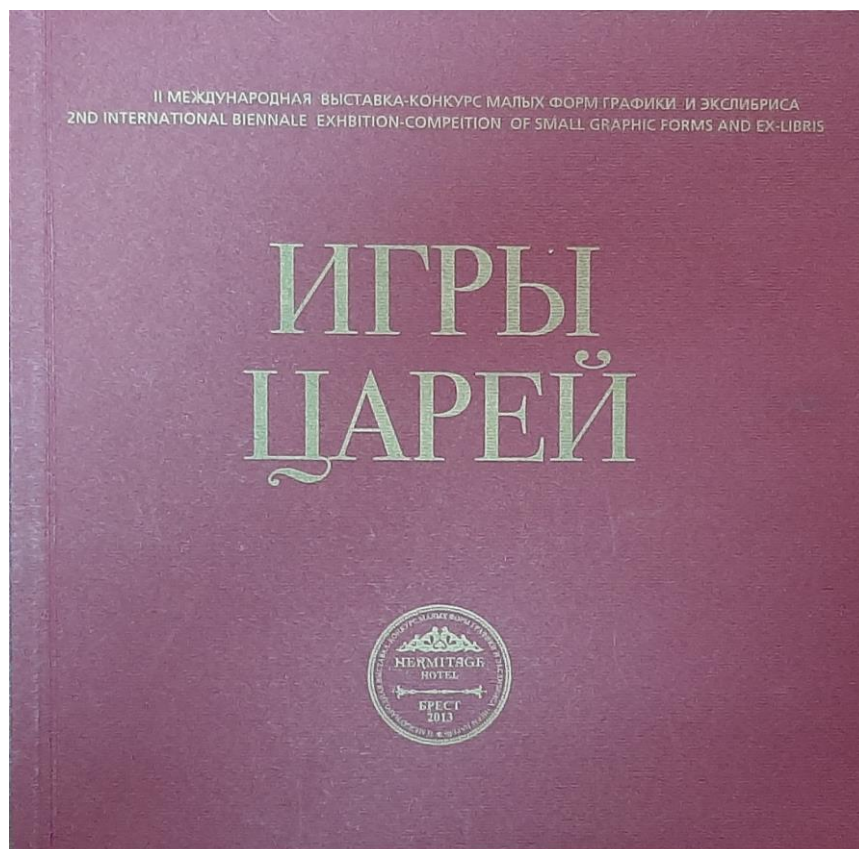

3.12. Б. Пікулицький
Екслібрис В. Darkowskiej
Офорт/ тиснення, 2009 р.

3.13. О. Сердюк
Екслібрис Ю. Процана «Біловезька пуца» – 600.
Дереворит, 2000 р.

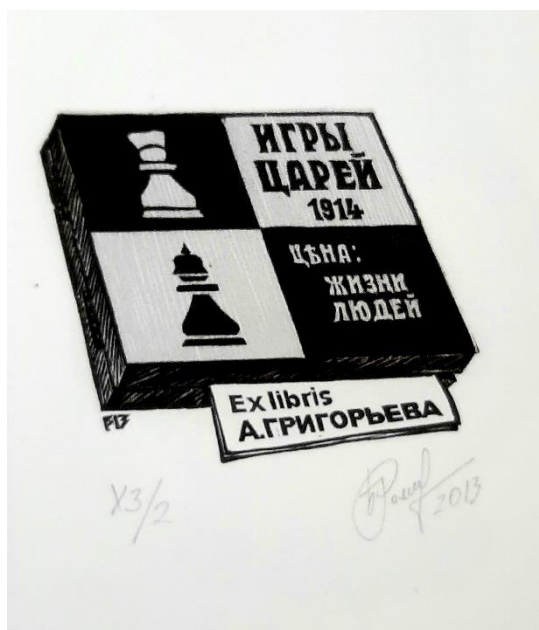
Екслібриси 3.11 – 3.13 з I Міжнародної виставки-конкурсу
«Біловезька Пуца – 600».

3.14. Каталог II Міжнародної виставки-конкурсу малих форм графіки та екслібриса «Царські забави».

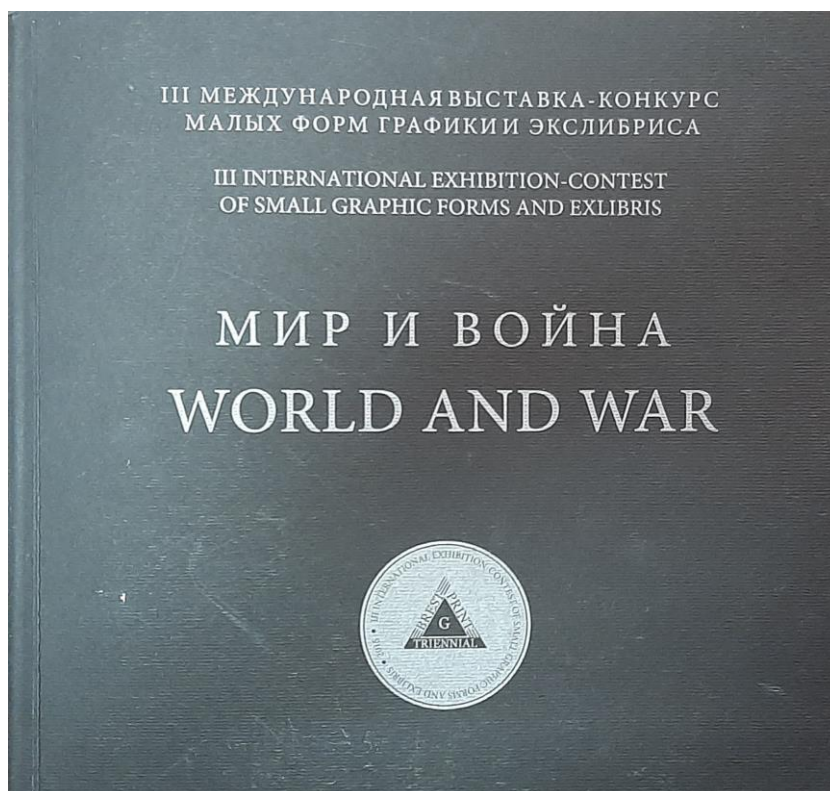

3.15. О. Денисенко
Офорт/ акватинта, 2012 р.

3.16. Б. Романов
Екслібрис Олександра Григор'єва
Ліногравюра, 2013 р.

Екслібриси 3.15 – 3.16 з II Міжнародної виставки-конкурсу «Царські забави».

3.17. Каталог III Міжнародної
виставки – конкурсу графіки малих форм та екслібриса
«Мир та війна».

3.18. Журі міжнародного конкурсу «Мир та війна» у Бресті (Білорусь)
Зліва направо: Г. Грак (Білорусь), П. Нестеренко (Україна), О. Яхнін (Росія),
М. Белень (Польща), О. Григорєв (Білорусь), С. Птухін (Росія).

Брест – 2015

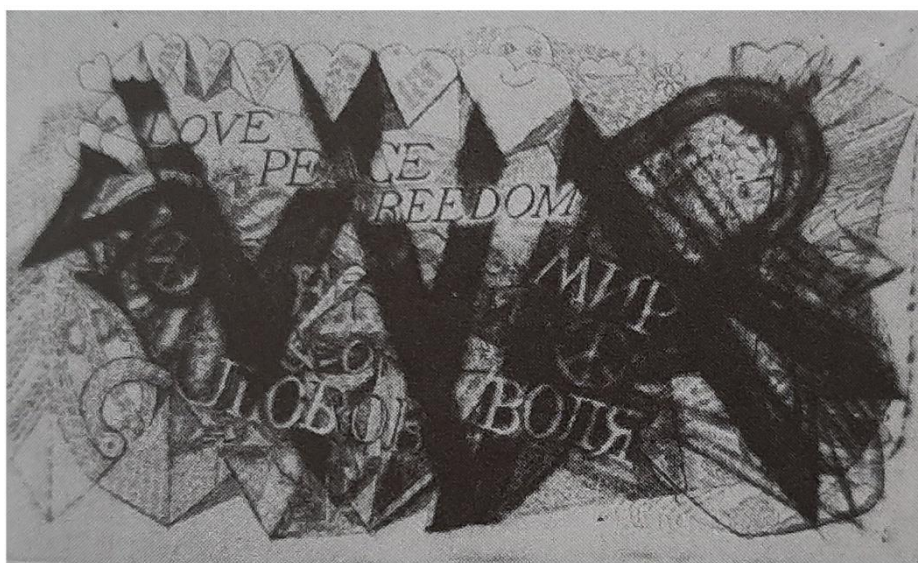
3.19. Емблема міжнародної виставки-конкурсу «Мир та війна» - 2015 р.

3.20. М. Бондаренко
Екслібрис Світлани Русакової
Лінорит, 2015 р.

3.21. Ю. Процишин
Екслібрис Сергія Іванова
Офорт/ акватинта, 2015 р.

3.22. І. Біликівський
Екслібрис до конкурсу «Мир та війна»
Офорт, 2014 р.

Екслібриси 3.20 – 3.22 з міжнародної виставки-конкусу «Мир та війна».

3.23. Плакат ювілейної виставки китайського екслібриса, організованої Українським екслібрис-клубом в Національній академії мистецтв України, 2019 р. (автор плаката – художник Ю. Каменецька)

3.24. Обкладинка каталогу ювілейної виставки китайського екслібриса, присвяченої 70-тій річниці проголошення КНР, 2019 р. (дизайн та верстка каталогу – художник Ю. Каменецька)

3.25. Ю. Каменецька
Екслібрис для посла КНР Вана Дацзюня
Комп.графіка, 2019 р.

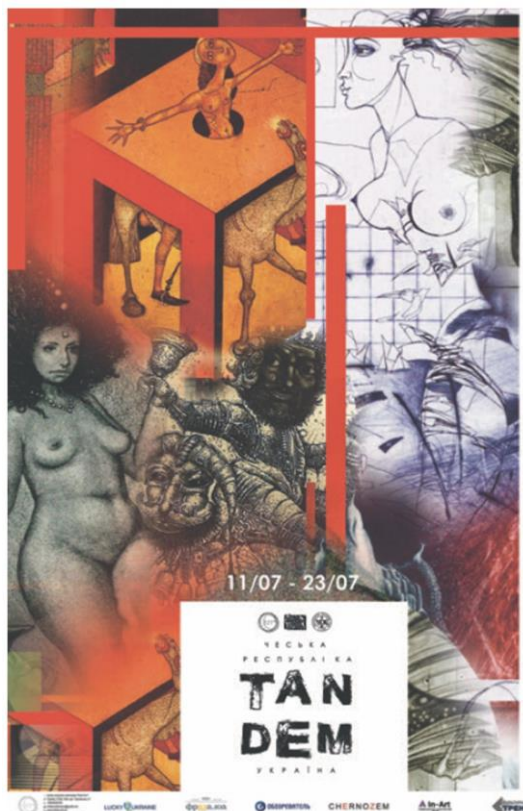
3.26. Ху Чжифан
Екслібрис
Дереворит, 1994 р.

3.27. Чжан Венюнь
Екслібрис
Дереворит, 1997 р.

Екслібриси 3.25 – 3.27 з ювілейної виставки китайського екслібриса.

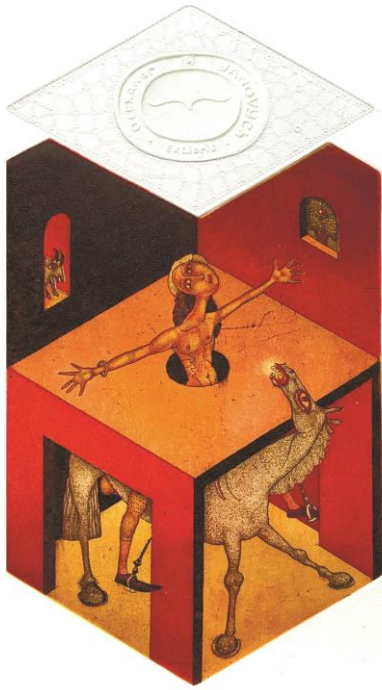
**ВИСТАВКА УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКОГО ЕКСЛІБРИСА,
ОРГАНІЗОВАНА УКРАЇНСЬКИМ ЕКСЛІБРИС-КЛУБОМ В КИЄВІ**

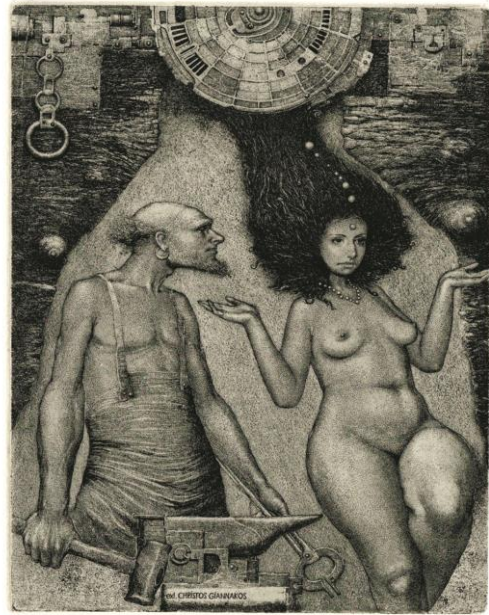
3.28. Плакат міжнародної виставки
українсько-чеського екслібриса «Тандем» 2019 р.
(автор плаката – художник Ю. Каменецька)

3.29. Обкладинка каталогу міжнародної виставки
українсько-чеського екслібриса «Тандем» 2019 р.
(дизайн та верстка каталогу – художник Ю. Каменецька)

3.30. Р. Романішин
Екслібрис Олександра Яновича
Кольоровий офорт/ тиснення, 2019 р.

3.31. К. Антюхін
Екслібрис В. Антюхіна
Офорт/ акватинта, 2019 р.

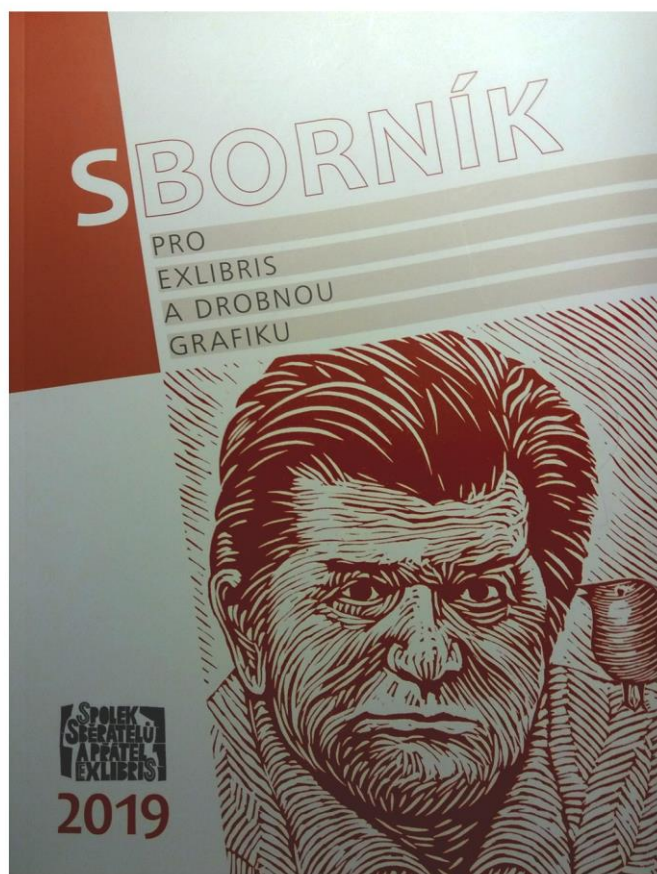

3.32. В. Вишняк
Екслібрис Д. Пейненбурга
Кольорова гравюра на пластику, 2017 р.

3.33. О. Сердюк
Екслібрис А. Сангеси
Дереворит, 2017 р.

Екслібриси 3.30 – 3.33 з міжнародної виставки
українсько-чеського екслібриса «Тандем».

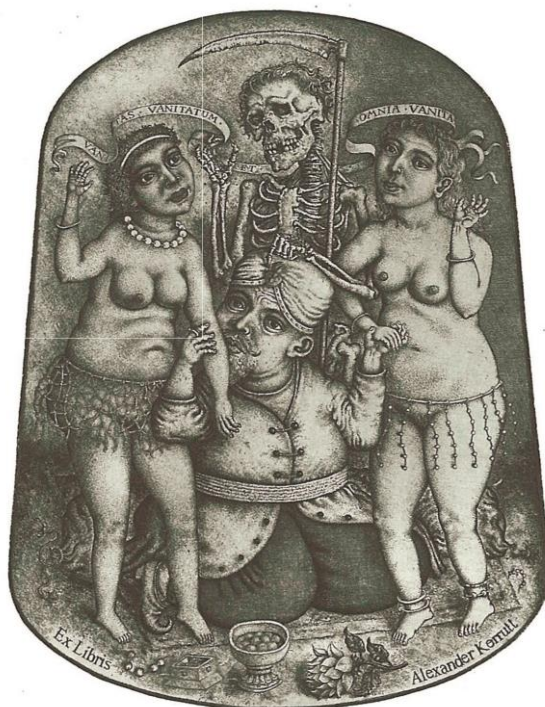
3.34. Щорічний «Журнал про екслібрис та малу графіку»
Видається у Чеській Республіці, м. Прага за ініціативи
«Чеського товариства любителів книги»,
в якому надруковані українські екслібриси з виставки у Празі (2019 року).

3.35. Ю. Каменецька
Екслібрис пам'яті В. Захарченка
Комп. графіка, 2018 р.

3.36. В. Легкий
Екслібрис Андрія Мороза
Лінорит, 2018 р.

ар. (Кермел) 217

3.37. О. Федоренко
Екслібрис Олександра Коррута
Офорт, 2017 р.

3.38. О. Денисенко
Екслібрис Олександра Яновича
Офорт/суха голка, 2019 р.

Книжкові знаки 3.35 - 3.38 з виставки українського екслібриса у Чеській Республіці.

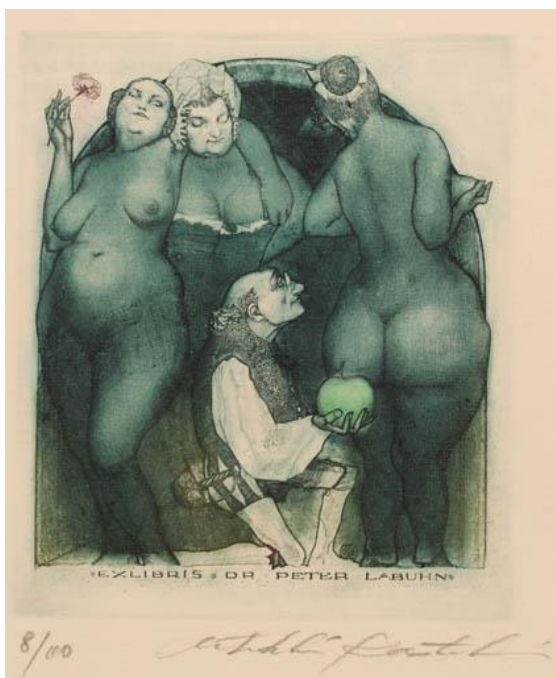
УКРАЇНСЬКІ КНИЖКОВІ ЗНАКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ МУЗЕЯХ ЕКСЛІБРИСА: БЕЛЬГІЯ

3.39. К. Калинович
Екслібрис Сергія Бродовича
Офорт, 2008 р.

3.40. С. Храпов
Екслібрис Софі Бовін
Офорт, 2005 р.

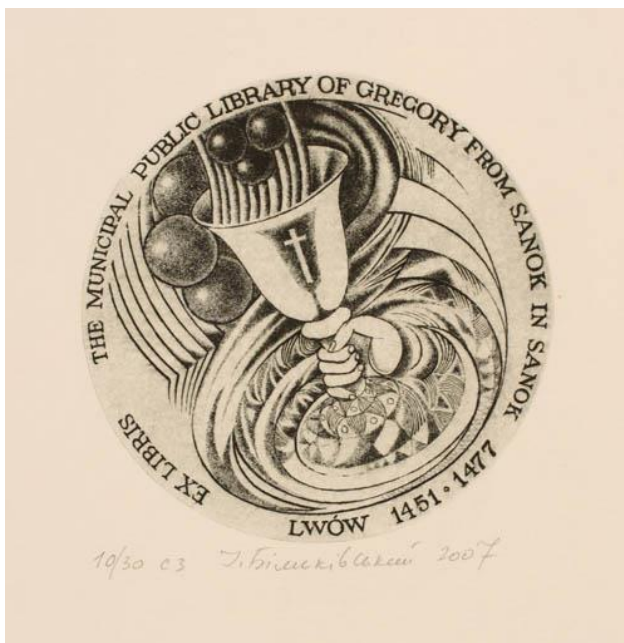

3.41. К. Антюхін
Екслібрис Доктора П. Лабунна
Офорт, 1996 р.

3.42. Д. Беккер
Екслібрис Гідео Арізумі
Суша голка/ меццо-тинто, 1998 р.

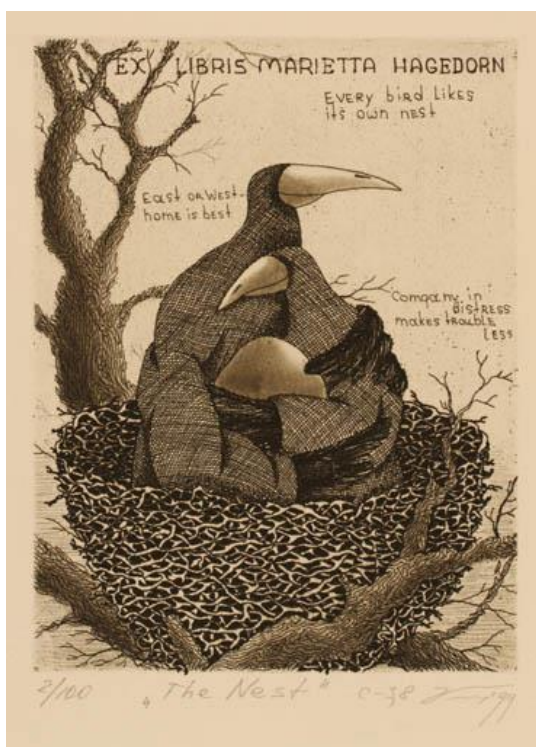
УКРАЇНСЬКІ КНИЖКОВІ ЗНАКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ МУЗЕЯХ ЕКСЛІБРИСА: ДАНІЯ

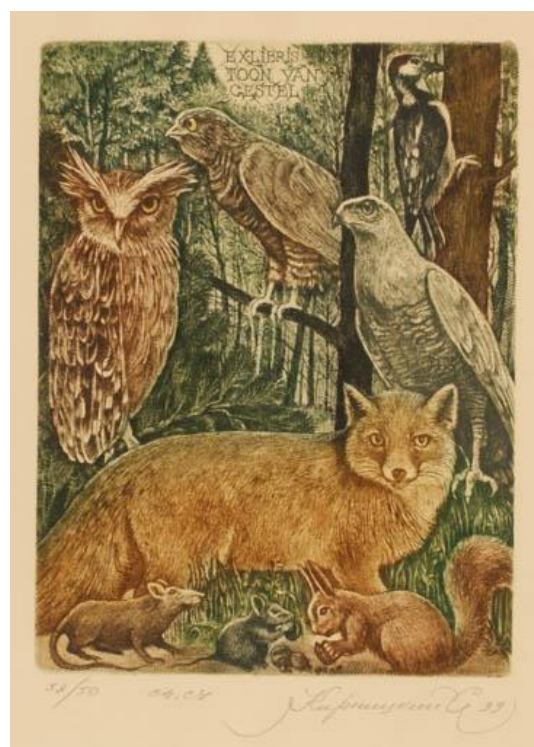
3.43. І. Біликівський
Екслібрис Муніципальної Бібліотеки
Грегори. Офорт, 2007 р.

3.44. О. Денисенко
Екслібрис Пітера Ван Дер Верда
Офорт, 1995 р.

3.45. А. Кенс
Екслібрис Марієтти Хагедорн
Офорт/ інтагліо, 1999 р.

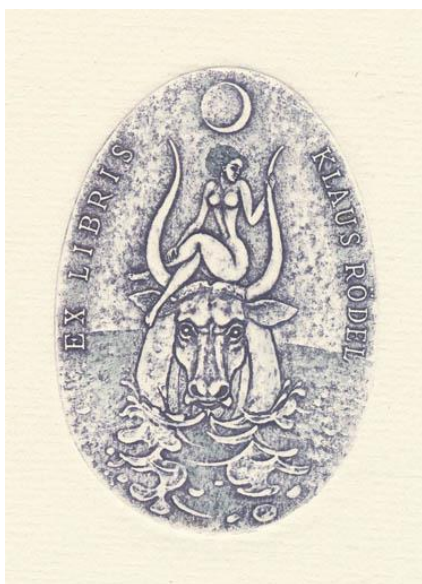

3.46. С. Кирницький
Екслібрис Тоона Ван Гестель
Суша голка/меццо-тинто, 1999 р.

УКРАЇНСЬКІ КНИЖКОВІ ЗНАКИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ МУЗЕЯХ
ЕКСЛІБРИСА: РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

3.47. В. Таран
Екслібрис Клауса Рьоделя
Лінорит, 1997 р.

3.48. О. Криворучко
Екслібрис Клауса Рьоделя
Офорт, 1995 р.

3.49. К. Калинович
Екслібрис Ізольтди Керн
Офорт, 2001 р.